Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

MĀNIKACHANDRA D. JAINA GRANTHAMĀLĀ : NO. 50

ŚṚṄGĀRĀRṆAVACANDRIKĀ

(Alaṅkārasaṁgraha)

of

VIJAYAVARṆĪ

Edited by

Dr. V. M. Kulkarni,
M. A., Ph. D.

Published by

BHĀRATĪYA JÑĀNAPĪTHA

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Mānikachandra D. Jaina Granthamālā
General Editors :
Dr. H. L. Jain and Dr. A. N. Upadhye

Published by
Bhāratīya Jñānapīṭha
Head office
9, Alipur Park Place, Calcutta-27
Publication office
Durgakunda Road, Varanasi-5
Sales office
3620/27 Netaji Subhas Marg, Delhi-6

First Edition
V. N. S. 2495
V. S. 2026
A. D. 1969

Price Rs. 3/-

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

CONTENTS

General Editorial	....	vii
Introduction	....	1–22
1. Critical Apparatus		1
2. The Personal History of Vijayavarṇī		2
3. Date of King Kāmirāja		3
4. Vijayavarṇī's Poetry		5
5. The Title of the Present Work		6
6. A Brief Summary of the Contents of Śṛṅgārārṇavacandrikā		8
7. Sources of Śṛṅgārārṇavacandrikā		10
8. Acknowledgement		21
Detailed Table of Contents	....	23–66
Text	...	1–97
Appendix—A अकाराद्यनुक्रमेण पद्यसूची	...	121
Appendix—B–C List of passages in the text derived from earlier Alaṃkāra Works	....	141
Appendix—D Śṛṅgārārṇavacandrikā and Alaṃkāra-saṃgraha.	...	156
Appendix—E विशेषपदानि	...	160
Appendix—F References	...	172

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

General Editorial

It gives us great pleasure to present to Indologists an edition of the Śṛṅgārārṇava-candrikā, a hither-to unpublished work on Sanskrit poetics. Vijayavarṇi, a disciple of Munīndra Vijayakīrti, composed this work at the request of King Kāmirāja of Baṅgavāḍi (in Karṇāṭaka) who flourished, it is believed, towards the close of the 13th century A. D. The work deals with various aspects of poetics. It commemorates the glory of King Kāmirāja by means of the examples with which the author illustrates the different points of poetics. In this respect the work is akin to the Rasagaṅgādhara of Jagannātha, Ekāvalī of Vidyādhara and Pratāparudra-yaśo-bhūṣaṇa of Vidyānātha in which all the examples are composed by the authors themselves and contain panegyrics of their patrons.

The present edition of the Śṛṅgārārṇava-candrikā is based on a single Ms. which fell into the hands of Dr. A. N. Upadhye who entrusted it to Dr. V. M. Kulkarni for authentically editing it. No other Ms. is reported from any other source. Dr. Kulkarni, who is a very keen student of Sanskrit poetics, has spared no pains in presenting the text as faithfully as was possible in the circumstances. He has added a learned and critical Introduction to the text wherein he has discussed various relevant topics, such as the personal history of the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

author, his age, his poetry, the title of the work, a summary of its contents and its sources. He has also added at the end various useful Appendices. All this material, so carefully presented, it is hoped, will be of great use to readers in appreciating the contents of this new work on Sanskrit poetics.

This Granthamālā has done signal service to the cause of Jaina literature by bringing to light many unpublished works in Sanskrit and Prākrit. We are grateful to Shriman Shanti Prasadaji and to his enlightened wife Smt. Ramaji for so generously shouldering the responsibility of this Granthamālā. It is both an opportunity and a challenge to all earnest workers in the field of Jaina literature. Many small and big works in Sanskrit, Prākrit, Apabhraṁśa etc. still lie neglected in old Bhaṇḍāras; and we earnestly appeal to our scholars to edit them and present them in a neat form, so that the cultural heritage of our land is properly appreciated. Our thanks are due to Dr. V. M. Kulkarni for his kindly editing this work for our Granthamālā.

Jabalpur H.L. Jain
Kolhapur A. N. Upadhye

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रधान सम्पादकीय

शृङ्गारार्णव-चन्द्रिका के इस सम्पादन को भारतीय विद्या के प्रेमियों के समक्ष प्रस्तुत करते हुए हमें बड़ी प्रसन्नता हो रही है। यह रचना संस्कृत काव्यशास्त्र विषयक है जो अभी तक अप्रकाशित थी। इसके कर्ता मुनीन्द्र विजयकीर्ति के शिष्य विजयवर्णी थे और उन्होंने इसे कर्नाटक प्रदेशीय वंगवाडि के कामिराज नामक नरेश की प्रार्थना से बनाया था। ये नरेश १३वीं शती के अन्त में हुए माने जाते हैं। ग्रन्थ में काव्यशास्त्र विषयक अनेक बातों का समावेश है जिनके उदाहरणों में राजा कामिराज के यश का वर्णन किया गया है। इस सम्बन्ध में यह रचना जगन्नाथकृत रसगंगाधर, विद्याधरकृत एकावली तथा विद्यानाथकृत प्रतापरुद्रयशोभूषण से समानता रखती है क्योंकि उनमें भी समस्त उदाहरण उनके कर्ताओं द्वारा स्वयं रचित हैं और उनमें उनके संरक्षकों का यशोगान भी पाया जाता है।

शृङ्गारार्णव-चन्द्रिका का प्रस्तुत संस्करण केवल एक मात्र प्राचीन प्रतिपर आधारित है जो डॉ० आ० ने० उपाध्ये को हस्तगत हुई थी और जिसे उन्होंने प्रामाणिक रीति से सम्पादन हेतु डॉ० व्ही० एम० कुलकर्णी के सुपुर्द की थी। इसकी अन्य किसी प्राचीन प्रति का कहीं से अभी तक पता नहीं चल सका है। डॉ० कुलकर्णी संस्कृत काव्यशास्त्र के बड़े लगनशील अध्येता हैं और उन्होंने वर्तमान परिस्थितियों में जहाँ तक सम्भव था वहाँ तक ग्रन्थ को उसके यथार्थ स्वरूप में प्रस्तुत करने में कोई कोर-कसर नहीं रखी। उन्होंने ग्रन्थ की विद्वत्तापूर्ण आलोचनात्मक प्रस्तावना भी लिखी है, जिसमें उन्होंने ग्रन्थकर्ता का इतिहास, रचनाकाल, काव्य-स्वरूप, ग्रन्थनाम तथा संक्षिप्त विषय-वर्णन एवं उसके स्रोतों आदि अनेक

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उपयोगी विषयों का विवेचन किया है। उन्होंने ग्रन्थ के अन्त में अनेक उपयोगी परिशिष्ट भी जोड़े हैं। यह सब सामग्री बड़ी सावधानी से प्रस्तुत की गयी है और आशा की जाती है कि वह इस काव्यशास्त्र विषयक रचना के विषयों को समझने में पाठकों को बहुत उपयोगी सिद्ध होगी।

प्रस्तुत ग्रन्थमालाने संस्कृत और प्राकृत भाषाओंके अनेक अप्रकाशित ग्रन्थों को प्रकाश में लाकर जैन साहित्य की स्मरणीय सेवा की है। हम श्रीमान् शान्तिप्रसाद जी और उनकी विदुषी पत्नी श्रीमती रमाजी के बहुत कृतज्ञ हैं कि उन्होंने इस ग्रन्थमाला के भार को बड़ी उदारतापूर्वक अपने कन्धोंपर वहन किया है। उनका यह कार्य जैन साहित्य के क्षेत्र में उत्साहपूर्ण कार्यकर्ताओं के लिए एक सुअवसर और चुनौती भी है। संस्कृत, प्राकृत, अपभ्रंश आदि भाषाओं में लिखित अनेक छोटी बड़ी रचनाएँ अभी भी प्राचीन भण्डारों में उपेक्षित पड़ी हुई हैं। हमारा अपने विद्वान् बन्धुओं से आग्रहपूर्वक निवेदन है कि वे इन रचनाओं को स्वच्छ रूप में सम्पादित कर प्रस्तुत करें जिससे हमारे देश का सांस्कृतिक दाय यथोचित रीति से समझा व सम्मानित किया जा सके। हमारी ग्रन्थमाला हेतु कृपापूर्वक इस ग्रन्थको सम्पादित करने के लिए हम डॉ० कुलकर्णी के बहुत कृतज्ञ हैं।

—हीरालाल जैन

—आ० ने० उपाध्ये

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मूलग्रन्थस्य विषयानुक्रमणिका

१. वर्णगणफलनिर्णयः ।	....	१
२. काव्यगतशब्दार्थनिश्चयः ।	....	८
३. रसभावनिश्चयः ।	....	१२
४. नायकभेदनिश्चयः ।	...	२५
५. दशगुणनिश्चयः ।	...	४३
६. रीतिनिश्चयः ।	....	४७
७. वृत्तिनिश्चयः ।	...	४९
८. शय्यापाकनिश्चयः ।	....	५२
९. अलङ्कारनिर्णयः ।	....	५४
१०. दोषगुणनिर्णयः ।	....	९७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

INTRODUCTION

1. CRITICAL APPARATUS

Śṛṅgārārṇavacandrikā (ŚC) of Vijayavarṇī is being published for the first time from the only available MS. Dr. A. N. Upadhye to whose efforts I owe this MS. could not get any other MS. of Vijayavarṇī's work—perhaps it does not exist. This MS. on which the text is based, is in the Jaina Siddhānta Bhavana, Arrah, (Bihar). In Praśastisangraha* Pt. K. Bhujabali Sastri describes it :

Manuscript No. 231 Kha — Śṛṅgārārṇavacandrikā

Author ; Vijayavarṇī
Subject : Alaṅkāra (poetics)
Language : Sanskrit

Length : 8.5″ (21.6 cm); Breadth 7″ (17.8 cm) Condition : Good; Manuscript : Paper manuscript; No. of lines per folio about 11; No. of letters per line : 20 to 22.

The MS. opens thus :

श्रृङ्गारार्णवचन्द्रिके अलंकार

* Pages 73–76; published by Nirmal Kumar Jaina, Secretary, Jaina Siddhānta Bhavana, Arrah. 1942.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्री अनन्तनाथाय नमः ॥ निर्विघ्नमस्तु ॥
जयति संसिद्धकाव्यालापपद्माकरेयं

and ends with

....श्रवणबेलुगुलक्षेत्रनिवासि. बि. विजयचन्द्रेण जैनक्षत्रियेण इदं ग्रंथं समाप्तं लेखीति. मंगलमहा ॥ श्री ॥

Generally speaking, the condition of the MS. is good but, occasionally, we are faced with lacunae in it. Wherever possible I have filled up these gaps. I have corrected scribal errors; and the readings, about which I felt doubtful, I have noted in the footnotes. In some cases I have corrected the readings by referring to the passages in the books used by the author. I have spared no pains in presenting the text of ŚC as faithfully as was possible in the circumstances.

2. The Personal History of Vijayavarṇī

Nothing is known about the personal history of Vijayavarṇī beyond what he has himself told us in the praśasti and the puṣpikā to his work[1] : he was a disciple of Munīndra Vijayakīrti, a devout adherent of the doctrine of Syādvāda, propounded by the great Jinas. [2]In the course of a literary discourse he was once asked

1. इति परमजिनेन्द्रवदनचन्दिरविनिर्गतस्याद्वादचन्द्रिकाचकोरविजयकीर्ति-मुनीन्द्रचरणाब्जचञ्चरीकविजयवर्णिविरचिते श्रीवीरनरसिंहकामिराजवङ्ग-नरेन्द्रशरदिन्दुसंनिभकीर्तिप्रकाशके ... ...

2. स राजा काव्यगोष्ठीषु सभाजनविभूषितः ।
अपृच्छद्द्वितोयं नाम्ना कविताशक्तिभासुरम् ॥ I. 19

It appears, Vijayavarṇī was also known as Dvitīya.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

by King Kāmirāja of Baṅgavādī to explain the various aspects of poetics. At the King's request he composed Alaṃkārasaṃgraha called Śṛṅgārārṇavacandrikā (ŚC). [3] This work, while elucidating the different topics in poetics, sings the glory of King Kāmirāja through the examples with which he illustrates the different points. [4] In the introduction to his work he particularly refers to the poetry of Karnāṭa poets like Guṇavarman. This reference would lead us to believe that he had himself studied thier poetry. A perusal of this ŚC would reveal that he had studied the standard works on poetics namely, those of Daṇḍī, Bhoja, Dhanañjaya, Mammaṭa and the like. Vijayavarṇī was in personal association with King Kāmirāja. Naturally, his date depends on that of King Kāmirāja.

3. DATE OF KING KĀMIRĀJA

In his Praśasti the author gives the geneology of his patron; and according to Pt. Bhujabali Sastri and Dr. Nemicandra Sastri, our author's information does not conflict with historical facts. Vīranarasiṁha ruled at Baṅgavādī (1157 A. D.). He had a brother called

3. Vide footnote No. 1, supra.

4. गुणवर्मादिकर्नाटकवीनां सूक्तिसंचयः ।
बाणीविलासं देयात्ते रसिकानन्ददायिनीम् ॥ I. 7.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Pāṇḍyarāja. Candraśekhara, the son of Vīranarasiṁha, ruled at Baṅgavādī (1157 A.D.), He had a brother called Pāṇḍyarāja. Candraśekhara, the son of Vīranarasiṁha, came to the throne in A. D. 1208, and his younger brother Pāṇḍyappa, in A. D. 1224. Viṭṭhalādevī, their sister, was appointed regent in A. D. 1239. Then her son, called Kāmirāja, came to the throne in A. D. 1264[6].

Our author wrote his ŚC at the request of this King Kāmirāja (name is spelt as Kamarāyā, Kāmirāya and Kāmīrāya in the MS). Vijayavarṇī must have, therefore, composed his ŚC in the last quarter of the thirteenth century (A. D).

A comparative study of the nearly common or corresponding passages between ŚC and Pratāparudrayaśobhūṣaṇa(PRY),and ŚC and Alaṃkārasaṃgraha, however, raises doubts regarding the date of composition of Vijayavarṇī's work. Dr. Kane assigns PRY to the first quarter of the fourteenth century. Pandit Balkrishnamurti assigns Amṛtānandayogin to the thirteenth

5. Vide infra, Sources of ŚC.

6. Vide Praśasti-saṃgraha (pp. 76–78) edited by Pt. K. Bhujbali Sastri, Arrah, 1942 and "दो अलंकार ग्रन्थोंकी पाण्डुलिपियाँ" by Dr. Nemicandra Sastri in Jaina-Siddhānta Bhāskara, Part XXIII, Kiraṇa I, Dec. 1963.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

century, whereas C. Kuhnan Raja assigns him to the beginning of the second half of the fourteenth century. The date of Amṛtānandayogin remains thus uncertain. A comparative study instituted by me leads me to believe that Vijayavarṇī has much common with PRY and Alaṁkarasaṁgraha for the treatment of a few topics. In the present state of our knowledge the question of Vijayavarṇī's date evades definite determination, and it is but right to keep it open till definite and conclusive evidence comes forth.

4 VIJAYAVARṆĪ'S POETRY

In the introduction to his ŚC Vijayavarṇī refers to himself as 'Kaviśaktibhāsura'[7] and as 'Kavīśvara'[8] and to his own work in glowing terms[9]. For his Kārikās he is deeply indebted to authoritative works on poetics and he expressly states, on a few occasions, that he has followed 'Pūrva-śāstra'. The illustrations and introductory stanzas are, however, his own. A few of these illustrations would appear to have been modelled on those found in his authorities. Considering his verses it is difficult to admit his claim to high poetic power or to the title 'Kavīśvara'. His poetry is rather

7. I. 19
8. I. 26
9. I. 23-28

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

pedestrian and highly conventional. There is hardly anything which enlivens his ŚC. His ślokas are easy to understand. At handling elaborate metres he is not so adept. He is guilty at a number of places of the metrical defect called yatibhaṅga. He profusely uses expletives. Occasionally, we come across similies which are striking[10]; but the work, as a whole, has value rather for its subject-matter than for its literary merit.

5. The Title of the Present work

In the course of his introduction[11] to the present work the author tells us that at the request of King Kāmirāja he composed Alaṁkāra-saṃgraha called ŚC The colophon[12] refers to the title as "Śṛṅgārārṇava-candrikā-nāmni alaṃkāra-saṃgrahe....". From these references it is crystal clear that the author gives 'Alaṁkāra-saṅgraha' as the general name to the work and ŚC as the distinguishing appelation. The name 'Alaṁkāra-saṅgraha' consists of two words: (1) alaṁkāra and (2) saṅgraha. The word alaṁkāra stands here

---

10. III. I, IX. 62
11. इत्थं नृपप्रार्थितेन मयालङ्कारसंग्रहः।
    क्रियते सूरिणा नाम्ना श्रृङ्गारार्णवचन्द्रिका ॥ I. 22
12. Vide colophon at the end of Chapters I, II. IX and X:
    विजयवर्णिविरचिते श्रृङ्गारार्णवचन्द्रिकानाम्नि अलङ्कारसंग्रहे...

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

obviously not in its restricted sense of figures of speech but in its wider sense denoting all such factors as word and sense that should find place in poetry, rasa, bhāva, guṇa, vṛtti, rīti, śayyā, pāka alaṁkāras and doṣas (which poet should avoid in his composition), in short, Sanskrit poetics. Saṃgraha primarily means a collection but here it signifies a compendium[13] or a brief exposition. Alaṁkāra-saṃgraha therefore means : 'A compendium or a brief exposition of Sanskrit poetics[14]', and metaphorically, the work dealing with it.

According to some, saṃgraha comprises three parts, namely, uddeśa (simple enumeration), lakṣaṇa (definition) and parīkṣā (examination or exposition). The present work contains all the three.

The title ŚC is made up of three words : 1 Śṛṅgāra, 2 arṇava and 3 candrikā. The word śṛṅgāra denotes one of the eight or nine rasas bearing that name; arṇava means an ocean; and candrikā moonlight. The whole title, therefore, means : 'Moonlight to the ocean of Śṛṅgāra[15]. The word candrikā[16] at the end

13. संग्रहः संचित्य ग्रहणं स्वीकारः संचयनमित्यर्थः । अथवा संक्षेपेण स्वरूपकथनम् ।

14. अलङ्काराणां संग्रहः संक्षेपेण स्वरूपकथनमित्यर्थः ।

15. शृङ्गारोऽर्णव एव तस्य चन्द्रिका प्रकाशिका इत्यर्थः ।

16. The words कौमुदी and चन्द्रिका convey this sense when they stand at the end of compounds. Compare the titles : तर्ककौमुदी, वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, सांख्यतत्त्वकौमुदी etc. and रसचन्द्रिका, काव्यचन्द्रिका, नाटकचन्द्रिका, अलङ्कारचन्द्रिका, चमत्कारचन्द्रिका, etc.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

of compounds means elucidation or throwing light on the subject treated. The author compares his work with candrikā—moonlight, which is so very lovely and delightful, and thereby suggests that it is a delight to read and study his work which is (implicitly claimed to be) so lucid in its method of composition and style.

The title may also be explained as : "The work imparting special knowledge about poetics covering śṛṅgāra-rasa and allied topics."[17]

The work does not prominently treat of śṛṅgāra nor the author has anything new to say regarding śṛṅgāra as Bhoja had in his Śṛṅgāraprakāśa. The reason why śṛṅgāra finds a place in the title is probably this : Śṛṅgāra rasa is regarded as the prince (queen ?) among sentiments (rasarāja). When this very essential and vital topic of poetics is mentioned in the title, it automatically follows that other, comparatively less important, topics of poetics are implied by it or covered under it.

6. A Brief Summary of the Contents of ŚC

The work opens with a homage to Lord Jina, and goes on to describe some of the predecessors of King

17. शृङ्गारोऽर्णव एव तस्य चन्द्रिकेव (उच्छ्रनयती–वर्धयन्ती) चन्द्रिका। शृङ्गाररसादि साहित्यशास्त्रविषयकं विशिष्टं ज्ञानं बोधयन्तीत्यर्थः।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Kāmirāja, the patron. The first chapter[18] mainly deals with consequences ascribed to initial letters of any composition and to the metrical feet employed in it.

The second chapter[19] enumerates seven groups of poets and deals with fourfold sense and fourfold power of word.

The third chapter[20] deals with Rasa, Bhāva and their varieties with illustrations of each and every type.

The fourth chapter[21] is a study of the types of hero and heroine and their friends and messengers and their rivals

The fifth chapter[22] treats of ten Guṇas.

The sixth chapter[23] makes a study of Rīti and its kinds.

The seventh chapter[24] deals with Vṛtti and its varieties.

The eighth chapter[25], which is the shortest of all, deals with the concepts śayyā of and pāka.

---

18. Chapter I (vv 1–63) : Varṇagaṇaphala-nirṇaya.
19. Chapter II (vv 1–42) : Kāvyagata-śabdārtha-niścaya
20. Chapter III (vv 1–130) : Rasabhāvaniścaya
21. Chapter IV (vv 1–163) : Nāyakabhedaniścaya
22, Chapter V (vv 1–31) : Daśaguṇaniścaya
23. Chapter VI (vv 1–17) : Rītiniścaya
24. Chapter VII (vv 1–16) : Vṛttiniścaya
25. Chapter VIII (vv 1–10) : Śayyā-pāka-niścaya

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

The ninth chapter[26], which is the longest of all deals with Arthālaṅkāras.

Lastly, the tenth chapter[27] treats of Doṣas in a poetic composition and also of circumstances when they cease to be so.

7. Sources of the ŚC

A striking feature of this work is that all the examples given as illustrations of the different points, are composed by Vijayavarṇī himself and go to glorify King Kāmirāja. In this respect it resembles Vidyādhara's Ekāvalī (1285–1325 A.D.) Vidyānātha's PRY (1300–1325 A.D.).

As the work is composed in the decadent period of Sanskrit literature and as it deals with a scientific subject, poetics, on which authoritative treatises of masterminds were already in existence, it would not be fair on one's part to expect any originality or contribution to poetics from Vijayavarṇī. Occasionally, he clearly states that his descriptions are in accordance with earlier authorities[28]. A perusal of his work reveals

26. Chapter IX (vv 1–310) : Alaṅkāraniścaya

27. Chapter X (vv 1–197) : Doṣaguṇa-niścaya

28. अतः अतो कारणतोऽस्माभिरुच्यते रसलक्षणम् ।
पूर्वशास्त्रानुसारेण भावभेदविशेषितम् ॥ III. 2
अतोगुणाः प्रकीर्त्यन्ते **पूर्वशास्त्रानुसारतः** ।
कामिराय नराधीश श्रूयतां भवताधुना ॥ V. 3
अन्ये विकल्पा द्रष्टव्या आक्षेपाणां विचक्षणैः ।
मया **शास्त्रानुसारेण** दिग्मात्रं संप्रदर्शितम् ॥ IX 174

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

that he had carefully studied the authorities on poetics. The matter relating to the predictive character of the initial letters and metrical feet, which the author treats of in Chapter I, is generally described in works on metrics. Some early works on metrics are irretrievably lost but a few passages from such works are preserved in the works of later writers where they are quoted, perhaps directly from the original sources but mostly they appear at second hand, quoted from some writer who quotes them. Thus some ślokas are quoted by Nārāyaṇabhaṭṭa in his commentary on Vṛttaratnākara with the introductory remark : taduktaṃ Bhāmahena[29]. These ślokas inform us of Varṇa-phala and Guṇa-phala. It is very doubtful if this Bhāmaha is the same man who wrote Kāvyālaṅkāra'. Nārāyaṇabhaṭṭa also quotes some passages describing the deities of Gaṇas and auspicious or inauspicious character of the initial Gaṇas with the introductory remark :

अन्यैस्तु देवताफलस्वरूपाण्येषामुक्तानि—

It is the authors of Alaṅkārsaṅgraha and ŚC who have introduced this topic in works on poetics. In Chapter II the author gives a sevenfold classification of poets based on their taste or aptitude for a particular type of literary composition. This classification is

29. Vide appendix-C.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

somewhat different from the eightfold classification of poets given for the first time by Rājaśekhara in his Kāvyamīmaṁsā[30]. Whereas Rājaśekhara names the groups of poets and adds stanzas to illustrate the type of literary composition of each one of them, Vijayavarṇī gives a definition of each one of the groups of poets but does not illustrate the types of their literary composition—ŚC and Alaṅkārasaṅgraha, however, agree in their classification and definition of groups of poets leading to the conclusion that one of them must have borrowed from the other[31].

In the same chapter the author treats of the fourfold sense of words : 1 Mukhyārtha with its four kinds ((i) Jāti (ii) Kriyā (iii) Guṇa and (iv) Dravya) 2 Lakṣyārtha 3 Gauṇārtha and 4 Vyaṅgyārtha, and the fourfold power of words : 1 Abhidhā 2 Lakṣaṇā (with its three kinds : (i) Jahatī (ii) Ajahatī and (iii) Jahatyajahatī) 3 Gauṇī and 4 Vyañjanā. It is the Mīmāṁsakas who look upon Gauṇī as a separate power of words[32]. This whole discussion is, generally speaking, based on Kāvyaprakāśa (Ullāsas II and III).

30. Vide Appendix-C
31. Vide Appendix-D
32. गौणीवृत्तिर्लक्षणातो भिन्नेति प्रभाकराः । Ratnāpaṇa (p. 44). Vidyānātha, however, emphatically says : गौणवृत्तिरपि लक्षणाप्रभेद एव । Pratāprudrayaśobhūṣaṇa (pp. 44–45)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

In Chapter III the author deals with Rasa and Bhāva and their divisions. He treats of nine Sthāyi-bhāvas, nine Rasas, Vibhāvas (Ālambana and Uddīpana), Anubhāvas, eight Sāttvika-bhāvas and thirty three Vyabhicāri (Sañcāri) bhāvas, and such details about Rasas as the primary and the derivative Rasas, (their inter relations), their harmonies and conflicts, their colours (Varṇa) and their presiding deities (Adhidevatā). He clearly acknowledges his indebtedness to ancient or earlier authorities on the subject[33]. A study of his definitions of technical terms relating to Rasa-Bhāva and the like corroborates his statement. Two points, however, deserve special mention : his description of the different factors relating to Śānta-Rasa is typically Jaina[34] and is original; another remarkable point is that the author mentions Para-Brahma as the presiding deity of Śṛṅgāra. In his celebrated commentary[35] on Nāṭya-śāstra Abhinavagupta writes :

वीरो महेन्द्रदेवः स्यात् बुद्धः शान्तोऽब्जजोऽद्भुतः। इति शान्तवादिनः केचित् पठन्ति। बुद्धो जिनः परोपकारैकपरः प्रबुद्धो वा।

From this statement it is clear that the author had not Abhinava-bhāratī before him but some other text where

33. अतः कारणतोऽस्माभिरुच्यते रसलक्षणम्।
पूर्वशास्त्रानुसारेण भावभेदविशेषितम्॥
—ŚC. III-3.

34. III 109-112.

35. Abhinavabhāratī Vol I. p. 299.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Para-Brahman has been mentioned as its presiding deity. No early work on Alaṁkāraśāstra which would be regarded as standard and well-known makes any reference to Para-Brahman as its presiding deity. Dr. Raghavan states that "the Alaṅkārasarvasva of Harṣopādhyāya (?), written for one Gopāladeva, makes the supreme spirit, Para-Brahman, as the Devatā of Śānta[36]. We, however, do not know the exact date of this work which would have enabled us to determine the inter-relation between these two works. Alaṁkārasaṅgraha of Amṛtānandayogin speaks of Para-Brahman as the presiding deity of Śānta-rasa. There is a close agreement between ŚC of Vijayavarṇī and Alaṁkārasaṃgraha of Amṛtānandayogin in their treatment of some common topics from poetics[37]. The dates of these two works as proposed by scholars[38] do not, however, permit us

36. The Number of Rasas (p. 50). The Adyar Library, Adyar, 1940.
37. See Appendix–D.
38. For the date of Vijayavarṇī vide pages 2 and 3 supra. For the date of Amṛtānandayogin, vide Introduction to Alaṁkāra-saṅgraha (pp iv to vi) edited by Pandita Balakrishnamurti, Sri Venkatesvara Oriental Institute, Tirupati (1950) and Introduction to Alaṁkārasaṅgraha (pp.XXXVIII-XLIII) edited by V. Krishnamācharya and K. Rāmachandra Sarma (The Adyar-Library Series–No. 70, 1949).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

to state categorically that Vijayavarṇī has drawn upon Amṛtānandayogin's work.

In Chapter IV the author deals with characters : the hero, the heroine and their types, the enemies of the hero and tho Dūtīs. A comparative study of this chapter and the second Prakāśa of Daśarūpaka reveals that Vijayavarṇī is heavily indebted to Dhanaṁjaya in his treatment of the characters[39]. He differs with Dhanaṁjaya on three points :

1. Dhanaṁjaya speaks of three friends (Sahāyas) of the hero[40]: 1. Pīṭhamarda (patākānāyaka), 2. Viṭa, and 3. Vidūṣaka : Vijayavarṇī adds the fourth Nāgarika[41] to the list.

2. Dhanaṁjaya mentions three types of heroines[42]: 1. Svīyā (= Svastri or Svakīyā), 2. Anyā (= Anyastrī or Parakīyā) and 3. Sādhāraṇastrī (Sādhāraṇā).

Vijayavarṇī makes them four[43] by adding one more type, viz. Anūḍhā. He, however, says that according to one view, Anūḍhā is parakīyā only and hence there are three types of heroines only.

---

39. Vide Appendix-C.
40. Daśarūpaka II, vv 8-9 (ab).
41. ŚC IV. vv 29-32.
42. Daśarūpaka II, v15 (ab) and vv20 (cd)-22 (ab).
43. ŚC IV, vv 43-59.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3. In Dhanaṁjaya's view if absence is due to death the love sentiment cannot be present[44]. Vijayavarṇī advocates the view that Karuṇātmaka-vipralambha can be present if one of the two, (the lover and his beloved) passes away and the other laments his or her death[45]. Now, Vidyānātha[46] also speaks of four Sahāyas of the hero but his list has Ceṭa and no Nāgarika. Rudraṭa[47] and Dhanaṁjaya[48] speak of two types of Parakīyā or Anyastrī : Kanyakā and Anyoḍhā. Vijayavarṇī mentions Parakīyā and Anūḍhā (= Kanyakā) separately and makes four types of heroines. Of course, he is fully aware of the views of Rudraṭa and Dhanaṁjaya that Anūdhā (= Kanyakā), too, is regarded as not one's own (Parakīyā) Finally, in setting forth the four kinds of Vipralambhaśṛṅgāra he has followed Rudraṭa[49].

---

44. Daśarūpaka IV, vv 50–51 (ab) and vv 57–68.
45. ŚC IV, v 103 and v 110.
46. Pratāparudrayaśobhūṣaṇa, Kāvyaprakaraṇa, v 40.
47. परकीया तु द्वेधा कन्योढा चेति ते हि जायेते ।
—Kāvyālaṃkāra XII-30 (ab)
48. अन्यस्त्री कन्यकोढाच··· ।
—Daśarūpaka II-20 (c)
49. अथ विप्रलम्भनामा शृङ्गारोऽयं चतुर्विधो भवति ।
प्रथमानुरागमानप्रवासकरुणात्मकत्वेन ॥
—Kāvyālaṁkāra XIV-1
and,
करुणः स विप्रलम्भो यत्रान्यतरो म्रियेत् नायकयोः ।
यदि वा मृतकल्पः स्यात्तत्रान्यस्तद्गतं प्रलपेत् ॥
—Kāvyālaṁkāra XIV-34

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

In Chapter V the author treats of Guṇas. A careful and comparative study of the definitions of these ten Guṇas with those given in the Kāvyādarśa reveals that Vijayavarṇī closely followed Daṇḍī[50], and occasionally Vāmana[51]. Vijayavarṇī paraphrases Daṇḍī's definitions[52].

In Chapter VI the author treats of Rīti and its four kinds: 1. Vaidarbhī 2. Gauḍī, 3. Pāñcālī, and 4. Lāṭī.

---

50. Vijayavarṇī's statement :
एते दशगुणाः प्रोक्ता दश प्राणाश्च भाषिताः । —V–5(ab)
Unmistakably reminds us of Daṇḍī's
इति वैदर्भमार्गस्य प्राणा दश गुणाः स्मृताः ।—Kavyādarśa 42 (ab)

51. Cf. अथवा पदबन्धस्योज्ज्वलत्वं कान्तिरुच्यते । —V–16 (ab)
and औज्ज्वल्यं कान्तिः । ३. १. २५
बन्धस्योज्ज्वलत्वं नाम यदसौ कान्तिरिति ।
—Kāvyālaṁkāra-Sūtravṛtti

52. I give here only two examples :
(i) Cf. श्रुतिचेतोद्वयानन्दकारिणां कोमलात्मनाम् ।
वर्णानां रचनान्यासः सौकुमार्यं निरूप्यते ॥ —V. 6
and, अनिष्ठुराक्षरप्रायं सुकुमारमिहेष्यते ।
बन्धशैथिल्यदोषोऽपि दर्शितः सर्वकोमले ॥
सुकुमारतयैवैतदारोहति सतां मनः ।
—Kāvyādarśa I 69-71
(ii) Cf. प्रयुक्तो लौकिकार्थोऽपि यथा भवति सुन्दरः ।
सा कान्तिरुदिता सद्भिः कलागमविशारदैः ॥—V. 15
and कान्तं सर्वजगत्कान्तं लौकिकार्थानतिक्रमात् ।
तच्च वार्ताभिधानेषु वर्णनास्वपि दृश्यते ॥
—Kāvyādarśa 1. 85

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

It is Rudraṭa[53] who for the first time added Lāṭī to the three well known Rītis set forth by Vāmana. Agnipurāṇa[54] and Jayadeva's Candrāloka[55] too speak of these four Rītis. In Bhoja's Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa[56] the Rītis number six with the addition of Āvantikā and Māgadhī.

The definition of Rīti given by the author is in agreement with the one set forth by Vidyānātha in his PRY[57]. Vidyānātha, however, speaks of three Rītis only, omitting Lāṭī as has been done by Mammaṭa.

---

53. Rudraṭa II. 3-6. Vāmana distinguishes Rītis on the basis of qualities (Guṇas) present whereas Rudraṭa distinguishes them on the basis of the use of compounds. Vijayavarṇī clearly says that Rītis are based on the qualities possessed by words. In his definitions of Rītis, however, he follows these two principles.
54. Chapter 340, vv.I–4. Dr. Raghavan corrects the text of the fourth stanza (vide Some Concepts of Alaṁkāra S'āstra, p. 180, f. n. 1)
55. Mayūkha VI. 21–22
56. Pariccheda II, Kārikās 2-3
57. Cf. रीतिर्नाम गुणाश्लिष्टपदसंघटना मता । —PRY. p. 63
    and माधुर्यादिगुणोपेतपदानां घटनात्मिका ।
    —Śṛṅgārārṇavacandrikā VI–3.
    Vidyānātha's definition is, however, based on Vāmana's Sūtras 1, 2, 7-8.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

The definitions of the four Rītis as laid down in ŚC[58] and Alaṁkārasaṅgraha are in close agreement. The definitions of the three Rītis are partly in agreement with those of Vāmana[59].

In Chapter VII the author treats of six Vṛttis—1. Kaiśikī, 2. Ārabhaṭī, 3. Bhāratī, 4. Sāttvatī, 5. Madhyamā Kaiśikī and 6. Madhyamā Ārabhaṭī. These six Vṛttis are first dealt with by Bhoja in his Sarasvatīkaṇṭhābharaṇa, but as Śabdālaṁkāras (Chapter II. 34-38) and after him by Vidyānātha in his PRY (Kāvyaprakaraṇa, pp. 57-63). Vijayavarṇī's treatment of this topic bears remarkable resemblance to that of Vidyānātha's.[60].

In chapter VIII we find an exposition of the conception of Śayyā and Pāka. No doubt, the conception of Pāka is found in Vāmana's Kāvyālaṁkārasūtra-vṛtti and Rājaśekhara's Kāvyamīmāṁsā, but the striking thing is that the definitions of Śayyā and Pāka as given by Vijayavarṇī are in close agreement with the corresponding ones in Vidyānātha's PRY:[61]

---

58. Chapter VI, vv. 5-7, 9 11 and 13
 and Chapter V. vv. 9-12.
59. Kāvyālaṁkārasūtravṛtti 1-2. 11-13.
60. Vide Appendix-C
61. If it were accepted that Vijayavarṇī modelled his definitions of Śáyyā and Pāka on those of Vidyānātha

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पदानामानुगुण्यं वान्योन्यमित्रत्वमुच्यते ।
यत् सा शय्या कलाशास्त्रनिपुणैर्विदुषां वरैः ॥

—VIII. 2

Cf. या पदानां परान्योन्यमैत्री शय्येति कथ्यते ।
...अत्र पदविनिमयासहिष्णुत्वाद् बन्धस्य
पदानुगुण्यरूपा शय्या ।

—PRY p. 67

आलम्ब्य शब्दमर्थस्य द्राक् प्रतीतिर्यतोऽजनि ।
स द्राक्षापाक इत्युक्तो बहिरन्तःस्फुरद्रसः ॥
आलम्ब्य शब्दमर्थस्य द्राक्प्रतीतिर्यतो न हि ।
स नालिकेरपाकः स्यादन्तर्गण्ड (? गूढ) रसोदयः ॥

VIII. 6-7.

द्राक्षापाकः स कथितो बहिरन्तःस्फुरद्रसः ।
स नारिकेलपाकः स्यादन्तर्गूढरसोदयः ॥

PRY pp. 67-69

In Chapter IX the author gives an exposition of 47 Arthālaṁkāras. Of these, he defines the first 33 Arthālaṁkāras, including 33 divisions of Upamā and 20 divisions of Rūpaka, after Daṇḍī's Kāvyādarśa[62]. The rest of the Arthālaṁkāras are possibly defined by the author keeping in view Rudraṭa's Āryās dealing with them.

---

we would have to reconsider the date of comoposition of ŚC.

62. Vide Appendix-C.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

In Chapter X the author treats of Kāvyadoṣas viz; Pada-doṣas, Vākya-doṣas, Artha-doṣas and Rasa-doṣas, and also describes the circumstances in which the Doṣas cease to be so. His treatment of Kāvya-doṣas clearly reveals his considerable indebtedness to Mammaṭa[63] who treats of the Doṣas in his Kāvyaprakāśa (Ullāsa VII). Mammaṭa has utilised earlier writers on this topic and added new Doṣas which he himself has discovered. Vijayavarṇī follows Mammaṭa's classification of Doṣas in toto.

8 ACKNOWLEDGEMENT

In conclusion, I acknowledge my deep indebtedness to Dr. A. N. Upadhye, M. A., D. Litt., Dean, Faculty of Arts, Shivaji University, Kolhapur, at whose suggestion this work of editing ŚC from a single manuscript was entrusted to me. It is he who gave me the Ms. and requested me to edit this work. He has all along been taking kindly interest in the progress of my work and its publication. I can never adequately express in words what I owe to Pandit Balacharya Khuperkar Shastri who has taken keen interest in this work and made valuable suggestions for emending the text as

63. Vide Appendix–C.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

correctly as possible. It was, indeed, my proud privilege to spend hours together with him discussing matters relating to Sanskrit poetics in general and the text in particular. I offer my warmest thanks to my friend Professor G. S. Bedagkar, who kindly went through the Introduction and made valuable suggestions to improve it. However, for whatever imperfections still left in the work, I am entirely responsible.

The Author acknowledges his indebtedness to the Shivaji University, Kolhapur, for the grant-in-aid received by him from the University, towards the cost of Publication of this book.

Rajaram College,
KOLHAPUR,
August 25, 1966.

V M KULKARNI

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

DETAILED TABLE OF CONTENTS

Chapter I

Varṇa-Gaṇa-Phala-Nirṇaya

[A Study of (Initial) Letters and Metrical Feet and their Promise]

Verses

1 Homage to Lord Jina.

2–3 Homage to Śāradā and Sarasvatī.

4–5 Homage to Vijayakīrti, the author's Guru.

6 Victory to Good Men.

7 Tributes to Karnāṭaka Poets like Guṇavarman.

8–18 A brief description of Kadamba Kings : Vīranarasiṁha, Pāṇḍyarāja—his brother, Rājaśekhara, the son of Vīranarasiṁha, Kāmirāja, the Maternal nephew of Pāṇḍyavaṅga and contemporary of the author who ruled over Vaṅga (Baṅga)-bhūmi with its Capital at Vaṅga (Baṅga)-vāṭī.

19–21 Kāmirāja requested the author when meeting in a Literary Club to explain the nature of poetry and allied topics.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

22–28 At the King's request the author composed this work called Śṛṅgārārṇava-Candrikā.

29–32 Kāvya (Literature) and its kinds :
Padya (Verse), Gadya (Prose) and Miśra (Mixed); these three varieties are then defined and subdivided, into nine divisions on the basis of their being Uttama, Madhyama or Jaghanya. These three terms are then defined.

33 The poem should begin with a prayer, paying homage or in addition invoking a blessing, or an indication of the subject-matter.

34–35 The present composition begins with varṇa-gaṇa-śuddhi, which contributes to the good of the poet and the hero. Its absence would bring disastrous consequences to the poet as well as the hero.

36–45 Initial alphabets and what they promise.

46–47 A poem should not begin with any conjunct except Kṣa for a śuddha letter when conjoined with another letter turns aśuddha and brings evil consequences.

48–62 (Initial) metrical feet and what they promise, the nature of a long and a short

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

syllable, of the eight-fold metrical feet to be employed in Varṇavṛttas, and five metrical feet, each consisting of four mātrās to be employed in Mātrāvṛttas and assigning of the Devatās to each and every one of the metrical feet.

63 Conclusion : "May the fame of King Kāmirāja shine bright."

Chapter II

Kāvya-gata-śabdārtha-niścaya

[A Study of Words and Senses that constitute Poetry]

1–2 Alternative definitions of a poet.

3–7 Seven Types of Poets and their definitions

3 defines a Raucika poet.

4 defines a Vācika poet as well as an Ārtha one.

5 defines a Śilpika poet as well as a Mārdavānuga one.

6–7 define a Viveki poet as well as a Bhūṣaṇārthī one.

8–9 The Sense of Sentences composed by poets is fourfold :

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

1. Mukhyārtha; 2. Lakṣyārtha; 3. Gauṇārtha; and 4. Vyaṅgyārtha.

10–12 definition of Mukhyārtha, its fourfold classification based on : 1. Jāti; 2. Kriyā; 3. Guṇa; and 4. Dravya, and illustrations.

13–21 Definition of Lakṣyārtha, Lakṣaṇā and its three varieties :

1. Jahallakṣaṇā; 2. Ajahallakṣaṇā and 3. Jahatyajahatī, and their illustrations.

22–23 Definition of Gauṇārtha and its illustrations.

24–25 Definition of Vyaṅgyārtha or Dhvani and its illustration.

26 Informs us that Śabda-śakti is fourfold :

1. Abhidhā; 2. Lakṣaṇā; 3. Gauṇī; and 4. Vyañjanā.

27–31 deal with the causes (Niyāmakas) of the apprehension of a particular meaning when there is no determination or decision regarding the meaning of a word. These are :

1. Saṁyogaḥ (Conjunction); 2. Viprayogaḥ (Disjunction); 3. Virodhitā (Antagonism or Hostility); 4. Sāhacaryaṁ (Association); 5. Kāla (Time); 6. Arthaḥ (Purpose or Motive); 7. Prakaraṇaṁ (Context);

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

8. Liṅgaṁ (Special attribute or Characteristic); 9. Śabdāntarasannidhiḥ (Proximity of another word); 10. Sāmarthyaṁ (Capability or Power); 11. Aucityaṁ (Propriety or Fitness); 12. Vyaktiḥ (Gender); 13. Deśaḥ (Place); 14. Svarādayaḥ (Accent and others).

32–40 (ab) illustrate first thirteen causes (Niyāmakas).

40(cd)-41 Gānasvara is of no avail in poetry although it helps in determining the sense of a word in Vedas. Ādi (in-Svarādi) includes Ceṣṭādi. Its illustrations should be found by the wise.

42 Conclusion : "May the valour of Kings Vīranṛsiṁharāya ever shine in all its glory."

Chapter–III

Rasa-bhāva-niścaya

[A Study of Rasas and Bhāvas]

1 A poem though having flawless syllables and metrical feet, words and senses, is not liked if it be devoid of Rasa.

2 Hence the author undertakes in this Chapter an exposition of Rasas and Bhāvas.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3 Definition of Sthāyibhāva.

4 Sthāyibhāva is ninefold: 1. Rati; 2. Hāsa; 3. Śoka; 4. Kopa; 5. Utsāha; 6. Bhaya; 7. Jugupsā; 8. Vismaya; and 9. Śama.

5 Definition of Rasa.

6–7 Rasa is nine-fold: 1. Śṛṅgāra; 2. Hāsya; 3. Karuṇa; 4. Raudra; 5. Vīra; 6. Bhayānaka; 7. Bībhatsa; 8. Adbhuta; & 9. Śānta.

8 Definition of Śṛṅgāra-rasa.

9 Definition of other Rasas.

10 In the case of poetic compositions Rasa is experienced by appreciative readers or hearers only.

11 In the case of dramatic compositions it is experienced by spectators.

12 Definition (or etymological explanation) of Bhāva.

13 Bhāva is four-fold; 1. Vibhāva; 2. Anubhāva; 3. Sāttvika; and 4. Vyabhicāri.

14. Definition of Vibhāva which is two-fold : Ālambana and Uddīpana.

15 Definition of Ālambana and Uddīpana Vibhāvas.

16 Definition of Anubhāvas.

17 Definition of Sāttvika-bhāvas.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

18 Sāttvika–bhāvas are eight–fold : 1. Sveda; 2. Kampana (= Vepathu) 3. Romāñca; 4. Laya (= Pralaya); 5. Stambha; 6. Vivarṇatā (= Vaivarṇya); 7. Vikārasvaratā (= Svarabheda; Vaisvarya) and 8. Aśru.

19 Definition of Vyabhicāri–bhāvas.

20-22 List of thirty–three Sañcāri (= Vyabhicāri) bhāvas:

1. Śaṅkā; 2. Glāni; 3. Nirveda; 4. Jāḍya; 5. Harṣa; 6. Dhṛti; 7. Śrama; 8. Dainya; 9. Augrya; 10. Trāsa; 11. Cintā; 12 Īrṣyā; 13. Amarṣa ; 14. Garva ; 15. Mada ; 16. Smṛti; 17. Maraṇa; 18. Supti; 19. Nidrā; 20. Avabodha ; 21. Vrīḍā ; 22. Viṣāda ; 23. Vyādhi; 24. Apasmāra; 25. Cāpalya; 26. Mati; 27. Moha; 28. Autsukya; 29. Avahittha; 30. Ālasya; 31. Vega; 32. Tarka; and 33. Unmāda.

23 In an actor Rasa is imagined to be present; but in a spectator it is really present.

24 In this world Rasikas enjoy Rasas in accordance with their own Karman.

25 Having described the different factors, in a general way, of the different Rasas the author now proposes to describe particularly the factors relating to Śṛṅgāra–rasa.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

26–35 Various factors relating to Śṛṅgāra-rasa are set forth in detail.

36 Śṛṅgāra is two-fold: 1. Saṁbhoga & 2. Vipralambha.

37–38 Definition of Saṁbhoga-Śṛṅgāra and its illustration.

39 Saṁbhoga-Śṛṅgāra is two-fold: 1. Pracchanna and 2. Prakāśa; their definitions.

40 Vipralambha-Śṛṅgāra is four-fold: 1. Pūrvānurāga; 2. Māna; 3. Pravāsa; and 4. Karuṇa.

41 Saṁbhoga and Vipralambha have reference to lovers in union and lovers in separation respectively.

42–43 Ten Kāmāvasthās : 1. Nayana-prīti; 2. Manasaḥ sakti; 3. Saṁkalpa; 4. Jāgara; 5. Tanutā; 6. Viṣaya-dveṣa; 7. Lajjāvināśana; 8. Moha; 9. Mūrcchana; and 10. Maraṇa.

44–45 Definition of Cakṣuḥ-prīti (=Nayana-prīti) and its illustration.

46–47 Definition of "Manasaḥ sakti" and its illustration.

48–49 Definition of Saṁkalpa and its illustration.

50–51 Definition of Jāgara.

52-53 Definition of Tanutā and its illustration.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

54–55 Definition of Viṣaya–dveṣa and its illustration.

56–57 Definition of Trapānāśa (=Lajjānāśa) and its illustration.

58–59 Definition of Moha and its illustration.

60–61 Definition of Mūrcchā and its illustration.

62–63 Definition of Maraṇa and its illustration.

64 Definition of Hāsya–rasa.

65–68 Factors relating to Hāsya–rasa are set forth in detail.

69–70 Hāsya–rasa is three–fold: Uttama; Madhyama and Jaghanya: Smita and Hasita belong to Uttama category; Vihasita and Upahasita to Madhyama category, and Apahasita and Atihasita to Jaghanya category.

71–72 (ab) Definitions of these types of Hāsya.

72 (cd)–73 Illustration of Hāsya–rasa.

74–75 (ab) Definition of Karuṇa-rasa which is two–fold: born of Iṣṭanāśa; and 2. Aniṣṭāpti.

75 (cd)–77 Factors relating to Karuṇa-rasa are set forth in detail.

78–79 Illustrations of two–fold Karuṇa-rasa.

80 Definition of Raudra–rasa; its two types 1. Born ot Mātsarya (jealousy) and 2. Born of Dveṣa (Hatred) .

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

81–83 Factors relating to Raudra–rasa are set forth in detail.

84–85 Illustrations of two–fold Raudra–rasa.

86–87 (ab) Definition of Vīra–rasa and its three types : 1. Dānavīra ; 2. Dayāvīra and 3. Yuddha-vīra.

87(cd)–v90 Factors relating to Vīra–rasa are particularly set forth.

91–93 Illustrate the three types of Vīra–rasa.

94 Definition of Bhayānaka–rasa.

95–97 Factors relating to Bhayānaka–rasa.

98 Illustration of Bhayānaka–rasa.

99 Definition of Bībhatsa–rasa and its two types, based on factors causing 1. Jugupsā and 2. Vairāgya.

100–102 Factors relating to Bībhatsa–rasa.

103–104 Illustrations of the two–fold Bībhatsa–rasa.

105 Definition of Adbhuta–rasa.

106–107 Factors relating to Adbhuta–rasa.

108 Illustration of Adbhuta–rasa.

109 Definition of Śānta-rasa.

110–112 Factors relating to Śānta-rasa.

113 Illustration of Śānta-rasa.

114 The author states he has finished defining and describing (and illustrating) Rasa, its

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Kinds and different factors relating to different Rasas.

115–116 Now, the author directs the King to listen to his exposition of "The Colours of Rasas", "The Presiding Deities of Rasas", The Cause and effect, relations between the primary and secondary Rasas, Antagonism between the Rasas and Absence of Antagonism between some Rasas.

117 Mentions the colour and deity of Śṛṅgāra-rasa.

118 Mentions the colour and the deity of Hāsya-rasa.

119 Mentions the colour and the deity of Karuṇa-Rasa.

120 Mentions the colour and the deity of Raudra-rasa.

121 Mentions the colour and the deity of Vīra-rasa.

122 Mentions the colour and the deity of Bhayānaka-rasa.

123 Mentions the colour and the deity of Bībhatsa-rasa.

124 Mentions the colour and the deity of Adbhuta-rasa.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

125 Mentions the colour and the deity of Śānta-rasa.

126 States that Hāsya, Karuṇa, Adbhuta, and Bhayānaka Rasas are produced from Śṛṅgāra, Raudra-Vīra and Bībhatsa respectively.

127 Śānta-rasa is not produced from any other Rasa. No other Rasa is to be found in this World.

128–129 Bībhatsa-, Vīra-, Adbhuta and Karuṇa-Rasas are opposed to Śṛṅgāra-Bhayānaka-, Raudra- and Hāsya-Rasas, respectively. Śānta-rasa is neither favourable nor opposed to any other Rasa.

130 Conclusion: "May the fame of King Nṛsiṁha ever shine bright".

Chapter IV

Nāyaka-bheda-niścaya

[A Study of the Types of Hero—and of Heroine]

1–2 Since Rasas and Bhāvas are impossible to be met with in this world in the absence of Netṛ or Nāyaka (and Nāyikā) the author attempts in this Chapter an exposition of the Types of Hero and of Heroine giving their definitions and characteristics.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

3–4 Enumeration of the qualities of a Hero

5–6 A person possessed of these qualities is called a Hero. He is of four types : 1. Dhīrodātta; 2. Dhīra-lalita; 3. Dhīra-Śānta; and 4. Dhīroddhata.

7– 8 Difinition of Dhīrodātta and his illustration.

9–10 Definition of Dhīra-lalita and his illustration

11–12 Definition of Dhīra-Śānta and his illustration

13–14 Definition of Dhīroddhata and his illustration

15 These four types of Hero could give rise to any of the nine Rasas in accordance with their state of mind.

16–17 Every one of these four types of hero could be again, four-fold : (this classification is based on the attitude of the heroes to women in love) : 1. anukūla; 2. śaṭha; 3. dhṛṣṭa; and 4. dakṣiṇa

18–19 Definition of Anukūla and his illustration

20–21 Definition of Śaṭha and his illustration

22–23 Definition of Dhṛṣṭa and his illustration

24–26 Definition of Dakṣiṇa and his two illustrations

27–28 These four types are applicable to each class of hero in love, there are sixteen possible kinds of hero, and further, each of these may be a high-class, middle class or inferior

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

person. Thus, in all, there may be forty-eight types of hero in love.

29 enumerates four upanāyakas who help these heroes; 1. Vidūṣaka; 2. Pīṭha-marda; 3. Viṭa and 4. Nāgarika.

30 defines Vidūṣaka.

31 defines Pīṭhamarda.

32 defines Viṭa and Nāgarika.

33 defines a Pratināyaka (the enemy of the hero).

34-35 enumerate a set of eight special excellences springing from their character (Sāttvika) which these heroes possess in their youth. They are : 1. Tejas; 2. Vilāsa; 3. Mādhurya; 4. Śobhā; 5. Sthairya; 6. Gabhīratā (= Gāmbhīrya); 7. Audārya; and 8. Lalita.

36 defines Tejas.

37 defines Vilāsa.

38 defines Mādhurya.

39 defines Śobhā and Sthiratva (= Sthairya)

40 defines Gāmbhīrya.

41 defines Audārya.

42 defines Lalita.

43 The author now proposes to define and treat of the Types of Heroine.

44 Definition of heroine and her four types

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

45 These (four types of heroine) are : 1. Svakiyā; 2. Parakīyā; 3. Anūḍhā and 4. Sādhāraṇa; according to some Anūḍhā is Parakīyā only, hence there are only three types of heroine.

46 Definition of Svakīyā and Anyā.

47–48 Description of Svīyā (= Svakīyā) and her excellences.

49 Illustration of Svīyā

50 Definition of Anūḍhā.

51 Illustration of Anūḍhā.

52–53 According to some Parakīyā should be treated as Anūḍhā for there is very little difference between the two : Anūḍhā, who is herself fallen in love, desires the company of her hero; Parakīyā approaches the hero at the behest of her Sakhī. According to some others, however, there is absolutely no difference between the two.

54–55 "Parakīyā is a woman, may be married or unmarried, who is not the mistress of herself. An amour with a married woman may not form the subject of the dominant sentiment in the play but that with a maiden may occur as an element in the principal or the secondary action."

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

56 Illustration of Princesses cherishing love for Rāyavaṅga.

57 defines Sādhāraṇa Nāyikā.

58 She should accept the rich as lover and avoid the poor.

59 Illustration of such Nāyikās.

60 The hero's wife may be 1. mugdhā (inexperienced), 2. madhyā (partly experienced) and 3. pragalbhā (fully experienced and bold).

61–62 define and illustrate Mugdhā.

63–64 define and illustrate Madhyā.

65–66 define and illustrate Pragalbhā.

67 enumerates three types of Madhyā Nayikā.

68–69 Definition and illustration of Dhīrā Madhyā.

70–71 Definition and illustration of Adhīrā Madhyā.

72 The heroine who is fully experienced and bold is again of three kinds : 1. dhīrā; 2. adhīrā; and 3. dhīrādhīrā.

73–74 Definition of Pragalbhā-dhīrā.

75–76 Illustrations of Pragalbhā-dhīrā.

77–78 Definition and illustration of adhīrā-pragalbhā.

79–80 Definition and illustration of dhīrādhīrā-pragalbhā.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

81 Madhyā who is of three types is, again, classified into Jyeṣṭhā (Senior) and Kaniṣṭhā (Junior); thus Madhyā is of six kinds.

82 Similarly, Pragalbhā too, is of six kinds.

83 Illustration of Jyeṣṭhā and Kaniṣṭhā.

84–86 After having defined heroines and their types the author now treats of the heroine's eight different relations to her lover: 1. Svādhīnapatikā; 2. Vāsikasajjikā (vāsakasajjā); 3. Kalahāntaritā; 4. Vipralabdhā; 5. Virahotkaṇṭhitā; 6. Proṣitabhartṛkā; 7. Khaṇḍitā and 8. Abhisārikā.

87–88 Definition and illustration of Svādhīnapatikā.

89–90 Definition and illustration of Vāsikasajjikā (=Vāsakasajjā).

91–92 Definition and illustration of Kalahāntaritā.

93–94 Definition and illustration of Vipralabdhā.

95–96 Definition and illustration of Virahotkaṇṭhitā.

97–98 Definition and illustration of Proṣitabhartṛkā.

99–100 Definition and illustration of Khaṇḍitā.

101–102 Definition and illustration of Abhisārikā.

103–104 Vipralambha-śṛṅgāra and its four kinds: 1. pūrvānurāga 2. māna; 3. pravāsa and 4. karuṇa.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

105 Definition of Pūrvānurāga.

106 Definition of māna and of Pravāsa.

107 Definition of Karuṇa.

108 Māna and Pravāsa (vipralambha) śṛṅgāra have reference to Khaṇḍitā and Proṣitapriyā.

109 Pūrvānurāga (vipralambha) śṛṅgāra has reference to kalahāntaritā vipralabdhā and virahotkaṇṭhitā

110 Karuṇātmaka (vipralambha)—śṛṅgāra refers to a woman mourning the death of her husband, or to any one in bereavement.

111 The heroine's (female) messenger may be a friend (sakhī), a slave (dāsi), a nun (liṅginī), a neighbour (prativeśini), a foster-sister (dhātreyī), an artist (śilpikā) or a workwoman (kāru) or self.

112 Illustration of a messenger.

113 The heroines described above, possess twenty excellences, springing from their character, when they are in the prime of youth.

114–116 These excellences are : 1. bhāva, 2. hāva, 3. helā, 4. śobhā, 5. kānti, 6. dīptikā (= dīpti), 7. madhuratva (= mādhurya), prāgalbhya (= pragalbhatā), 9. vadānyatā = (= audārya), 10. dhairya, 11. līlā,

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

12, vilāsa, 13. vicchitti, 14. vibhrama, 15. kilakiñcita, 16. moṭṭāyita, 17. kuṭṭamita, 18. bibboka, 19. lalita, and 20. vihṛta.

117 of these twenty, the first three are physical; the next seven are alaṁkṛtis; and the remaining ten are svābhāvika (svabhāvaja).

118–120 Definition (and description) of bhāva and its illustration.

121–122 Definition of hāva and its illustration.

123–124 Definition of helā and its illustration.

125–126 Definition of śobhā and its illustration.

127–128 Definition of kānti and its illustration.

129–130 Definition of dīpti and its illustration.

131–132 Definition of mādhurya and its illustration.

133–134 Definition of pragalbhatā and its illustration.

135–136 Definition of audārya and its illustration.

137–138 Definition of dhairya and its illustration.

139–140 Definition of līlā and its illustration.

141–142 Definition of vilāsa and its illustration.

143–144 Definition of vicchitti and its illustration.

145–146 Definition of vibhrama and its illustration.

147–148 Definition of kilakiñcita and its illustration.

149–152 Alternative definitions of moṭṭāyita and its illustrations.

153–154 Definition of kuṭṭamita and its illustration.

155–156 Definition of bibboka and its illustration.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

157–158 Definition of lalita and its illustration.

159–160 Definition of vihṛta and its illustration.

161 The hero's good qualities like modesty, etc. and a set of eight special excellences have been described. The author refrains from quoting examples but suggests that the wise should find them out for themselves.

162 The author states : excellences like bhāva, hāva, and so on, are described with reference to heroines; however, illustrations of these excellences may suitably be found even in clever heroes.

163 Conclusion : The author pays tributes to King Vīranṛsiṁha for his eminence as a noble and exalted hero.

CHAPTER V

Daśa-guṇa-niścaya

[A Study of Ten Guṇas]

1–3 A poetic composition, devoid of Guṇas, is worthless. The author, therefore, following the authoritative works on poetics describes these Guṇas and requests King Kāmirāja to listen to his exposition.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

4–5 There are ten Guṇas which are proclaimed as the Ten Prāṇas (of poetic styles) : 1. Sukumāratva (= Saukumārya), 2. Audārya, 3. Śleṣa, 4. Kānti, 5. Prasannatā (= Prasāda), 6. Samādhi, 7. Ojas, 8. Mādhurya, 9. Arthavyakti, and 10. Sāmyaka (= Samatā).

6-7 Definition of Saukumārya and its illustration.

8–10 Alternative definitions of Audārya and its illustration.

11–12 Definition of Śleṣa and its illustration.

13–14 Alternative definition of Śleṣa and its illustration.

15–17 Alternative definitions of Kānti and its illustration.

18–19 Definition of Prasannatā (= Prasāda) and its illustration.

20–22 Alternative definition of Samādhi and its illustration.

23–24 Definition of Ojas and its illustration.

25–26 Definition of Mādhurya and its illustration.

27–28 Definition of Arthavyakti and its illustration.

29–30 Definition of Samatā and its illustration.

31 Conclusion : "May the King Rāyavaṅgendra, find delight in works of Mahākavis, bright with these Guṇas."

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

CHAPTER VI

Rīti-niścaya

[A Study of Rīti]

1 Poetry devoid of Rīti is not approved of by connoisseurs.

2 Hence the author defines (and describes) Rīti and its kinds and urges the King to listen to them attentively.

3–5 Set forth the nature and definition of Rīti, and its four kinds : 1. vaidarbhī, 2. gauḍikā (= gauḍī), 3. lāṭī and 4. pāñcālī

6–8 Definition of Vaidarbhī and its illustration.

9–10 Definition and illustration of Gauḍī.

11–12 Definition and illustration of Pāñcālī.

13–14 Definition and illustration of Lāṭī.

15 Śṛṅgāra–, Karuṇa, Śānta, and Hāsya– these Rasas are imbued with sweetness. The remaining five Rasas are marked by Ojas-vigour.

16 All the nine Rasas are possessed of the quality called "lucidity". The poet skilled as he is, should employ the remaining seven Guṇas according to need.

17 Conclusion : "May the King—the royal

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Swan—sport in the lake of kāvya dotted by groups of lotuses.

CHAPTER VII

Vṛtti-niścaya

[Nature of Vṛtti—Manner or Style]

1–2 Readers do not like poetry if it is devoid of Vṛtti. Vṛtti is, therefore, defined and its varieties too, are explained and illustrated.

3 Defines Vṛtti and enumerates its varieties : 1. kaiśikī, 2. ārabhaṭī, 3. bhāratī and 4. sāttavatī.

4 defines kaiśikī.

5 defines ārabhaṭī.

6 defines bhāratī.

7 defines sāttvatī.

8–9 Nature of Rasas.

10 illustrates kaiśikī.

11 illustrates ārabhaṭī.

12 illustrates bhāratī.

13 illustrates sāttvatī.

14 Madhyamā Kaiśikī is suited to all Rasas.

15 Madhyamā ārabhaṭī is suited to all Rasas. The author then brings out the difference between Vaidarbhī and other Rītis on the

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

one hand and Kaiśikī and others on the other hand, and defines four kinds of Sandarbha.

16 Conclusion : "May the fame of King Nādañjanātha endure for long.

CHAPTER VIII

Śayya-pāka-niścaya

[Nature of Śayyā and Pāka]

1–3 Śayyā

V1 Śayyā is essential to any literary work.

V2 defines śayyā as "Mutual Suitability of Words" or "The maitrī of Words."

V3 Illustrates Śayyā.

4–9 Pāka

4 A poetic composition devoid of pāka is not liked by any one.

5 defines Pāka as "profundity of fourfold meaning-sense, and speaks of two kinds of pāka : 1. Drākṣā and 2. Nālikera.

6 defines Drākṣā-pāka.

7 defines Nālikera-pāka.

8 illustrates Drákṣā pāka.

9 illustrates Nālikera-pāka.

10 Conclusion.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

CHAPTER IX

Alaṁkāra-nirṇaya

[The Nature of Alṁkāras]

1 A poem devoid of Alaṁkāras does not look graceful.

2–5 Alaṁkāras are the source of poetic charm; are of two kinds depending on śabda and artha (Sound and Sense, Word and Sense) Śabdālaṁkāras are fourfold: Yamaka, 2. Citra, 3. Vakrokti, 4. Anuprāsa; Arthālaṁkāras are, however, manifold such as Svabhāvokti.

6 request to King Śrīrāyavaṅga to listen to alaṁkāras

7 Leaves aside śabdālalaṁkārs and defines arthālaṁkāras.

8–13 enumerate 47 arthālaṁkāras.

14–22 Svabhāvokti or Jāti with its varieties and illustrations.

14 Svabhāvokti.

15 Jāti (Sakriya or Niṣkriya Vastu)

16–17 Sakriya

18 Niṣkriya

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

19–22 fourfold Jāti based on Jāti, Kriyā, Guṇa and Dravya.

23–64 Upamā

23 Upamā

24 Dharmopamā

25 Vastūpamā

26 Viparyāsopamā

27 Anyonyopamā

28 Niyamopamā

29 Anvyamopamā

30 Samuccayopamā

31 Atiśayopamā

32 Utprekṣopamā

33 Adbhutopamā

34 Mohopamā

35 Saṁśayopamā

36 Nirṇayopamā

37 Śleṣopamā

38 Saṃtānopamā

39 Nindopamā

40 Praśaṁsopamā

41 Ācikhyāsopamā

42 Virodhopamā

43 Pratiṣedhopamā

44 Caṭūpamā

45 Tatyākhyānopamā

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

46 Asādhāraṇopamā

47 Abhūtopamā

48 Asambhāvitopamā

49 Bahūpamā

50 Vikriyopamā

51 Mālopamā

52 Ekevaśabdā Vākyārthopamā

53 Anekevaśabdā Vākyārthopamā

54 Prativastūpamā

55 Tulyayogopamā

56 Hetūpamā

57–61(ab) Upamādoṣas

61(cd)–62 declare that Upamā occurs when there is intention on the part of the Speaker to refer to Dharma only.

63–64 enumerate or list words which are expressive or suggestive of Upamā.

65–86 Rūpaka

65 Definition of Rūpaka

66 Samastarūpaka

67 Vyasta-rūpaka

68 Samasta-Vyasta-rūpaka

69 Sakala-rūpaka

70 Avayava-rūpaka

71 Avayavi-rūpaka

४

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

72 Ekāvayava-rūpaka (Dvyavayava-rūpaka, tryavayava-rūpaka)

73 Yukta-rūpaka

74 Ayukta-rūpaka

75 Viṣama-rūpaka

76 Saviśeṣaṇa-rūpaka

77 Viruddha-rūpaka

78 Hetu-rūpaka

79 Upamā-rūpaka

80 Vyatireka-rūpaka

81 Ākṣepa-rūpaka

82 Samādhāna-rūpaka

83 Rūpaka-rūpaka

84 Tattvāpahnuti-rūpaka

85-86 The author states that 33 divisions of Upamā and 20 divisions of Rūpaka have been described. The divisions of these two Alaṁkāras are infinite. Only a few of them are illustrated here.

87–90 Āvṛtti

87 Āvṛtti and its three varieties

88 Arthāvṛtti

89 Padāvṛtti

90 Ubhayāvṛtti

91–97 Hetu

91 Definition of Hetu

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

92 Hetu-alaṁkāra is manifold being based on the statement of Kāraṇa or Jñāpaka-hetu
93 Nirvartyakārakaviṣaya-hetu
94 Abhāvarūpa-nirvartyaviṣaya-hetu
95 Vikārya-viṣaya-kāraka-hetu
96 Prāpyaviṣaya-kāraka-hetu
97 Jñāpaka-hetu
98–118 Dīpaka
98 Definition of Dīpaka
99 Ādivarti-jātipada-dīpaka
100 Ādivarti-Kriyāpada-dīpaka
101 Ādivarti-guṇapada-dīpaka
102 Ādivarti-dravyapada-dīpaka
103 Adivarti-Saṁjñāpada-dīpaka
104 Madhyavarti-jātipada-dīpaka
105 Madhyavarti-Kriyāpada-dīpaka
106 Madhyavarti-guṇapada-dīpaka
107 Madhyavarti-dravyapada-dīpaka
108 Madhyavarti-Saṁjñāpada-dīpaka
109 Antyavarti-jātipada-dīpaka
110 Antyavarti-Kriyāpada-dīpaka
111 Antyavarti-guṇapada-dīpaka
112 Antyavarti-dravyapada-dīpaka
113 Antyavarti-Saṁjñāpada-dīpaka
114 Mālādīpaka
115 Viruddhārtha-dīpaka

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

116 Śliṣṭārtha-dīpaka

117 Ekārtha-dīpaka

118 Antyakriyā-dīpaka. The author states that this variety is illustrated here, once more, on account of "Bhāva-Camatkāra"

119–126 Utprekṣā

119 Definition of Utprekṣā

120 Words expressive of Utprekṣā

121 Vācya–and Pratīyamāna-Utprekṣā; Vācya-Utprekṣā-defined

122 Pratīyamāna-Utprekṣā-defined

123 alludes to 56 and 46 divisions of Vācyotprekṣā and Pratīyamānotprekṣā respectively.

124 Their illustrations should be known from other works. Here only the two primary and main divisions are described.

125 illustrates Vācyotprekṣā

126 gives another illustration of Vācyotprekṣā; the author states that following his predecessors he too does not give any illustration of Pratīyamānotprekṣā.

127–137 Arthāntaranyāsa.

127 Definition of Arthāntaranyāsa.

128 Viśvavyāpi-arthāntaranyāsa.

129 also an example of Viśvavyāpi-arthāntaranyāsa.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

130 Viśeṣastha-arthāntaranyāsa.
131 Śliṣṭa-arthāntaranyāsa.
132 Viruddha-arthāntaranyāsa.
133 Ayukta-arthāntaranyāsa.
134 Yukta-arthāntaranyāsa.
135 Yuktāyukta-arthāntaranyāsa
136 Viparyaya-arthāntaranyāsa.
137 States that there are other divisions also of this Arthāntaranyāsa; their examples should be known from other works.
138-146 Vyatireka.
138 Definition of Vyatireka.
139 Eka-vyatireka.
140 Ubhaya-vyatireka.
141 Sākṣepa-vyatireka.
142 Sahetu-vyatireka.
143 Ādhikyopeta-bheda-lakṣaṇa-vyatireka.
144 Sadṛśa-vyatireka.
145 Another illustration of Sadṛśa-vyatireka.
146 Sajāti-vyatireka.
147-149 Vibhāvanā.
147 Definition of Vibhāvanā
148 Kāraṇāntarakalpanā-vibhāvanā.
149 Svabhāva-vibhāvanā.
150-174 Ākṣepa.
150 Definition of Ākṣepa (Three Divisions).

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

151 Atītākṣepa.
152 Vartamānākṣepa.
153 Anāgatākṣepa.
154 Dharmākṣepa.
155 Dharmyākṣepa.
156 Kāraṇākṣepa.
157 Kāryākṣepa.
158 Anujñākṣepa.
159 Prabhutvākṣepa.
160 Anādarākṣepa.
161 Āśīrvacanākṣepa.
162 Sācivyākṣepa.
163 Yatnākṣepa.
164 Paravaśākṣepa.
165 Upāyākṣepa.
166 Roṣākṣepa.
167 Anukrośākṣepa,
168 Anuśayākṣepa.
169 Śliṣṭākṣepa.
170 Saṁśayākṣepa.
171 Arthāntarākṣepa.
172 Hetvākṣepa.
173 Dharmākṣepa is again illustrated on account of "Bhāva-Camatkāra".
174 Other divisions of Ākṣepa should be known (from other works) by the wise.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

175–179 Atiśayokti.
175 Definition of Atiśayokti.
176 illustrates Atiśayokti.
177 Saṁśayātiśayokti.
178 Niścayātiśayokti.
179 Adbhutātiśayokti or Virodhātiśayokti.
180–181 Sūkṣma.
180 Definition of Sūkṣma.
181 illustrates Sūkṣma.
182–185 Samāsokti-
182 Definition of Samāsokti.
183 Samānaviśeṣaṇa-bhinna-viśeṣya-samāsokti.
184 Bhinnābhinna-viśeṣaṇa-samāsokti.
185 Apūrva-samāsokti. This Alaṁkāra should be described by another name, viz, Anyāpadeśa.
186–188 Lava (Leśa or Nindā-stuti).
186 Definition of Lava.
187 Vacogopana-leśa.
188 Ceṣṭāprakāśana-leśa.
189–191 Krama.
189 Definition of Krama.
190 Illustrates Krama.
191 Another example of Krama.
192–194 Udātta.
192 Definition of Udātta.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

193 Illustrates Buddhi mahattva-Udātta.

194 Illustrates Aiśvaryamahattva.

195-200 Apahnava (= Apahnuti)

195 Definition of Apahnava.

196 Svarūpāpahnava.

197 Another example of Svarūpāpahnava.

198 Still another example of Svarūpāpahnava.

199 Viṣayāpahnava.

200 States that upamāpahnava has already been described under Upamā; and that the wise should detect from among stanzas other divisions.

201-202 Preyas.

201 Definition of Preyas.

202 illustrates Preyas.

203 207 Virodha.

203 Definition of Virodha.

204-206 illustrate Śabdakṛtavirodha.

207 illustrates Arthakṛta-virodha.

208-220 Rasavat.

208 Definition of Rasavat.

209 Śṛṅgārākhya.

210 Yuddhavīra-rasākhya.

211 Dānavīra-rasākhya.

212 Dharmavīra-rasākhya.

213 Karuṇākhya.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

214 Bībhatsākhya.

215 Hāsyākhya.

216 Adbhutākhya.

217 Bhayānakākhya.

218 Raudrākhya.

219 Śāntarasākhya.

220 Speech attains to the state of Rasa on account of these nine Rasas, according to others, however, eight Rasas excluding Śānta.

221-222 Ūrjasvī.

221 Definition of Ūrjasvī.

222 illustrates Ūrjasvī.

223-225 Aprastuta-praśaṁsā.

223 Definition of Aprastuta-praśaṁsā.

224-225 illustrate Aprastuta-praśaṁsā.

226-232 Viśeṣokti.

226 Definition of Viśeṣokti.

227 Guṇavaikalya-viśeṣokti.

228 Jātivaikalya-viśeṣokti.

229 Kriyāvaikalya-viśeṣokti.

230 Dravyavaikalya-viśeṣokti.

231 Hetu–viśeṣokti.

232 States that there are other divisions of Viśeṣokti. The wise should conceive of them.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

233–237 Tulyayogitā.

233 Definition of Tulyayogitā.

234 Two divisions of Tulyayogitā based on Stuti and Nindā.

235 Stutipara-tulyayogitā.

236 One more illustration of Stutipara-tulyayogitā

237 Nindāpara-tulyayogitā

238–239 Paryāyokta

238 Definition of Paryāyokta

239 illustrates Paryāyokta.

240-244 Sahokti

240 Definition of Sahokti

241 Guṇasahabhāvakathana-Sahokti

242 Kriyāsahabhāvakathana-Sahokti

243 gives an alternative definition of Sahokti

244 illustrates Sahokti as defined in v243 and designates it Kāryakāraṇa-sahajanma-Kathana-Sahokti.

245–247 Parivṛtti (two divisions)

245 Definition of Parivṛtti

246 Sadṛśārtha-parivṛtti

247 Visadṛśārtha-parivṛtti

248–249 Samāhita (= Samādhi)

248 Definition of Samāhita

249 illustrates Samāhita.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

250–260 Śliṣṭa (= Śleṣa)

251 Abhinnapada-Śliṣṭa (= Śleṣa)

252 Bhinnapada-Śliṣṭa (= Śleṣa)

253 States that Śleṣa accompanying Vyatireka and other Alaṁkāras has already been shown. A few other Śleṣas are described hereafter.

254 Kriyaika–abhinna-śleṣa (= Abhinnakriyā-śleṣa)

255 Aviruddha Kriyāśleṣa

256 Viruddhakriyāśleṣa

257 Saniyama śleṣa

258 Niyamaniṣedhaśleṣa

259 Aviruddha śleṣa

260 Upamā-śleṣa

261–263 Nidarśana (= Nidarśanā)

261 defines Nidarśana (two kinds)

262 Praśasta-nidarśana

263 Apraśasta-nidarśana

264-267 Vyājastuti

264 defines Vyājastuti

265 illustrates Vyājastuti

266 Śliṣṭa Vyājastuti

267 States that Vyājastuti has infinite varieties.

268–270 Āśīḥ

268 defines Āśīḥ

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

269–270 illustrate Āśīḥ

271–273 Samuccaya

271 defines Samuccaya.

272 Atyutkṛṣṭa samuccaya

273 Atyapakṛṣṭa Samuccaya

274–275 Vakrokti

274 defines Vakrokti.

275 illustrates Vakrokti.

276–279 Anumāna (three divisions)

276 defines Anumāna

277 Vartamāna-Sādhya-gocara

278 Atīta-sādhya-gocara

279 Bhāvi-sādhya-gocara

280–281 Viṣama

280 defines Viṣama.

281 illustrates Viṣama.

282–283 Avasara

282 defines Avasara.

283 illustrates Avasara.

284–285 Prativastūpamā

284 defines Prativastūpamā.

285 illustrates Prativastūpamā. The author adds a remark "according to some this Alaṁkāra is included in Upamā"

286–287 Sāra

286 defines Sāra.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

287 illustrates Sāra.

288–289 Bhrāntimān

288 defines Bhrāntimān

289 illustrates Bhrāntimān. The author remarks that this Alaṁkāra is, according to some, the same as Mohopamā.

290–293 Saṁśaya

290 defines Saṁśaya.

291–292 illustrate Saṁśaya.

293 Defines Niścayānta Saṁśaya. The author remarks that, according to some, Saṁśaya and Niścayānta-Saṁśaya are the same as Saṁśayopamā and Nirṇayopamā respectively.

294-295 Ekāvalī

294 defines Ekāvalī

295 illustrates Ekāvalī.

296–297 Parikara.

296 Defines Parikara.

297 illustrates Parikara.

298–300 Parisaṁkhyā.

298 defines Parisaṁkhyā.

299-300 illustrate Parisaṁkhyā. The author remarks that it is, according to some, the same as Saniyama-śleṣa.

301–304 Praśnottara (three kinds)

301 defines Praśnottara.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

302 Vyakta–Praśnottara.

303 Vyaktapraśna-Gūḍhottara.

304 Vyaktagūḍhottara–Praśnottara.

305–308 Saṁkara.

305 defines Śaṁkara.

306-307 illustrate Saṁkara.

308 states that Saṁkara is two-fold : 1. When there exists the relation of "the principal and the subordinate" and 2. When there is "the state of equal prominence" between the Alaṁkāras constituting Saṁkara.

309–310 Conclusion.

309 The author states how he has completed this compendium of Alaṁkāras although their scope is vast.

310 The author expresses his benediction that the fame of King Nṛsiṁha (Kāmirāja) should continue to live through his Kāvya.

CHAPTER X

Nature of Doṣas and the Circumstances in which they turn out to be Guṇas

1 A poem free from Doṣas leads to fame.

2–4 enumerate 15 Pada-doṣas.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

5–33 define and illustrate these Padadoṣas.
5–6 Asamartha.
7 Śrutikaṭu.
8–9 Nirarthaka.
10–11 Avācaka.
12 Cyutasaṁskṛti.
13–14 Aprayukta.
15–16 Grāmya.
17–20 Aślīla (three kinds).
21–22 Neyārtha.
23 Kliṣṭa.
24–25 Sandigdha.
26–27 Anucitārtha.
28–29 Avimṛṣṭa-vidheyāṁśa.
30–31 Viruddhamatikṛt.
32–33 Apratīta.
34 points out how these Doṣas pertain also to parts of a word.
35–39 illustrate a few of these Doṣas pertaining to parts of a word.
40–43 enumerate 22 Vākya-doṣas.
44–45 Upahatalupta–visarga
46–50 Hatavṛtta
51–52 Garbhita
53–54 Saṁkīrṇa
55–56 Nyūnapada

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

57–58 Kathitapada
59–60 Prasiddhi-hata
61–63 Akrama
64–68 Visandhi
69–70 Pratikūla-varṇa
71–72 Asthānastha-pada
73–74 Asthānastha-samāsa
75–76 Adhikapada
77–78 Rasa- cyuta
79–80 Samāpta-punarātta
81–82 Anabhihita-vācya
83–84 Aprastutārtha
85–86 Amata-parārtha
87–88 Ardhāntaraika-vācaka
89–91 Bhagna–prakrama
92–94 Abhavanmata-yoga
95–96 Patatprakarṣa
97–100 enumerate 21 Artha-doṣas.
101–142 define and illustrate these Artha-doṣas
101–102 Apuṣṭa
103–104 Kaṣṭa
105–107 (ab) Sandigdha
107(cd)–108 Vyāhata
109–110 Grāmya
111–112 Duṣkrama
113–114 Vyarthīkṛta

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

115-116 Ahetu
117-118 Punarukta
119-120 Aślīla
121-122 Sākāṅkṣa
123-124 Prasiddhi-Viruddha
125-126 Vidyā-viruddha
127-128 Ukta-viruddha
129-130 Saniyama
131-132 Aniyama
133-134 Viśeṣa-parivṛtta
135-136 Aviśeṣa-parivṛtta
137-138 Vidhyanuvāda-vivṛtta
139-140 Tyakta-punaḥsvīkṛta
141-142 Sahacarabhinna
143-166 illustrate and explain how, in certain circumstances Pada-doṣas, Vākya-doṣas and Artha-doṣas turn out to be Guṇas. The circumstances in which Śrutikaṭu, Asamartha, Kliṣṭa, Neyārtha, Nirarthaka, Aślīla, Sandigdha Apratīta, Nyūnapada, Adhikapada Punarukta, Nirhetu (Ahetu) these Doṣas cease to be so and, in fact, turn out to be Guṇas.
167-176 Under the word Prasiddhi (occurring in the Prasiddhi-viruddha doṣa) are included other things also which are not found in

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.orgAcharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

nature but are Prasiddha according to Kavi-samaya (poetic conventions).

177–180 enumerate Rasa-doṣas.

181–186 Rasābhāsa and Bhāvābhāsa.

187–190 illustrate Svaśabdagrahaṇa.

191 illustrates Kaṣṭa-Kalpanā.

192 illustrates Pratikūlavibhāvādi-grahaṇa.

193 The author here directs that the reader should refer to the poetic compositions for Rasa-Doṣas (those illustrated here and others mentioned in vv178-179 (viz, Punaḥ punaḥ dīptiḥ, Ākāśa (= Akāṇḍa) prathana Ākāśa (= Akāṇḍa) Cheda Aṅgasya ativistṛtiḥ, Aṅgino ananusandhānaṁ Prakṛti-viparyayaḥ Anaṅgasyābhidhānaṁ.

194–197 In conclusion, the author addresses King Kāmirāja in glowing terms and wishes him well.

■

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रीअनन्तनाथाय नमः। निर्विघ्नमस्तु।

वर्णगणफलनिर्णयो नाम

प्रथमः परिच्छेदः

जयति संसिद्धकाव्यालापपद्माकरेऽयं
वरगुणयुतजीवन्मुक्तिपुंस (: प्रियो यः।
सुमधुमधु) रवाणीसारनिक्वाणरम्यो
जिनपतिकलहंसश्चारुसंनीति[1]पक्ष्मा ॥ १ ॥
अमन्दानन्दसंदोहपीयूषरसदायिनीम्।
स्तवीमि शारदां दि(व्यां) [2]ज्ञानैकफलशालिनीम् ॥ २ ॥
समन्तभद्रादिमहाकवीश्वरैः
कृतप्रबन्धोज्ज्वलसत्सरोवरे।
लसद्रसालंकृतिनीरपङ्कजे
सरस्वती क्रीडति भावबन्धुरे ॥ ३ ॥
श्रीमद्विजय[3]कीर्तीन्दोः सूक्तिसंदोहकौमुदी।
[4]मदीयचित्तसंतापं हृत्वानन्दं [5]दद्यात्परम् ॥ ४ ॥
श्रीमद्विजयकीर्त्याख्यगुरुराजपदाम्बुजम्।
मदीयचित्तकासारे स्थेयात् संशुद्धधीजले ॥ ५ ॥
मलयानिलसंकाशो गुणसौरभवर्धकः।
संतापहृज्जनानन्दः सुजनो[6] जीवताच्चिरम् ॥ ६ ॥

---

१. वक्ष्य, २. ज्ञानफल°, ३. कीर्तीन्द्रोः, ४. मदीय च स्म, ५. ददातु, ६. देवता°।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

गुणवर्मादिकर्नाटकवीनां सूक्तिसंचयः ।
वाणीविलासं[1] देयात्ते रसिकानन्ददायिनम् ॥ ७ ॥
राजनीतिमहाशास्त्रनिरूपितफलप्रदाम् ।
नानातटाककासारनदीवनविभूषिताम् ॥ ८ ॥
संदे (व) पुरसंकाशनानानगरभासुराम् ।
जिनराजमहाधर्मश्रावकोत्तमराजिताम् ॥ ९ ॥
अष्टादशमहाश्रेणीभूषितां श्रीमतीतराम् ।
पश्चिमार्णवपर्यन्तां दशां सर्वसुखप्रदाम् ॥ १० ॥
श्रीमद्भूरतराजेन्द्रनामचक्रधरोपमः ।
श्रीवीरनरसिंहाख्यबङ्गभू(मी)श्वरो महान् ॥ ११ ॥
पालयत्यमलां[2] बङ्गवाटीपुरसमन्विताम् ।
कादम्बवंशजनितानेकभूमीशपालिताम् ॥ १२ ॥
तस्यानुजो[3] गुणाधीशः पाण्डयबङ्गनरेश्वरः ।
सत्येन रामचन्द्रोऽभूद्धर्मेण भरतेश्वरः ॥ १३ ॥
रत्नत्रयमहाधर्मरक्षको राजशेखरः ।
महाकविजन[4] स्तूयमानसत्कीर्ति(ना)यकः ॥ १४ ॥
सोऽपि श्रीपाण्डयबङ्गोऽयं जिनपादाब्जषट्पदः ।
अनुक्रमागतां भूमिं पूर्वोक्तां रक्षति स्म वै ॥ १५ ॥
तस्य श्रीपाण्डयबङ्गस्य भागिनेयो गुणार्णवः ।
विट्ठलाम्बामहादेवीपुत्रो राजेन्द्रपूजितः ॥ १६ ॥
[5]श्रीकामिराजबङ्गोऽभून्नाम्ना नृपतिकुञ्जरः ।
वैरिसंदोहगन्धेभ[6]घटा(क)ण्ठीरवोपमः ॥ १७ ॥

---

१ देयांते, २. वङ्गवाडी: I have sanskritised as वङ्गवाटी, ३. गुणादी पाण्डच॰, ४. स्तूयःमानसत्कीर्ति ··यकः, ५. कामिराय: I have sanskritised as कामिराज throughout the text. ६. ॰घटा····ठिरवो ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रमागतामिमां भूमिं पश्चिमाम्बोधिभूषिताम् ।
[१]श्रीकामिराजबङ्गेन्द्रः पालयत्यमलश्रियम् ॥ १८ ॥
[२]स राजा काव्यगोष्ठीषु सभाजनविभूषितः ।
अपृच्छद्द्वितयं नाम्ना कविताशक्तिभासुरम् ॥ १९ ॥
काव्यस्य लक्षणं किं वा वर्णशुद्धिश्च (की)दृशी ।
रसभावौ कथंभूतौ [३]नेतृभेदाश्च कीदृशाः ॥ २० ॥
कीदृश्यलंकृती रीतिः कीदृग्वृत्तिश्च कीदृशी ।
[४]कीदृग्दोषो गुणः कीदृक् पृच्छति स्मेति मां नृपः ॥ २१ ॥
इत्थं नृपप्रार्थितेन मयालंकारसंग्रहः ।
क्रियते सूरिणा नाम्ना शृङ्गारार्णवचन्द्रिका ॥ २२ ॥
अदोषः सगुणो रीतिवृत्तिशय्यारसान्वितः ।
सालंकारः सपाकश्च शब्दार्थरचनोत्तमः ॥ २३ ॥
समुद्रनगरीशैलसुधाकरदिवाकर– ।
(षड)र्तुजलकेलीनां वर्णनाभिरलंकृतः ॥ २४ ॥
[५]संभोगविप्रलम्भाभ्यां मधुपानैः कुमारकैः (? रतोत्सवैः) ।
विवाहैर्मन्त्रदूताभ्यां प्रयत्नेन विभूषितः ॥ २५ ॥
संग्रामनायकैश्वर्यवर्णनाभिर्विभूषितः ।
मनोज्ञभावसंदर्भैः कवीश्वरनिरूपितः ॥ २६ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाख्यसत्फलानां प्रकाशकः ।
महानु······························ ······· ॥ २७ ॥
[६]विधुप्रबन्धसंज्ञोऽयं बुधैः काव्यं प्रकीर्तितम् ।
रसभावज्ञलोकानां प्रमोदाय प्रकल्पते ॥ २८ ॥

---

१. श्रीकामीकाय°, २. स राजा कां···गोष्ठीषु । ३. ते त्रिभेदाश्च, ४. किंदृग्दोषो गु···णा किंदृकपृच्छति, ५. Could the line be : संभोग-विप्रलम्भाभ्यां कुमारोदयवर्णनैः ? ६. विधुप्रबन्धो यं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तत् काव्यं त्रिविधं प्रोक्तं पद्यं गद्यं च मिश्रितम् ।
उक्तादिच्छन्दसा बद्धं पद्यकाव्यं निरूपितम् ॥ २९ ॥
गद्यकाव्यं तु वाक्यानां मूलालंकृतमीरितम्(?समुच्चय इतीरितम्)।
गद्यपद्योभयं प्रोक्तं मिश्रकाव्यं बुधोत्तमैः ॥ ३० ॥
उत्तमं मध्यमं प्रोक्तं जघन्यं त्रिविधं पुनः ।
प्रत्येकमिति तत् काव्यं नवधा संप्रवर्तते ॥ ३१ ॥
उत्तमं ध्वनिभिर्व्यक्तमव्यक्तं मध्यमं मतम् ।
ध्वन्यर्थशून्यं काव्यं तु जघन्यं परिकीर्तितम् ॥ ३२ ॥
आशीरलंकृतं वस्तुनिर्देशपरिभूषितम् ।
नमस्कृतिसमेतं वा तत् काव्यमुखमुच्यते ॥ ३३ ॥
एतत्काव्यमुखे वर्णगणशुद्धिः प्रकीर्त्यते ।
तया कवेर्नायकस्य जाघटीति महाशुभम् ॥ ३४ ॥
तदभावेऽनिष्टफलं कविनायकयोर्भवेत् ।
तस्माद्वर्णगणानां तु शुद्धिरुक्ता बुधैर्यथा ॥ ३५ ॥
अकारादिक्षकारान्ता वर्णास्तेषु शुभावहाः ।
केचित् केचिदनिष्टाख्यं वितरन्ति फलं नृणाम् ॥ ३६ ॥
ददात्यवर्णः संप्रीतिमिवर्णो मुदमुद्वहेत् ।
कुर्यादुवर्णो द्रविणं ततः स्वरचतुष्टयम् ॥ ३७ ॥
अपख्यातिफलं [1]दद्यादेचः सुखफलावहाः ।
ङञबिन्दुविसर्गास्तु पदादौ संभवन्ति नो ॥ ३८ ॥
कखगघाश्च लक्ष्मीं ते वितरन्ति फलोत्तमाम् ।
दत्ते चकारोऽपख्यातिं छकारः प्रीतिसौख्यदः ॥ ३९ ॥
मित्रलाभं जकारोऽयं[2] विधत्ते भीभृतिद्वयम् ।
झः करोति टठौ खेददुःखे द्वे कुरुतः क्रमात् ॥ ४० ॥

---

१. °द्यादेचः, २. विदत्तेभिमृत्त°।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शोभाकरो डकारोऽयमशोभाफलदस्तु ढः ।
णकारो भ्रमणं दत्ते तकारः सुखदायकः ॥ ४१ ॥
[1]थो युद्धदो दधौ सौख्यफलौ नस्तु प्रतापदः ।
पो भयं फस्तु संतोषं (? फस्त्वसंतोषं) बो मृत्युं
क्लेशनं तु भः ॥ ४२ ॥
दाहं क्रमान्मकारो विधत्ते श्रीकरस्तु यः ।
दाहकृद्रेफवर्णस्तु ल[2]वौ व्यसनदायकौ ॥ ४३ ॥
[3]शस्तनोति सुखं षस्तु [4]खेदं सस्तु सुखं क्रमात् ।
दाहदो हस्तु कवर्णो ददाति व्यसनं फलम् ॥ ४४ ॥
क्षस्तु सर्वसमृद्धीडयफलदानक्रियान्वितः ।
सम (? सर्व)वर्णफलं प्रोक्तमेवं प्रत्येकतः क्रमात् ॥ ४५ ॥
मुखे काव्यस्य वर्णानां संयोगस्त्यज्यतां बुधैः ।
शुद्धवर्णोऽन्यवर्णेन [5]युक्तो दुःफलदो भवेत् ॥ ४६ ॥
विषतामेति कर्पूरं तैलयुक्तं यथा भुवि ।
क्षकारस्तु प्रयोक्तव्यः [6]काव्यादौ सत्फलावहः ॥ ४७ ॥
वर्णानां शुद्धिरित्युक्ता गणशुद्धिः प्रकीर्त्यते ।
दीर्घोऽनुस्वारयुक्तो वा विसर्गान्तः स्वरस्तथा ॥ ४८ ॥
द्वित्वाक्षरसमेतो वा परतो गुरुरुच्यते ।
इतरो लघुरुक्तोऽयं स्वरः छन्दोविशारदैः ॥ ४९ ॥
स्वरो लघुरपि प्रोक्तो विकल्पेन गुरुर्बुधैः ।
पादान्ते यदि वर्तेत पद्यानां द्विविधात्मनाम् ॥ ५० ॥
गुरुणा लघुना ताभ्यां व्याप्ता वा गदिता गणाः ।
अष्ट वा पञ्च वा तेषां प्रत्येकं लक्षणं यथा ॥ ५१ ॥

---

१. छोयुद्दो ददौ, २. अतौ व्यसनदायकाः, ३. शस्तु हंति, ४. भेदं,
५. युक्तः दुःफलादो, ६. काम्यदौ ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्रिगुरुर्मगणः प्रोक्तस्त्रिलघुर्नगणो मतः ।
यगणो लघुमानादौ तगणोऽन्त्यलघुर्मतः ॥ ५२ ॥

रगणो लघुमान्मध्ये जगणो मध्यसद्गुरुः ।
सगणोऽन्त्यगुरुः प्रोक्तो भगणो गुरुरादितः ॥ ५३ ॥

अष्टावेते गणाः प्रोक्ताः प्रत्येकं त्रित्रिवर्णकाः ।
वर्णवृत्ते प्रयोक्तव्याः कवितानिपुणैर्बुधैः ॥ ५४ ॥

चतुर्मात्रागणाः पञ्च प्रत्येकं गदिता बुधैः ।
मात्रावृत्ते तु[१] ते ज्ञेयास्तेषां लक्षणमुच्यते ॥ ५५ ॥

द्विगुरुर्मगणः प्रोक्तो नगणश्च चतुर्लघुः ।
भगणो जगणो यश्च सगणो वर्णवृत्तवत् ॥ ५६ ॥

यरतास्तु न सन्त्यत्र पञ्चमात्रात्मकत्वतः ।
क्वचित् सन्ति विशेषोक्तेः संभवादिति बुध्यताम् ॥ ५७ ॥

यगणो जलरूपोऽयं धनकृद्रगणोऽनलः ।
भयदाहकरस्तस्तु गगनं श्रीकरो मतः ॥५८॥

भगणः [२]सुखकृत्सौम्यो जो [३]भानू रोगदायकः ।
वायव्यः सगणो दत्ते क्षयरूपं फलं सदा ॥५९॥

शुभदो मगणो भूमिर्नगणो गौर्धनप्रदः ।
एवं गणफलं प्रोक्तं शुभाशुभविभेदतः ॥६०॥

देवतावाचिशब्दानां भद्राद्यर्थप्रकाशिनाम् ।
शब्दानां निरवद्यत्वं काव्यादौ गणवर्णतः ॥६१॥

गणवर्णफलं प्रोक्तं समानं कविभिः कृते ।
काव्ये सर्वत्र बोद्धव्यं गद्यपद्योभयात्मके ॥६२॥

---

१. तु वद्ज्ञेया°, २. सुखकृत्साम्यो, ३. भानो ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एवं रम्यकवीश्वरैः कृतिमुखे निर्दिष्टनिर्दोषकै–
वर्णैश्चारुगणोत्करैर्विलसिते काव्ये सरोजाकरे।
श्रीमद्वीरनृसिंहरायनृपते कीर्तिस्त्वदीयामला
सत्यत्यागगुणोद्भवा विजयतां सा राजहंसीसमा ॥६३॥

इति परमजिनेन्द्रवदनचन्दिरविनिर्गतस्याद्वादचन्द्रिकाचकोरविजयकीर्तिमुनीन्द्रचरणाब्जचञ्चरीकविजयवर्णिविरचिते श्रीवीरनरसिंहकामिराजबङ्गनरेन्द्रशरदिन्दुसंनिभकीर्तिप्रकाशके श्रृङ्गारार्णवचन्द्रिकानाम्नि अलङ्कारसंग्रहे वर्णगणफलनिर्णयो नाम प्रथमः परिच्छेदः।

श्रीः ॥ श्री जिनाय नमः ॥

इति वर्णगणफलनिर्णयो नाम प्रथमः परिच्छेदः।

■

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

काव्यगतशब्दार्थनिश्चयो नाम

द्वितीयः परिच्छेदः

प्रतिभाशक्तिसंपन्नो व्युत्पत्त्यभ्यासभूषितः ।
अष्टादशस्थलार्थानां वर्णनानिपुणः कविः ।।१।।
अथवा शक्तिनैपुण्यकविशिक्षात्रयान्वितः ।
रसभावपरिज्ञानगुणाढ्यः कविरुच्यते ।।२।।
त्यज्यते गृह्यते शब्दोऽर्थो वा तावत्पुनः पुनः ।
[1]येन यावद्रुचिः स्वस्य रौचिकः स कविर्भवेत् ।।३।।
शब्दडम्बरमात्रार्थी वाचिकः कविरुच्यते ।
अर्थवैचित्र्यमात्रार्थी सोऽयमार्थः कविर्भवेत् ।।४।।
शब्दार्थद्वयचित्रार्थी शिल्पिकः कविरुच्यते ।
शब्दार्थमृदुताकारी [2]मार्दवानुगनादभाक् ।।५।।
वाच्यवाचकसंबन्धिगुणदोषविदां वरः ।
महाकवीनां मार्गज्ञो नानाशास्त्रार्थकोविदः ।।६।।
विवेकीति कविः प्रोक्तो दिव्यालंकारयोजने ।
तत्परो भूषणार्थीति नाम्ना कविरुदाहृतः ।।७।।
इति सप्तविधाः प्रोक्ताः कवयः कविपुङ्गवैः ।
कविप्रयुक्तवाक्यानां चतुर्धार्थः प्रवर्तते ।।८।।
मुख्योऽर्थो लक्ष्यनामापि गौणाख्यो व्यङ्ग्यनामकः ।
महाकवीन्द्रैः सत्काव्ये प्रयुक्तोऽर्थश्चतुर्विधः ।।९।।

---

१. येन यावद्रुचिः स्त्रस्य स कवी रौचिको भवेत् । २. मूर्द्धवानुगना-दुभाक् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

साक्षात् संकेतविषयो मुख्योऽर्थः प्रणिगद्यते।
जातिः क्रिया गुणो द्रव्यमिति सोऽपि चतुर्विधः ॥१०॥
अश्व-गो-गज-वृक्षादि-शब्दा जातिप्रकाशकाः।
क्रियाभिधायिका याति गच्छतीत्यादयो मताः ॥११॥
शुक्लकृष्णहरिद्रक्तकिर्मीरादिर्गुणो भवेत्।
दण्डिकुण्डलिचैत्रादि-द्रव्यमित्यभिधीयते ॥१२॥
मुख्यार्थे बाधिते मुख्यसंबन्ध्यर्थोऽपि लक्ष्यते।
[2]अन्यार्थत्वेन यः सोऽयं लक्षणेत्यभिधीयते ॥१३॥
लक्ष्यवाचकशब्दस्य लक्षणाशक्तयस्त्रिधा।
जहत्यजहती स्वार्थं जहत्यजहतीति च ॥१४॥
यत्र स्वार्थं परित्यज्य शब्दोऽन्यत्र प्रवर्तते।
तत्संबन्धयुते प्रोक्ता सा जहल्लक्षणा बुधैः ॥१५॥
[3]कौमुदं वर्धयत्यत्र राजा नीतिविदां वरः।
घोषो वसति गङ्गायामित्युदाहरणं मतम् ॥१६॥
अपरित्यज्य मुख्यार्थं शब्दोऽन्यत्र प्रवर्तते।
तत्संबन्धयुते यत्र सा जहल्लक्षणेतरा ॥१७॥
प्रविशन्ति महादुर्गं [4]कुन्ताश्चापानि शक्तयः।
खेटखड्गाश्च रक्षार्थमित्युदाहरणं स्मृतम् ॥१८॥
शब्दो जहाति मुख्यार्थं न जहात्यपि यत्र सा।
जहत्यजहती प्रोक्ता लक्षणा कविकुञ्जरैः ॥१९॥
व्रजन्ति शिबिका मार्गे व्रजन्ति च्छत्रिणोऽपि च।
व्रजन्त्यान्दोलिकाः प्रोक्तमित्युदाहरणं बुधैः ॥२०॥
[5]शिबिका-दोलिका-च्छत्रशब्दैः स्वार्थप्रकाशकैः।
अन्येषां शिबिकान्दोलच्छत्रित्वमिह लक्ष्यते ॥२१॥

१. किमारु०, २. मुख्यार्थत्वेन, ३. कामुदं, ४. शापानि ५. शिबिकां, दोलिकां छत्रीन्।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मुख्यबाधे निमित्ते च फले चारोप्यते बुधैः ।
योऽर्थोऽभेदेन भेदेन स गौणो विदुषां मतः ॥२२॥
सिंहो नृपतिरित्यत्र गौणोऽभेदेन संमतः ।
राजा सिंह इव प्रोक्तो भेदो गौणो बुधोत्तमैः ॥२३॥
मुख्यार्थाल्लक्ष्यतो गौणाद्भिन्नो योऽर्थः प्रतीयते ।
स व्यङ्ग्यो ध्वनिरित्युक्तः कलाशास्त्रविशारदैः ॥२४॥
कौमुदं वर्धयत्यत्र राजेत्युक्ते प्रतीयते ।
प्रजोपकारिता राज्ञः सा व्यङ्ग्य इति बुध्यताम् ॥२५॥
अभिधा लक्षणा गौणी व्यञ्जना च चतुर्विधा ।
शब्दानां शक्तिरित्युक्ता पुरातनकवीश्वरैः ॥२६॥
अभिधाशक्तिमाश्रित्य नानार्थान् व्यञ्जयन्ति ये ।
शब्दास्ते नियतार्थेषु नियम्यन्ति नियामकैः ॥२७॥
नियमाकरणे काव्येऽनिष्टार्थानां प्रतीतितः ।
असदर्थप्रसंगाख्यदोषदुष्टा कृतिर्भवेत् ॥२८॥
ते के नियामका ब्रूध्वमिति प्रश्ने नियामकाः ।
संयोगादय इत्युक्ता गुणशालिकवीश्वरैः ॥२९॥
संयोगविप्रयोगौ विरोधितासाहचर्यकालाश्च ।
अर्थः प्रकरणं लिङ्गं शब्दान्तरसंनिधिश्च सामर्थ्यम् ॥३०॥
औचित्यव्यक्तिदेशाश्च गदितास्तु स्वरादयः ।
कविप्रयुक्तशब्दानामर्थभेदप्रकाशकाः ॥३१॥
सचक्रो हरिरित्यत्र चक्रयोगात् प्रतीयते ।
अचक्रो हरिरित्यत्र तद्वियोगाच्च माधवः ॥ ३२॥
राजा कमलविरोधीत्युक्ते चन्द्रो विरोधतो ज्ञातः ।
अर्कः कुमुदविरोधीत्युक्ते तत एव कारणाद् भानुः ॥३३॥
जिष्णुभीमाविति प्रोक्ते साहचर्यात् परस्परम् ।
पार्थपार्थाग्रजौ ज्ञातौ कवितानिपुणैर्बुधैः ॥३४॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भातीन्दीवरमित्युक्ते कालोऽर्थस्य प्रकाशकः ।
दिवसे यदि नीरेजं रात्रौ चेदुत्पलं स्मृतम् ॥३५॥
सप्ताङ्गभासुरो राजेत्यर्थो नृपतिबोधकः ।
अर्जुनः समरे पार्थज्ञानं प्रकरणादभूत् ॥३६॥
नरः कपिध्वज इति लिङ्गात् पार्थोऽवगम्यते ।
इन्द्रः शचीश इत्यन्यशब्दाद्वासवनिश्चयः ॥३७॥
नीलकण्ठो नरीनर्ति शक्तिवर्षर्तुबोधिका ।
[1]अत्रास्ते नृपतिर्ज्ञातमौचित्यात् सिंहविष्टरम् ॥३८॥
अब्जोऽब्जं राजतीत्युक्ते चन्द्रोऽम्भोजं प्रतीयते ।
पुंनपुंसकलिङ्गाख्यव्यक्तिभ्यां कविकुञ्जरैः ॥ ३९ ॥
गगने राजते राजा देशाच्चन्द्रो विनिश्चितः ।
गानस्वरादिरर्थस्य गमकोऽपि न काव्ययुक् ॥ ४० ॥
आदिशब्देन चेष्टादिर्गृह्यतेऽर्थप्रकाशकः ।
उदाहरणमेतस्य ज्ञातव्यं बुद्धिशालिभिः ॥ ४१ ॥
एवं शब्दगतार्थनिश्चययुतै [2]धीमत्कवीन्द्रैः कृते
काव्यव्योम्नि तिरस्कृतारिगुणतारालिप्रभे निर्मले ।
भो भो वीरनृसिंहरायनृपते ते सत्प्रतापो रविः
कुर्वन्वैरिनिकायकैरवगणम्लानिं सदा वर्तताम् ॥ ४२ ॥

इति परमजिनेन्द्रवदनचन्दिरविनिर्गतस्याद्वादचन्द्रिकाचकोरविजय-
कीर्तिमुनीन्द्रचरणाब्जचञ्चरीकविजयवर्णिविरचिते श्रीवीर-
नरसिंहकामिराजबङ्गनरेन्द्रशरदिन्दुसंनिभकीर्तिप्रकाशके
शृङ्गारार्णवचन्द्रिकानाम्नि अलंकारसंग्रहे काव्यगत-
शब्दार्थनिश्चयो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

काव्यगतशब्दार्थनिश्चयो नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।

---

१. अत्रासे नृपतिज्ञात°, २. धीवान् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रसभावनिश्चयो नाम

तृतीयः परिच्छेदः

निरवद्यवर्णगणयुतमपि काव्यं निर्मलार्थशब्दयुतम् ।
निर्लवणशाकमिव तन्न रोचते नीरसं सतां मनसे ॥ १ ॥
अतः कारणतोऽस्माभिरुच्यते रसलक्षणम् ।
पूर्वशास्त्रानुसारेण भावभेदविशेषितम् ॥ २ ॥
चित्तस्य वृत्तिभेदो यः परिणामापराख्यकः ।
स्थिरत्वं प्राप्तवान् सोऽयं स्थायिभावो निगद्यते ॥ ३ ॥
रतिहासशोककोपोत्साहभयाख्यस्तथा जुगुप्साख्यः ।
विस्मयशमाभिधः सः स्थायिभावो हि नवभेदः ॥ ४ ॥
विभावैरनुभावैश्च सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः ।
बुध्यमानैस्तु सुव्यक्तः स्थायिभावो रसो भवेत् ॥ ५ ॥
एवं लक्षणयुक्तोऽयं रसो नवविधः स्मृतः ।
शृङ्गारो हास्यनामा च करुणाख्योऽपि रौद्रकः ॥ ६ ॥
वीरो भयानको यश्च बीभत्सोऽद्भुत इत्यपि ।
शान्तनामा च ते सर्वे रसभेदा निरूपिताः ॥ ७ ॥
भावैश्चतुर्भिः पूर्वोक्तैर्व्यज्यमाना रतिर्यदा ।
तदा कवीन्द्रैः शृङ्गाररस इत्यभिधीयते ॥ ८ ॥
एवमन्ये स्थायिभावा भावैर्व्यक्ता रसाः स्मृताः ।
स्वर्णं वह्नियुतं याति रसभावं यथा भुवि ॥ ९ ॥
काव्येषु ते विभावाद्याः श्रूयमाणा रसं नृणाम् ।
श्रोतॄणां पोषयन्त्यत्र रसभावार्थवेदिनाम् ॥ १० ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दृश्यमाना नाटकेषु ते भावा जनयन्त्यलम् ।
प्रेक्षकाणां रसं सर्वं नाटयशास्त्रार्थवेदिनाम् ॥ ११ ।
भुज्यमानाश्च भोक्तृणां ते रसं पोषयन्त्यलम् ।
भावयन्ति रसं ये च ते भावा गदिता बुधैः ॥ १२ ॥
भावाश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः कविताग़ुणशालिभिः ।
विभावा अनुभावाश्च सात्त्विका व्यभिचारिणः ॥१३॥
भावयन्ति विशेषेण ये रसं ते विभावकाः ।
आलम्बोद्दीपनत्वेन ते विभावा द्विधा मताः ॥१४॥
आलम्ब्य यं रसोत्पत्तिः सोऽयमालम्बनो मतः ।
उद्दीप्यते रसो येन स चोद्दीपनसंज्ञकः ॥१५॥
भावका रसमुत्पन्नं [1]चित्तस्थं भावयन्ति यैः ।
भावैस्ते गदितास्सद्भिरनुभावाश्शरीरजाः ॥१६॥
रसिकानां मनोवृत्तिः सत्त्वमित्यभिधीयते ।
सत्त्वसंजनिता भावाः सात्त्विकाः परिकीर्तिताः ॥१७॥
स्वेदकम्पनरोमाञ्चलयस्तम्भविवर्णताः ।
विकारस्वरता चाश्रु प्रणीतं सात्त्विकाष्टकम् ॥१८॥
स्थायिभावार्णवे भावा संचरन्त्यूर्मिसंनिभाः ।
ये तेष्वनियता भावा व्यभिचार्यभिधानकाः ॥१९॥
सशङ्कौ ग्लानिनिर्वेदौ जाड्यहर्षौ धृतिश्रमौ ।
दैन्यौग्र्यत्रासचिन्तेर्ष्यामर्षगर्वमदाः स्मृतिः ॥२०॥
मरणं सुप्तिनिद्रावबोधव्रीडाविषादकाः ।
व्याध्यपस्मारचापल्यमतिमोहौत्सुक्यास्तथा ॥२१॥
अवहित्थालस्यवेगौ तर्कोन्मादौ कवीश्वरैः ।
एते संचारिभावा हि त्रयस्त्रिंशत्प्रकीर्तिताः ॥२२॥

१. चितस्य सा भवंति यैः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दृश्यत्वाद् रसभावानां नटे काल्पनिको रसः ।
सामाजिके तात्त्विकस्तु रसो निजरसस्मृतेः ॥२३॥
भुवने रसिका लोका रसान् स्वाभाविकानलम् ।
भुञ्जते निजकर्मानुसारेण बहुधा सदा ॥२४॥
रसानामिति सर्वेषां सामग्री गदिता मया ।
शृङ्गाररससामग्री विशेषेण निरूप्यते ॥२५॥
आलम्बनविभावोऽत्र शृङ्गाराख्यरसे स्मृतः ।
कान्तायाः कामुको लोके कामुकस्य तु कामिनो ॥२६॥
वसन्तोद्यानकासारशुकध्वनिपिकस्वराः ।
शिखिताण्डवजीमूतध्वनिहंसविकूजनम् ॥२७॥
चक्रवाकरतिक्रीडाचञ्चरीकालिगुञ्जनम् ।
मलयानिलसंचारश्चन्द्रतापविलासनम् ॥२७॥
इन्द्रगोपस्य पतनं चन्दनादिविलेपनम् ।
उद्दीपनविभावोऽत्र शृङ्गारे ज्ञायतां बुधैः ॥२९॥
अनुभावास्तु शृङ्गारे कामुकस्याङ्गसंभवाः ।
कामुकीकायजाता वा विकाराः परिकीर्तिताः ॥३०॥
[1]अपाङ्गलोकनं प्रीतिकरसूक्तिविलासनम् ।
भ्रूलताक्षेपणं कर्णपूरोत्पलविवाहनम् ॥३१॥
रशनाबन्धनं वामचरणाघातनं स्मितम् ।
नीवीविस्रंसनं नाभिजघनोरुविमर्शनम् ॥३२॥
आलिङ्गनं कुचद्वन्द्वविमर्दनरतिक्रिये ।
एतेऽनुभावाः कथ्यन्ते शृङ्गारे कविकुञ्जरैः[2] ॥३३॥
कान्ताकामुकयोरत्र दर्शने स्पर्शनेऽथवा ।
सात्त्विकाः स्वेदरोमाञ्चवैवर्ण्यस्तम्भनादयः ॥३४॥

---

१. असांगलोकनं, २. मञ्जरैः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

योज्याः संचारिभावाश्च शृङ्गारेऽत्र विशारदैः ।
ग्लानिनिर्वेदनिद्रावबोधशङ्कामदादयः ।।३५।।
सामग्रीमवलम्ब्येमां जातः शृङ्गारनामकः ।
संभोगो विप्रलम्भश्च द्विविधो रस उच्यते ।।३६।।
कान्ताकामुकयोः सूक्तिविलासस्पर्शनादिभिः ।
मिथःसंबन्धरूपोऽत्र संभोगः कथ्यते बुधैः ।। ३७ ।।

अस्योदाहरणम्—

जातीकन्दुकताडनं सरसहुंकारस्वरोल्लासनं
काञ्चीभूषणबन्धनं कृतककोपाविद्धकेशग्रहः ।
भ्रूविक्षेपणवर्जनं कपटरम्याक्रोशनं शासनं
श्रीरायक्षितिपस्य मोहनकरं कान्ताकृतं चेष्टितम् ।। ३८ ।।
प्रच्छन्नो वा प्रकाशो वा संभोगो द्विविधो मतः ।
प्रकाशो गणिकास्त्रीणामन्यस्त्रीणां परो भवेत् ।। ३९ ।।
पूर्वानुरागो मानात्मा प्रवासः करुणाभिधः ।
चतुर्धा विप्रलम्भः स्याद् वक्ष्यते तन्निदर्शनम् ।। ४० ।।
संभोगविप्रलम्भौ तौ कान्ताकामुकयोरिह ।
संयुक्तायुक्तयोर्वाच्यौ यथासंख्यं बुधोत्तमैः ।। ४१ ।।
कान्तायाः कामुकस्यापि रत्युत्कर्षेण भाविताः ।
अवस्था दश वर्तन्ते तासामुद्देशलक्षणे ।। ४२ ।।
नयनप्रीतिः सक्तिः मनसः संकल्पजागरौ तनुता ।
विषयद्वेषो लज्जाविनाशनं मोहमूर्च्छने मरणम् ।। ४३ ।।
रमणीं रमणो यत्र रमणी रमणं भृशम् ।
द्रष्टुमिच्छति सा प्रोक्ता चक्षुःप्रीतिर्दशा बुधैः ।। ४४ ।।
कादम्बनाथ रमणी रतिनाथवश्या
सौधाग्रवर्तिमणिनिर्मितविष्टरस्था ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

बाह्यालिभूमिगतजातितुरङ्गमाग्रा-
रूढं भवन्तमतिचारु विलोकते स्म ॥ ४५ ॥
रमण्या रमणस्यापि यत्र चिन्ता पुनः पुनः ।
प्रतिकृत्यादिना तेन सा मनःसक्तिरुच्यते ॥ ४६ ॥
कादम्बक्षितिनाथ कामवशगारामं गता कामिनी
दृष्ट्वा पल्लवमञ्जरीं सरसिजं नीलोत्पलं मल्लिकाम् ।
भृङ्गीं कोमलचारुकीरवचनं सत्कोकिलानां स्वरं
त्वां पुष्पास्त्रसमं मुहुर्मुहुरलं संचिन्त्य लीनाभवत् ॥ ४७ ॥
मनोरथयुतस्वान्ते कान्तायाः कामुकस्य वा ।
प्राप्तिसंकल्पनं यत्र स संकल्पो मतः सताम् ॥ ४८ ॥
कादम्बनाथमदनं निजचित्तगेहे
कृत्वा मनोजधरणीश्वरराज्यलक्ष्मीः ।
आलिङ्गनं मधुरचुम्बनमङ्घ्रिघातं
संकल्प्य भावरतिमेति वियुक्तकान्ता ॥ ४९ ॥
यत्र कान्तस्य कान्ताया अलाभे तस्य चिन्तनम् ।
तस्या वा चिन्तनं नित्यं स जागर इति स्मृतः ॥ ५० ॥
कादम्बक्षितिनायकस्य विरहे तच्चिन्तया नायिका
संयुक्ता दरनिद्रयापि रहिता चन्द्रातपैः पीडिता ।
कीरोक्त्या कलकण्ठमोहनरवैर्भृङ्गीकदम्बस्वनै-
रुद्यानैः शिखिनां विलासघ[1]टनैर्जागर्ति मोमुह्यते ॥ ५१ ॥
पत्युर्वा नायिकाया वा प्राप्त्यभावात्कृशीकृता ।
यत्र ज्वरेण कामस्य तनुः स्यात्तनुता मता ॥ ५२ ॥
आयल्लके नृपतिकुञ्जररायबङ्ग
कामज्वरेण कृशतां मृगलोचनागात् ।

---

१. बटनैः ।

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चान्द्री कलेव रमणी तव सा विभाति
नीरेजनालगततन्तुरिवाथवालम् ।। ५३ ।।
यत्र न क्षमते स्त्री वा पतिर्वा कामवर्धनम् ।
भावं न रोचते ताभ्यां विषयद्वेषकः स हि ।। ५४ ।।
कामाग्निप्रशमार्थमालिनिकरैरानीयमानं सती
चूताशोकलसत्प्रवालनिचयं दृष्ट्वा भयं गच्छति ।
बुद्ध्या मन्मथबाणजालमिति सा चान्द्रीं मरीचिं मनो-
भ्रान्त्याकायजमल्लिकाशर इति श्रीरायपुष्पायुध ।।५५।।
अदृष्ट्वा गौरवं यत्र मानं त्यजति नायिका ।
नायको वा त्रपानाशः कथितो रसिकैः स च ।। ५६ ।।
मन्दानिलेन मकरन्दरसेन मत्त-
भृङ्गीस्वरेण शुककोकिलनिःस्वनेन ।
चन्द्रातपेन शिखिताण्डवडम्बरेण
त्वां यातुमिच्छति सती विमदा नृपेन्द्र ।। ५७ ।।
यत्र पत्युः स्त्रिया वा वा चित्तोन्मादो भ्रमादसौ ।
मोह इत्युच्यते सद्भिः कलाशास्त्रविशारदैः ।। ५८ ।।
चन्द्रातपं पिबति चुम्बति पल्लवालिं
चन्द्रोदये निजपदेन निजाकृतिं सा ।
संताडयत्युरुगुणं सहकारभूजं
श्लिष्यत्यहो तव सती भ्रमतो नरेन्द्र ।। ५९ ।।
यत्र कामस्य संतापात् कामिनी रमणोऽथवा ।
न जानाति कमप्यर्थं सा मूर्च्छा गदिता बुधैः ।। ६० ।।
पुष्पास्त्रबाणपतनं क्षमते न सोढुं
या सा सती तव वियोगवशात् प्रयान्ती ।
मूर्च्छां पटे लिखितमन्मथकामिनीव
भात्यद्य तां मदनराज नृपेन्द्र रक्ष ।। ६१ ।।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

म्रियते यत्र रमणी रमणो वाप्यलाभतः ।
द्वयोरन्यतरस्यात्र मरणं तत् प्रकीर्तितम् ॥ ६२ ॥
कादम्बनाथ तव पुण्यफलं किमत्र
तस्याः पुरातनसुकर्मफलं किमत्र ।
कामस्य बाणनिवहो दशमीमवस्थां
तां नायिकां नयति नो खलु रक्ष रक्ष ॥ ६३ ॥
ज्ञातभावचतुष्केण नीयते व्यक्तरूपताम् ।
हासाख्यस्थायिभावो यो हास्यनामा रसो मतः ॥ ६४ ॥
आलम्बनविभावोऽत्र रसे हास्ये मतो बुधैः ।
विदूषकजनो निन्द्यपदार्थनिवहोऽथवा ॥ ६५ ॥
विदूषकस्य भाषा वा तदाकारस्य विक्रिया ।
उद्दीपनविभावोऽत्र निन्द्यदोषगणोऽथवा ॥ ६६ ॥
चक्षुर्विकाशो देहस्य चलनादी [1]रसाच्च ये ।
रसभोक्तृनरे प्रोक्ता अनुभावा विशारदैः ॥ ६७ ॥
विस्वरत्वाश्रुवैवर्ण्यस्वेदादिः सात्त्विको मतः ।
औत्सुक्यगर्हचापल्यश्रमाः संचारिणो मताः ॥ ६८ ॥
उत्तमो मध्यमो लोके जघन्यस्त्रिविधो मतः ।
हास्यनामरसस्तत्र स्मितं हसितमुत्तमे ॥ ६९ ॥
ततो विहसितं मध्ये तथोपहसितं मतम् ।
[2]अन्त्येऽवहसितं चात्र रसेऽतिहसितं मतम् ॥ ७० ॥
विकसितगण्डं त्वीषल्लक्ष्यदन्तं मृदुस्वनम् ।
शिरःकम्पं साश्रुकम्पं विक्षिप्ताशेषदेहकम् ॥ ७१ ॥
एतेषां लक्षणं प्रोक्तं यथासंख्यमितः परम् ।
उदाहरणमेतस्य रसस्य प्रोच्यते मया ॥ ७२ ॥

---

१. रसादये । २. अन्त्येन हसितं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रीरायक्षितिनायकस्य समरे तां वैजयन्तीं परे
दृष्ट्वा भीतिवशात् पतन्ति कतिचिद्धावन्ति मूर्च्छन्ति च।
तां दृष्ट्वा स्मयते हसन्ति विहसन्त्यन्ये परे चेतरे
केचिच्चोपहसन्ति चावहसनं कुर्वन्ति हासं परम् ॥ ७३ ॥
शोकाख्यस्थायिभावो यो व्यक्तो भावचतुष्कतः ।
करुणाख्यरसः सोऽत्र प्रोच्यते कविपुंगवैः ॥ ७४ ॥
इष्टानिष्टविनाशाप्तिजातत्वात् करुणो द्विधा ।
नष्टं वानिष्टयुक्तं वा वस्त्वालम्बनमुच्यते ॥ ७५ ॥
स्वजनाक्रन्दनं बन्धुदर्शनादि निरूप्यते ।
उद्दीपनोऽनुभावस्तु निःश्वासरुदितादिकः ॥ ७६ ॥
विस्वरत्वाश्रुपातादिः सात्त्विको व्यभिचारिणः ।
विषादबाध्यदीनत्वमृतिचिन्तादयः स्मृताः ॥ ७७ ॥
कादम्बक्षितिपेन भीकरमहासंग्रामभूमौ हतं
श्रुत्वा वैरिगणं तदीयवनिताः शोकाब्धिपारं गताः ।
हारालम्बिमनोज्ञमौक्तिकगणं नीरेजरागव्रजं
रायक्ष्मापतिकीर्तिविक्रमसमं मुञ्चन्ति दिङ्मण्डले ॥७८॥
रायक्ष्मापतिना भयंकरमहायुद्धे विपक्षव्रजं
जित्वानीय सश्रृङ्खलं जडमिमं कारागृहे बन्धितम् ।
श्रुत्वा तद्वनिताः परां शुचमिताः केशावलिं श्यामलां
श्रीरायस्य कृपाणवल्लिसदृशीं मुञ्चन्ति मूर्च्छन्ति च ॥७९॥
क्रोधाख्यस्थायिभावोऽयं व्यक्तो भावचतुष्टयात् ।
रौद्रः सोऽपि रसो द्वेधा मात्सर्यद्वेषजन्मतः ॥ ८० ॥
आलम्बनविभावोऽस्य मात्सर्यद्वेषगोचरः ।
उद्दीपनस्तु तद्भाषा तच्चेष्टादिक उच्यते ॥ ८१ ॥

---

१. हतादिः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुभावस्तु विक्षेपो भ्रुवां लोचनरक्तता ।
ऊरुहस्तोष्ठचलनप्रमुखः परिकीर्तितः ॥ ८२ ॥
सात्त्विकः स्वेदरोमाञ्चविस्वरत्वादिको मतः ।
संचारी द्वेषगर्वोग्रभावादिः प्रणिगद्यते ॥ ८३ ॥
श्रीरायक्ष्मापशक्तिं पटुतरसमरे भूरिदोर्दण्डचार्वीं
ज्ञात्वा वैरिक्षितीशा अपि निजहृदयोपात्तमात्सर्यदोषाः ।
अस्माकं साम्यभाजो नहि नहि भुवने कर्णपार्थादयो वा
मूले तिष्ठन्तु के वा समरधुरसहा गर्वमेनं वदन्ति ॥८४॥
घोरश्रीयुद्धरङ्गे समरदुरसहं वैरिभूपालवर्गं
दृष्ट्वा कादम्बनाथो दिशि दिशि विकिरन् कोपवह्निस्फुलिङ्गम् ।
कल्पान्तश्राद्धदेवः प्रकटितमहिमा शत्रुभूमीश्वराणां
संहारं साधु कृत्वा विलसति भुवने युद्धरङ्गत्रिणेत्रः ॥ ८५ ॥
उत्साहस्थायिभावोऽत्र व्यक्तो वीररसो मतः ।
भावैश्चतुर्भिः स रसः त्रिविधः पुनरुच्यते ॥ ८६ ॥
दानवीरदयावीरयुद्धवीरप्रकारभाक् ।
सत्पात्रं दीनपुरुषो वैरिलोको यथाक्रमम् ॥ ८७ ॥
आलम्बनविभावस्तूद्दीपनः क्रमतो मतः ।
दानस्तवनदीनोक्तियुद्धभेरिस्वरादिकः ॥ ८८ ॥
अनुभावः क्रमाच्चित्तप्रसत्तिः शस्त्रसंग्रहः ।
सात्त्विको रोमहर्षादिः संचारी प्रोच्यतेऽधुना ॥ ८९ ॥
गर्वहर्षमहाक्रोधदृत्यादिर्बहुभेदभाक् ।
बुध्यतां कविताप्रौढिगुणभाग्भिः कवीश्वरैः ॥ ९० ॥
यद्दानाद्धनदा भवन्ति कतिचित् केचिच्च कर्णाः परे
जायन्ते सुरनायकास्त्रिभुवनं व्याप्नोति कीर्तिः परा ।
कल्पानोकहकर्णरामनृपतीन् हित्वा यशस्कामिनी
यं भूपं श्रयते स रायनृपतिः श्रीदानवीरो भुवि ॥ ९१ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दीनानाथजनान् विलोक्य हृदये दुःखाग्निदग्धान् बहून्
कारुण्यामृतभासुरः परिलसद्दानेन मीनेन वै ।
रक्षं रक्षमतीव याति न हि यस्तृप्तिं परां चेतसि
श्रीरायक्षितिनायकः स भुवने कारुण्यवीरो भवेत् ॥ ९२ ॥
यं दृष्ट्वा प्रलयान्तभैरवमिमं दोर्दण्डचण्डं नृपं
वैरिक्ष्मापगणा भयज्वरमिता धावन्ति मूर्च्छन्ति च ।
नीरं यान्ति तरुं श्रयन्ति तृणकं चुम्बन्ति वल्मीककं
चारोहन्ति स रायवङ्गनृपतिः संग्रामवीरो भुवि ॥ ९३ ॥
भयाख्यस्थायिभावोऽत्र व्यक्तो भावचतुष्टयात् ।
भयानकरसस्तस्यालम्बभावः प्ररूपितः ॥ ९४ ॥
निर्घातव्याघ्रसर्पारिभल्लूकेभहरिव्रजः ।
[1]उद्दीपनो घनस्तस्य गर्जनादिः प्रकीर्तितः ॥ ९५ ॥
अनुभावोऽत्र वैवर्ण्यस्वेदकम्पादिको मतः ।
स एव सात्त्विको भावः संचारी तु प्रकीर्त्यते ॥ ९६ ॥
संभ्रमत्रासमोहोरुदीनभावादिभेदभाक् ।
एते चतुर्विधा भावा योज्याः काव्यविशारदैः ॥ ९७ ॥
युद्धे रायनरेन्द्रहस्तकलितं खड्गोरुकालोरगं
दृष्ट्वा भीतिवशाद्विपक्षधरणीनाथाः प्रकम्पं गताः ।
धावन्तो गिरिगह्वरास्थितमहाघोरान्धकारं श्रिता-
स्तांस्तत्रापि भयं नयन्ति वनिता दिव्याङ्गसत्कान्तयः ॥ ९८ ॥
जुगुप्सास्थायिभावोऽयं व्यक्तो बीभत्सनामकः ।
रसो जुगुप्स्यवैराग्यहेतुजन्मा द्विधा मतः ॥ ९९ ॥
आलम्बनविभावोऽत्र जुगुप्स्योऽर्थो मनःप्रियः ।
उद्दीपनस्तु दुर्गन्धदुष्टदोषादिको मतः ॥ १०० ॥

---

१. उद्दीपनः हन° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.orgAcharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अनुभावोऽस्य वक्त्रस्य नासिकायाश्च कूणनम् ।
वेगप्रभृतिकं चोक्तं पुलकादिस्तु सात्त्विकः ॥ १०१ ॥
निर्वेगोद्वेगकोपादिः संचारी परिकीर्त्यते ।
इति भावचतुष्कं तु योज्यं सत्कविकुञ्जरैः ॥ १०२ ॥
श्रीरायक्षितिपेन घोरसमरे जित्वा विनिःकासिताः
देशाद् वैरिनृपा निजेष्टरमणीयुक्ताश्चरन्तोऽनिशम् ।
सर्वाङ्गव्रणपूयजर्जरितकाष्टाङ्गा जुगुप्स्या जना-
वर्तन्तेऽ गतिका दरिद्रमनुजा भिक्षाटने तत्पराः ॥१०३॥
श्रीरायबंगभूपतिनिर्जितशात्रवगणस्य कष्टं वै ।
दृष्टवते लोकेऽसौ जनाय किं रोचते संपत् ॥ १०४ ॥
विस्मयस्थायिभावस्तु भावैर्व्यक्तोऽद्भुतो मतः ।
जनचेतश्चमत्कारि वस्त्वालम्बनमुच्यते ॥ १०५ ॥
अहोवचनमित्यादिर्भावस्तूद्दीपनो मतः ।
अनुभावस्तु दृष्ट्यास्यकपोलस्फुरणादिकः ॥ १०६ ॥
रोमाञ्चस्वेदभावादिः सात्त्विकः परिकीर्तितः ।
हर्षसंभ्रमभावादिः संचारी तु निगद्यते ॥ १०७ ॥
श्रीरायक्षितिपस्य राजसदनं तत्राद्भुतां सत्सभां
तत्र स्थापितविष्टरं रुचिकरं तत्र स्थितं भूपतिम् ।
तद्देहं तदनूनभूषणगणं तत्कान्तिजालं परं
तद्व्याप्तिं जनता विलोक्य परमां चित्रीयते संततम् ॥१०८॥
शमाख्यस्थायिभावोऽयं विभावादिचतुष्टयात् ।
व्यक्तः शान्तरसः प्रोक्तो गुणशालिकवीश्वरैः ॥ १०९ ॥
आलम्बनविभावस्तु पञ्चानां परमेष्ठिनाम् ।
स्वरूपं निजरूपं वा निश्चयव्यवहारतः ॥ ११० ॥
उद्दीपनास्तु स्याद्वादवेदिसंभाषणादयः ।
सर्वत्र समभावादिरनुभावः प्रकीर्तितः ॥ १११ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुलकस्तम्भभावादिः सात्त्विकः परिकीर्तितः ।
संचारिभावो निर्वेदधृतिमत्यादिको मतः ॥ ११२ ॥
श्रीरायक्षितिनाथपालितमहादेशे कवीन्द्रस्तुते
योगीन्द्रा जिनतत्त्वबोधमहिताः सम्यक्त्वरत्नाकराः ।
रागद्वेषविमुक्तशान्तमनसश्चारित्रपूज्याङ्गका-
ध्यायन्तः परमात्मतत्त्वममलं श्राम्यन्ति सौख्यास्पदम् ॥११३॥
रसलक्षणमत्रोक्तं रसभेदोऽपि निश्चितः ।
स्थायिभावादिसामग्री रसानां कथिता मया ॥ ११४ ॥
इतः परं रसानां तु वर्णस्तदधिदेवता ।
कार्यकारणभावश्च विरोधोऽप्यविरोधिता ॥ ११५ ॥
निरूप्यते जगत्ख्यात कादम्बाम्बुधिचन्दिर ।
शृणु राय महीनाथ काव्यगोष्ठिविशारद ॥ ११६ ॥
स्यादिन्दीवरवर्णस्तु रसश्शृङ्गारनायकः ।
तस्याधिदेवता लोके वासुदेवः प्रकीर्त्यते ॥ ११७ ॥
सुधाधवलवर्णः स्याद्रसो हास्याभिधानकः ।
लोकेऽधिदेवता तस्य विघ्नराजो निरूपितः ॥११८॥
कषायवर्णतां याति करुणाख्यो रसो भुवि ।
तस्याधिदेवता प्रोक्ता श्राद्धदेवः कवीश्वरैः ॥११९॥
जपाकुसुमवद् रक्तवर्णो रौद्रो रसो मतः ।
तस्याधिदेवता लोके रुद्रनामा निरूप्यते ॥१२०॥
गौरवर्णेन बाभाति लोके वीररसोऽनिशम् ।
तस्याधिदेवता लोके शतमन्युः प्ररूप्यते ॥१२१॥
भयानकरसोऽप्यत्र धूम्रवर्णः प्रकथ्यते ।
तस्याधिदेवता लोके महाकालोऽनुमन्यते ॥१२२॥
रसो बीभत्सनामा च नीलजीमूतसंनिभः ।
तस्याधिदेवता लोके नन्दिनामा निबुध्यताम् ॥१२३॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अद्भुताख्यरसो लोके हेमवर्णेन राजते ।
तस्याधिदेवता लोके विधाता प्रणिगद्यते ॥१२४॥
शान्तनामरसो लोके शुद्धस्फटिकवर्णभाक् ।
तस्याधिदेवता लोके परब्रह्म प्रकाश्यते ॥१२५॥
शृङ्गाराज्जन्म हास्यस्य करुणो रौद्रजन्मभाक् ।
अद्भुतो जायते वीराद् बीभत्साच्च भयानकः ॥१२६॥
इतरस्माद्रसाज्जन्म नास्ति शान्तस्य शान्तता ।
इतरो वा रसो लोके जायते न कदाचन ॥१२७॥
शृङ्गारस्य विरोधी हि बीभत्सः कथ्यते बुधैः ।
भयानकविरोधी तु लोके [1]वीररसो भवेत् ॥१२८॥
अद्भुतो रौद्रवैरी तु करुणो हास्यबाधकः ।
शान्तस्य केनचिन्नास्ति मित्रत्वं वा विरोधिता ॥१२९॥
नानाभावमनोज्ञभावविलसत्तारावलीराजिते
नानारम्यरसौघचारुतरसज्ज्योत्स्नावलीभासिते ।
सत्काव्ये गगने नृसिंहनृपते कादम्बवंशाम्बुधे
भो भो धीर भवान् मनोज [2]विलसत्कीर्तिश्च ते वर्धतात् ॥१३०॥

इति रसभावनिश्चयनामा तृतीयः परिच्छेदः ।

१. विव्ररसो । २. °विलसत्कीर्ती च रुद्रायतां ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नायकभेदनिश्चयो नाम

चतुर्थः परिच्छेदः

गुण्यभावे गुणो नास्ति यद्वन्नेतुरसंभवे।
रसभावा जगत्यत्र संभवन्ति कदापि न ॥१॥
यतस्ततो नायकस्य नायिकायाश्च लक्षणम्।
तद्भेदाश्च निरूप्यन्ते तन्निश्चयफलार्थिनाम् ॥२॥
जनानुरागः प्रियवादिभावो वाग्मित्वशौचे विनयः स्मृतिश्च।
कुलीनतास्थैर्यदृढत्वमाना माधुर्यशौर्ये नवयौवनं च ॥३॥
उत्साहो दक्षता बुद्धिस्त्यागस्तेजः कला मतिः।
धर्मशास्त्रार्थकारित्वं प्रज्ञा नेतृगुणा इमे ॥४॥
एतद्गुणविशिष्टोऽयं नायकः कथ्यते बुधैः।
स नायकः पुनः प्रोक्तश्चातुर्विध्ययुतो भवेत् ॥५॥
धीरोदात्तस्तथा धीरलालितो धीरशान्तकः।
धीरोद्धत इति ख्याताश्चत्वारो नायका भुवि ॥६॥
क्षमासामर्थ्यगाम्भीर्यदयागुणविराजितः।
आत्मश्लाघामानशून्यो धीरोदात्तो मतः सताम् ॥७॥
राजसर्वज्ञकल्पोऽयं रायबङ्गमहीपतिः।
महासमुद्रदेशीयो भूमिदेश्यो विराजते ॥८॥
भोगे कलायां लोलो यश्चिन्तातीतसुखोदयः।
मन्त्र्यर्पितात्मसिद्धिश्च स्याद्धीरललितो मृदुः ॥९॥
श्रीरायबङ्गरमणो निजकामिनीना-
मालोकनं दृढतरं परिरम्भणं च।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वाणीविलासमधरामृतचारुपानं
कुर्वन् महारुचिरसौधतले सदास्ते ॥१०॥
विवेकशौचसौभाग्यसुप्रसन्नत्वभूषितः ।
विलासरसिको धीरशान्त इत्युच्यते बुधैः ॥११॥
कादम्बनाथ परिपालितरम्यराज्ये
केचिद् विलासरसिकास्सुभगाः प्रसन्नाः ।
नित्यं विवेकगुणभासुरमूर्तयस्ते
स्वेष्टाङ्गनासु कमनीयतरा रमन्ते ॥१२॥
मायामात्सर्यचण्डत्वचलचित्तसमन्वितः ।
आत्मस्तुतिपरो मानी धीरोद्धत इतीरितः ॥१३॥
सप्ताम्भोनिधिपानकं कुलगिरिव्रातस्य संचालनं
दिग्दन्तिव्रजकम्पनं गगनतारानीकनिस्फालनम् ।
एषामात्मविलासनं प्रकटितं तेऽमी वयं दुर्दमा
इत्येवं वदतो रिपूञ्जयति तान्[१] श्रीरायभूमीश्वरः ॥१४॥
चत्वारो नायका एते रसेषु नवसु क्रमात् ।
अवस्थाभेदतः सर्वे वर्तन्ते गुणशालिनः ॥१५॥
एषां चतुर्णा[२] नेतॄणां धीरोदात्तादिभेदिनाम् ।
शृङ्गाराख्यारसे प्रोक्ता प्रत्येकं चतुरात्मता ॥१६॥
अनुकूलः शठो धृष्टो दक्षिणो नायका मताः ।
शृङ्गाराख्यरसे सद्भिश्चत्वारो गुणराजिताः ॥१७॥
एकस्यां नायिकायां यः सक्तचित्तो न बुध्यते ।
अन्यस्त्रीसंगमं सोऽत्रानुकूलो नायको मतः ॥१८॥
विचकिलकुसुमानां सौरभे मग्नभृङ्गः
परकुसुमपरागं याति नैवात्र तद्वत् ।

---

१. तास्त्रीराय°, २. मद्रूलीं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सुरतमधुरकेल्यां नायिकायाः प्रसक्तो
न हि परवनितानां संगमं याति रायः ॥१९॥
एकस्यां रागशून्योऽपि सराग इव भासते ।
संलापादिविशेषेण यः सोऽपि शठ उच्यते ॥२०॥

कादम्बनाथ वचनं सुदयासमं ते
ज्योत्स्नासमानमवलोकनचेष्टितं च ।
तन्मल्लिकादिवरदानमिदं च [1]चित्तं
कार्यं न दृष्टमिति वक्ति वधूः शठं त्वाम् ॥२१॥

दृष्ट्वान्यकामिनीसङ्गचिह्नोऽपि वितथं वदेत् ।
वैयात्येन स धृष्टः स्यान्नायकः कथितो बुधैः ॥२२॥

नमनवचनदम्भो मास्तु मास्तु त्वदीयः
कपटमिदमनेकं दृष्टमत्यन्तदृष्टम् ।
तव सकलशरीरेऽन्याङ्गनासंगचिह्नं
सर सर वरकान्ता रायबङ्कं ब्रवीति ॥२३॥

एकाङ्गनालोलचित्तः समभावेन वर्तते ।
अन्याङ्गनासु स प्रोक्तो दक्षिणो नायको बुधैः ॥२४॥

[2]त्रुटितं दुर्बोधं च पद्यस्यास्य चरणद्वयं यथा पादटिप्पण्यां लिखितम्
कर्पूराणि वितीर्य चारुरमणीवृन्दाय दूतीजना
श्रीरायो नृपकुञ्जरः प्रहितवान् साहित्यरत्नाकरः ॥२५॥

इदमपि दक्षिणनायकनिदर्शनम्—
नीरेजं वरमल्लिकां किसलयं चूतस्य नीलोत्पलं
कङ्केलिस्थितपल्लवं निजमहामाहात्म्यसंसूचकम् ।

---

१. चित्रं, २. रौरागापरमादिवर्णविलसन्नामानि ''' समुदर्यकान्ताममहा-
त्कस्तूरिरागाक्षर ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दत्वालीजनपञ्चकस्य हि करे कान्ताजनेभ्यो मुदा
श्रीरायो वरदक्षिणः प्रहितवान् शृङ्गारदुग्धाम्बुधिः ॥२६॥

धीरोदात्तादिनेतॄणां शृङ्गारे षोडशात्मनाम् ।
उत्तमादिविभेदेन प्रत्येकं त्रिविधात्मता ॥२७॥

शृङ्गाराख्यरसे नेतृभेदा लोके निरूपिताः ।
अष्टसंख्योत्तराश्चत्वारिंशत्संख्याः कवीश्वरैः ॥२८॥

एतेषां नायकानां तु सहाया उपनायकाः ।
विदूषकः पीठमर्दो विटो नागरिको मताः ॥२९॥

नायकस्य[1] प्रसंगे च नानाहासकरो मतः ।
विदूषकः सतां [2]लोकव्यवहारादिविच्च यः ॥३०॥

नायकोक्तेषु कार्येषु पटुर्नायकसद्गुणात् ।
किंचिन्न्यूनगुणः प्रोक्तः पीठमर्दो बुधोत्तमैः ॥ ३१ ॥

नायकानां चित्रवृत्तेरानुकूल्यपरो विटः ।
नानाकलाप्रौढियुक्तो मतो नागरिको बुधैः ॥ ३२ ॥

[3]लुब्धाधीरोद्धता ये च स्तब्धाः पापपरायणाः ।
[4]ते पुनर्नायकाभासाः पुरुषाः प्रतिनायकाः ॥ ३३ ॥

पूर्वोक्तानां नायकानां यौवने तु गुणाष्टकम् ।
सत्त्वसंजातमित्युक्तमधुना तन्निरूप्यते ॥ ३४ ॥

तेजो विलासो माधुर्यं शोभा स्थैर्यं गभीरता ।
औदार्यं ललितं चेति गुणाष्टकमिति स्मृतम् ॥ ३५ ॥

प्राणाभावेऽपि पुरुषो धिक्कारादिपराभवम् ।
क्षमते जातु नो यत्तत्तेजः प्रोक्तं विशारदैः ॥ ३६ ॥

---

१. प्रसङ्गे ह, २. व्यवहारादि···विधः, ३. लुब्धादिरोद्धता ऐ च स्तब्धाः, ४. तेषु नर्नायकाभासाः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सधैर्यं गमनं दृष्टिः सधैर्या स्मितभाषणम् ।
विलासाख्यगुणं प्रोक्तं गुणोद्भासिकवीश्वरैः ॥ ३७ ॥
महत्यपि च संक्षोभे सूक्ष्मां चर्चां करोति यत् ।
तन्माधुर्यं गुणः पुंसां बुध्यतां बुधसत्तमैः ॥ ३७ ॥
शोभायां दक्षता शौर्यं स्पर्धा नीचैर्गुणाधिकैः ।
उद्योगाच्चलनाभावः स्थिरत्वं विघ्नकोटिभिः ॥ ३९ ॥
यत्प्रभाववशात् पुंसि विकृतिर्न कदाचन ।
तद्गाम्भीर्यं सतामिष्टं जगत्त्रयमनोहरम् ॥ ४० ॥
यत्प्राणानपि तद्वापि प्रियोक्त्या सज्जनानलम् ।
सत्करोति तदौदार्यं लोकोत्तरगुणो मतम् ॥ ४१ ॥
शृङ्गाराकृतिचेष्टा तु सहजा कोमला बुधैः ।
ललिताख्यगुणो लोके कथ्यते गुणशालिभिः ॥ ४२ ॥
लक्षणं नायकानां हि प्रतिपाद्याधुना पुनः ।
नायिकालक्षणं तासां भेदोऽपि च निरूप्यते ॥ ४३ ॥
सामान्यनायकप्रोक्तविनयादिगुणान्विता ।
नारी तु नायिका प्रोक्ता सापि नारी चतुर्विधा ॥ ४४ ॥
स्वकीया परकीयाप्यनूढा साधारणा स्मृता ।
अनूढा परकीयैव इत्येकेषां मते त्रिधा ॥ ४५ ॥
धर्मार्थिकामयुक्तानां स्वकीया नायिका नृणाम् ।
अन्यास्तु नायिका लोके मता केवलकामिनाम् ॥ ४६ ॥
[1]त्रिवर्णनायकेनेयं देवतागुरुसाक्षिका ।
उपात्ता नायिका स्वीया सदाचारक्षमायुता ॥ ४७ ॥
[2]शीलार्जवधैर्यशौर्यलज्जायुक्ता पतिव्रता ।
त्रिवर्गसाधिका लोके स्वकीया ललनोत्तमा ॥ ४८ ॥

---

१. त्रिवर्ति° । २. शीलार्जवातितरां शौर्यं° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कादम्बेश्वररायश्चित्तो(?)रूपद्माकरे
हंसी वीरनृसिंहरायकृतसद्धर्माम्बुधेः कौमुदी।
राज्ञी पट्टकृताभिषेकमहिता कन्दर्पकान्तोपमा
कान्ता शीलवती सती [1]मधुरवाक् श्यामासमा राजते ॥४९॥
अनुरागवता केनचित् पुंसा स्वीकृता तु या।
स्वयमप्यनुरक्ता च सानूढा नायिका मता ॥ ५० ॥
यथा दुष्यन्तनृपतेर्नायिका तु शकुन्तला।
तथा लोकानुसारेण सानूढा परिकीर्तिता ॥ ५१ ॥
परकीयाप्यनूढेव ज्ञातव्या विद्यते तयोः।
ईषद्भेदः स्वयं रक्तानूढा नायकमिच्छति ॥ ५२ ॥
परकीया [2]सखीवाचा याति नायकसंनिधिम्।
इति केचिद्वदन्त्येके न हि भेदस्तयोरिति ॥ ५३ ॥

तद्यथा—

परेण परिणीता च परकीया मता पुनः।
अनूढा कन्यका चापि परकीया प्रकीर्तिता ॥ ५४ ॥
परेण परिणीता तु नास्ति मुख्यरसे क्वचित्।
अनूढा कन्यका प्रोक्ता गौणमुख्यरसे यथा ॥ ५५ ॥

परपरिणीता नायिका मुख्यरसे उदाहर्तुमयोग्या। अनूढा कन्यका तु गौणमुख्ये च रसे उदाहर्तुं योग्येत्यर्थः।

मनसिजनृपरूपं रायबङ्गं सुधाब्धि
तदमलगुणराश्याकर्णनाद् राजकन्याः।
मदनकदनबाणैः पीडिताः कामयन्ते
नुलरतिसमरूपा दिव्यलावण्यभाजः ॥ ५६ ॥

---

१. काय''' समा राजते। २. संनिवाचा।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कलाप्रौढियुता धैर्यराजिता दम्भपण्डिता ।
वेश्या साधारणा प्रोक्ता नायिका विदुषां वरैः ॥ ५७ ॥
दातैव नायकस्तस्या न हि कश्चित् परो भुवि ।
रक्तेव सदने पुंसि निर्धनं वर्जयेन्नरम् ॥ ५८ ॥
कादम्बनाथनृप चारुमहासमृद्ध-[1]
वेश्याजना रतिसमानमनोज्ञरूपाः ।
कामैन्द्रजालिककृताद्भुतमोहविद्या-
कल्पा विभान्ति कुसुमास्त्र[2]शरौघदेश्याः ॥ ५९ ॥
स्वकीया नायिका मुग्धा मध्या लोके तथा मता ।
प्रगल्भेति त्रिधा सद्भिस्तासां लक्षणमुच्यते ॥ ६० ॥
नवीनयौवना नारी नवमन्मथविक्रिया ।
वक्रा सुरतलीलायां मुग्धा किंचिद् रुषा युता ॥ ६१ ॥
आस्यं नापि ददाति चुम्बनविधौ स्वाङ्गं निजालिङ्गने
नो धत्ते नवमन्मथग्रहयुता लज्जाभरात् कुप्यति ।
क्षेत्रारम्भसमानयौवनयुता कन्या नवोढा सती
रायक्ष्मापतिनायकस्य जनयत्युल्लासनं चेतसि ॥ ६२ ॥
उत्पन्नयौवनोद्भूतकामा मध्या च नायिका ।
रतिक्रियापरवशा न जानाति किमप्यसौ ॥ ६३ ॥
चुम्बन्तं परिरम्भणं दृढतरं कुर्वन्तमङ्गोद्भवं
श्रीरायं निजनायकं परमसंतोषं नयन्ती सती ।
शृङ्गाराम्बुधिकौमुदी रतिसुखाम्भोधौ निमग्ना परं
नो जानाति सुखातिरेकवशगा केलिं[3] परां कामपि ॥६४॥
अत्यन्तयौवनात्यन्तकामा नायकवक्षसि ।
लीनेव सुरतारम्भे प्रगल्भा पारतन्त्र्यभाक् ॥ ६५ ॥

१. °महासवेश्याजनारति । २. शवाघ । ३. केलिं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्लिष्यन्तं स्मररायनायकवरं स्पृष्ट्वा प्रगल्भा सती
मोहोद्रेकवशात् परं परवशा केलीविधौ राजते ।
लक्ष्मीर्वक्षसि वा स्मरेशलिखितं तज्जीव(? सज्जीव)चित्रं रतेः
शृङ्गाराम्बुधिजातनिश्चलतरा श्रीकल्पवल्लीव सा ॥६६॥
धीरात्वधीरा लोके हि धीराधीरेति सा मता ।
त्रिविधा नायिका मध्या गुणशालिकवीश्वरैः ॥ ६७ ॥
उपहास[1]युता या च वक्रवाचा स्वनायकम् ।
खेदयेत्सापराधं सा मध्या धीरा प्ररूप्यते ॥ ६८ ॥
श्रीराय ते नभसि वक्षसि कौमुदीयं
भाले वरे मकरिका वरवज्रमस्ति ।
तत्पुण्यमत्र महदस्ति तथा फलं च
तत्रैव तिष्ठ न तु मां स्पृश याहि याहि ॥ ६९ ॥
सापराधं निजेशं या वचसा कर्कशेन हि ।
रुदती भेदयेत् सा त्वधीरा मध्या मता यथा ॥ ७० ॥
श्रीरायं निजगेहमागतमिमं दृष्ट्वा सतीत्यब्रवी-
न्नाथात्रागमनं नवीनमिदमाश्चर्यं च पुण्यं मम ।
···मौक्तिकं विचकिलस्रग्गन्धवज्रं त्वया
धन्याहं सुकृती त्वमेव भुवने नेत्राश्रुवारान्विता ॥ ७१ ॥
प्रगल्भा नायिका त्रेधा धीराधीरे पुनस्तथा ।
धीराधीरेति कथिता नेतृनिश्चयकोविदैः ॥ ७२ ॥
कृतापराधं सुरते नायकं दुःखयेद् रुषा ।
या च या वादरेणास्ते सावहित्था सकोपना ॥ ७३ ॥
तादृशं प्रति भर्तारं सावशा वा प्ररूप्यते ।
प्रगल्भधीरा भुवने कामसिद्धान्तवेदिभिः ॥ ७४ ॥

---

१. °युजा ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कोपालिङ्गितलोलकेन वचसा मर्मस्पृशा मालती-
मालाघातनलीलया निजपतिं भीतिं नयन्ती सती ।
श्रीरायं निजकामिनी तममलं हारं गृहे नागसे (? गृहेऽनागतं)
कोपं भावजपूज्यराज्यसदनं(?) चित्तेऽकरोत्कोविदा ॥ ७५ ॥
श्रीराये गृहमागते हरिलसत्पीठं प्रदाय स्वयं
ताम्बूलं हरिचन्दनं विचकिलं कर्पूरसारोच्चयम् ।
सा कान्ता चतुरङ्गचारुकलया केलीविधिं कुर्वती
नानालीजनसंनिधौ गतरतिः कोपं कृतार्थं व्यधात् ॥ ७६ ॥
निजेशं तर्जनं कृत्वा संताडयति या वधूः ।
अधीरा सा प्रगल्भा च नायिका परिकीर्तिता ॥ ७७ ॥
कोपान्नायिकया निजेशनृपतिः श्रीरायबङ्गो गृही
मालत्या कृतमालया श्रुतिगतैः श्रीकर्णपूरैरपि ।
वामेनाङ्घ्रितलेन रोधनयुजा संताड्यमानो हसन्
शान्तस्तोषपरः कृती सुकृतिनामग्रेसरो जायते ॥ ७८ ॥
वक्रवाचं सोपहासां या ब्रूते रमणी क्रुधा ।
धीराधीरा प्रगल्भा सा नायिका कथिता बुधैः ॥ ७९॥
श्रीराय भो नगसि पश्यसि दैन्यवाचं
ब्रूषे मनोज्ञतरवस्तुततीमुदासी (?) ।
सत्यं तथैव भुवने न च कोऽपि दोषो
दृष्टस्तथापि [1]यमपाटिजनस्य कोपः (?) ॥ ८० ॥
त्रिभेदसंयुता मध्या प्रत्येकं द्विविधा पुनः ।
ज्येष्ठा चेति कनिष्ठा च षड्विधाभूत् सतां मते ॥ ८१ ॥
एवं प्रगल्भा कथिता षड्विधा कविपुङ्गवैः ।
ज्येष्ठाकनिष्ठयोरत्र दृष्टान्तः प्रतिपाद्यते ॥ ८२ ॥

---

१. मम पाटि॰ ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कासारं जललीलया परिगते दृष्टो रमण्या नृपः
श्रीरायो जलसेचनं परिलसद्यन्त्रेण कृत्वा सतीम् ।
मज्जन्तीं सरसीजले भयवशात्कृत्वा परां कामिनीं
चुम्बित्वाधरपान[1]संज्ञजलधौ तन्तन्यते मज्जनम् ।। ८३ ।।

चुम्ब्यमाना नारी ज्येष्ठा । इतरा कनिष्ठा ।

नायिकालक्षणं तासां भेदं चोक्त्वाधुना पुनः ।
तासामष्टाववस्थास्ताः प्ररूप्यन्ते भृशं मया ।। ८४ ।।
स्वाधीनपतिका नारी काचिद्वासकसज्जिका ।
कलहान्तरिता काचिद्विप्रलब्धा परा मता ।। ८५ ।।
विरहोत्कण्ठिता काचित् काचित् प्रोषितभर्तृका ।
खण्डिता रमणी काचित् काचिदन्त्याभिसारिका ।। ८६ ।।
यस्याः सामीप्यमाश्रित्य यदधीनः पतिः सदा ।
स्वाधीनपतिका नारी सा प्रोक्ता रसकोविदैः ।। ८७ ।।
काञ्चीनारीं नृपतितिलको रायबङ्गः सदालं
स्वारुह्याङ्कं पिबति मधुरं चाधरं प्रेक्षतेऽङ्गम् ।
तत्संलापं निशमयति वै सौरभं जिघ्रतीदं
स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा वरकुचयुगं मोदते कामतन्त्रः ।। ८८ ।।
प्रियस्यागमनं श्रुत्वा मुदा भूषणभूषिता ।
या नारी सा स्तुता लोके सतां वासकसज्जिका ।। ८९ ।।
श्रीरायागमनोत्सुका रतिसमा नारी मनोहारिणी
सालंकाररसोरुवृत्तिगुणसद्रीतिप्रभावान्विता ।
नानावर्णनया कवीन्द्रकृतया युक्ता [2]सशय्या सदा
सार्था सूक्तिविलासिनी गतमला चारु प्रबन्धायते ।।९०।।
आगतं नायकं कोपात्तिरस्कृत्य तदर्थिनी ।
या दुःखपीडिता सात्र कलहान्तरिता यथा ।। ९१ ।।

१. 'सङ्घ्य' । २. सशय्यास्सदा ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भो भो निष्ठुरभाषिणि प्रियतमे श्रीरायबङ्गः पति–
निर्धूतो रतिनाथव्याहतकरोऽप्यज्ञानदोषात्त्वया ।
दुःखं त्वं विदधासि चेत् पुनरसौ नायाति पुण्याम्बुधिः
शेषस्त्रीसरसीजचारुनिकरे श्रीराजहंसायते ॥ ९२ ॥

नागते नायके गेहं संकेतविषयं यदा ।
तदावमानिता नारी विप्रलब्धा मता यथा ॥ ९३ ॥

सरसमधुरवाणीभाषिता नायकेन
तदमलवचनेऽहं प्रत्ययं साधु कुर्वे ।
उरुतरसमयालीप्रापिता तेन दूति
नहि नहि मम नाथः प्रत्ययो नापि कुत्र ॥ ९४ ॥

असत्यरहिते नाथे विलम्बनयुते सति ।
उत्कण्ठां कुरुते या सा विरहोत्कण्ठिता मता ॥ ९५ ॥

श्रीराये निजनायके रतिपतौ कालं चिरं नागते
नारी चन्द्रमसं न पश्यति मनोजातेष्टचापेहया ।
नारीवृन्दवचः शृणोति न कलकण्ठानां स्वराणां धिया
द्रष्टुं नेच्छति कौमुदीं विचकिला (? विचकिता) सारोरुबाण-
भ्रमात् ॥ ९६ ॥

देशान्तरं गते नाथे या नारी मानसीं व्यथाम् ।
करोति सा मता लोके बुधैः प्रोषितभर्तृका ॥ ९७ ॥

राये दिग्विजयाय सैन्यकलिते याते स्वकीया सती
स्नानं मुञ्चति भूषणं च मलिनं गृह्णाति चीनाम्बरम् ।
मालां चन्दनलेपनं परिलसत्कस्तूरिकाचित्रकं
त्यक्त्वा गायति वीणया निजपतेः सौभाग्यमालां पराम् ॥९८॥

ज्ञातमन्मथचिह्ने या नारीर्ष्यां विदधाति सा ।
खण्डिता रमणी प्रोक्ता नायके रसिकोत्तमे ॥ ९९ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मनसिज तव कार्यं मन्मथो वेत्ति सर्व-
महमपि तव काये गोपिते वेद्मि किंचित् ।
[1]अनिकटनिवासी वामपादोऽर्पितोऽस्या
विलसदरुणवर्णो दृश्यते राय साक्षात् ॥ १०० ॥
नाथं सरति या नारी दूतीं वा सारयत्यसौ ।
प्रोक्ताभिसारिका लोके नायिकाभेदवेदिभिः ॥ १०१ ॥
वञ्चित्वात्मीयलोकं या पतिं गच्छति सागसम् ।
सा रायबङ्गभूमीशशासनाद्धीतिमृच्छति ॥ १०२ ॥
रसप्रकरणे प्रोक्तश्चतुर्धा विप्रलम्भकः ।
पूर्वानुरागो मानश्च प्रवासः करुणात्मकः ॥ १०३ ॥
वियुक्तनायकस्यासौ वियुक्तायाः स्त्रियोऽपि च ।
शृङ्गारो विप्रलम्भाख्यो वक्तव्यो वदतां वरैः ॥ १०४ ॥
नवीनालोकनाज्ञातरागयोरवितृप्तयोः ।
पूर्वानुरागो दम्पत्योरवस्था परिकीर्त्यते ॥ १०५ ॥
अन्यस्त्रीसंगमादीर्ष्या विकारो मान उच्यते ।
परदेशं गते नाथे प्रवासो विरहात्मकः ॥ १०६ ॥
अनुरक्तस्य नाथस्य नायिकायाश्च तादृशः ।
एकस्य मरणे जातः शृङ्गारः करुणात्मकः ॥ १०७ ॥
खण्डितायां नायिकायां शृङ्गारो मान उच्यते ।
प्रोषितप्रियनारीषु प्रवासः परिकीर्तितः ॥ १०८ ॥
कलहान्तरिता या वा विप्रलब्धा च या सती ।
विरहोत्कण्ठिता या च तासु पूर्वानुरागकः ॥ १०९ ॥
परलोकं गते नाथे कामिन्यां वा प्ररूप्यताम् ।
अवशिष्टजने सद्भिः शृङ्गारः करुणात्मकः ॥ ११० ॥

---

१. अनिकतउनिवासो वामपादार्पितोऽस्या ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आसां स्त्रीणां सखी दासी लिङ्गिनी प्रतिवेशिनी ।
धात्रेयी शिल्पिका कारूर्दूत्यः प्रोक्ताः स्वयं तथा ॥ १११ ॥
भो भो राय मनोजपातकमहो क्रूरेण संपीड्यते
नारी मुञ्चति वाग्विलाससरणीं धत्ते तनुत्वं तनोः ।
आहारोऽपि न रोचते भ्रमवशा त्वद्भावचित्रं दृशा
दृष्ट्वाऽलिङ्गति चुम्बति[1]त्वरितमागत्येह तां रक्षतात्॥११२॥
पूर्वोक्तनायिकानां तु यौवने सत्त्वसंभवाः ।
अलङ्काराः प्ररूप्यन्ते विंशतिः कविकुञ्जरैः ॥ ११३ ॥
भावहावौ तथा हेला शोभा कान्तिश्च दीप्तिका ।
मधुरत्वं तथा चोक्तं प्रागल्भ्यं च वदान्यता ॥ ११४ ॥
धैर्यं लीला विलासश्च विच्छित्तिर्विभ्रमस्तथा ।
किलकिञ्चितमप्युक्तं तथा मोट्टायितं तथा ॥ ११५ ॥
अथ कुट्टमितं चोक्तं बिब्बोको ललितं ततः ।
विहृतं परिकीर्त्यन्ते लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥ ११६ ॥
एषामाद्यास्त्रयो देहसंभवाः कथितास्ततः ।
सप्तालङ्कृतयो गीतास्ततः स्वाभाविका दश ॥ ११७ ॥
चित्तवृत्तिविशेषोऽयं कन्दर्पविकृतिच्युतः ।
सत्त्वं तस्याद्यविकृतिर्भावो मन्मथयोगिनी ॥ ११८ ॥
भाविहावाद्यलङ्कारसाधनीभूत उच्यते ।
भावोऽयं सर्वश्रृङ्गाररसहेतुश्च कोविदैः ॥ ११९ ॥
जात्यश्वारूढरायं पुरसरणिगतं राजकन्या विलोक्य
भ्रूविक्षेपाक्षिलौल्यं कुसुमशरशराघातसंपीड्यमानाः ।
मन्दं मन्दं स्वचेतो विशदपि नवपुष्पायुधाश्चारुरूपा
रंरम्यन्ते मनोज्ञप्रकटितनिजलावण्यभाजो गृहाग्रे ॥ १२० ॥

१. त्वरितागत्य प्राण रक्षतात् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चित्तशृङ्गारभूतोऽयं भ्रूलोचनविकारकृत् ।
भाव एव बुधैर्लोके हावालङ्कार उच्यते ॥ १२१ ॥
आस्येन्दुनिर्गतमनोहरचन्द्रिकाभैः
पुष्पेषुबाणसदृशैस्तरलैः कटाक्षैः ।
शृङ्गारभावगमकैर्नृपरायबङ्ग
नारी भवन्तमवलोक्य सुखाब्धिगाभूत् ॥ १२२ ॥
शृङ्गारगमको हावो यः सुस्पष्टः प्रवर्तते ।
स एव हेला विबुधैः कथ्यते गुणराजितैः ॥ १२३ ॥
चकोरीसदृशीदृष्टिकटाक्षायतजिह्वया ।
रमण्या तव रायेश रूपं पेपीयतेऽमृतम् ॥ १२४ ॥
रूपोपभोगतारुण्यैः शरीरालंकृतिः कृता ।
या सैव शोभा गदिता महाकविमतानुगैः ॥ १२५ ॥
तरुण्या रूपसौन्दर्यं स्मरचेतोहरं वरम् ।
दृष्ट्वा चित्रीयते रायो भूषणापेक्षया विना ॥ १२६ ॥
मनोरागेण निबिडा सैव शोभा निगद्यते ।
कान्तिः स्त्रीणां मनोजाज्ञाशालिनीनां बुधोत्तमैः ॥ १२७ ॥
आरामकुञ्जगतमुग्धसती बिभेति
ध्वान्ते गते निजकटाक्षमयूखजालैः ।
पादाब्जचारुनखदीधितिभिश्च राय-
बङ्गान्विता सुरतकेलिविदः सकाशात् ॥ १२८ ॥
विस्तारं याति या कान्तिः सैव दीप्तिर्मता सताम् ।
पुष्पायुधमहासेनादेश्यस्त्रीषु प्रवर्तते ॥ १२९ ॥
श्रीरायबङ्गसहिता गुरुतुङ्गसौध-
मारुह्य मारतरुणीनिभकोमलाङ्गी ।
सिंहासने स्थितवती निजदेहदीप्त्या-
काशं प्रकाशयति चारुतडिल्लतेव ॥ १३० ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अवर्णनोयवस्तूनां संबन्धेऽपि प्रवर्तते ।
यद्द्रव्यत्वं तदेवात्र माधुर्यं प्रतिपादितम् ॥ १३१ ॥

नृपतितिलकराये कोपिते कोमलाङ्गी
मलिनवसनयुक्ता रम्यतां नो जहाति ।
घनकृतवरणेयं कौमुदी सत्कला वा
शितितनुमदनो वा रम्यतां नो जहाति ॥ १३२ ॥

मनोवचनकायेभ्यः समुत्पन्नभयस्य या ।
प्रगल्भता निवृत्तिः सा ज्ञातव्या बुधकुञ्जरैः ॥१३३॥

मनोवचनकायजनितभीतिरहितं कलाशास्त्रप्रयोगचातुर्यं प्रागल्भ्यमिति भावः ।

यद्गानं परमामृतं श्रुतिहरं श्रुत्वा मुदा कोकिलो
[1]रौति प्राप्तसुखं शुकोऽपि वचनं श्रुत्वा यदीयं प्रियम् ।
ब्रूते सूक्तिमिमां यदीयनटनं दृष्ट्वा शिखी नृत्यति
स्वात्मानन्दसमन्विता जयति सा श्रीरायकान्ता सती
॥ १३४ ॥

आयासे सति कामिन्या बह्वावपि गुणोत्तमः ।
विनयोत्कर्ष औदार्यमुच्यते कविनायकैः ॥१३५॥

नवकेलिविनोदेन श्रान्ता पानीयलीलया ।
तन्वी विमुक्तनिद्रापि रायशय्यां न मुञ्चति ॥१३६॥

चापल्यरहिता चित्तवृत्तिः स्थिरतराथवा ।
तरुणीजनसंबद्धा या सा धैर्यं निरूप्यते ॥१३७॥

रायनाथस्य रागे या यादृशी रमणी तु सा ।
कोपेऽपि तादृशी जाता महादेवीपदे स्थिता ॥१३८॥

---

१. लौति श्रातसुखं सुखोपि ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्रियाविशेषैरधिकैर्मनोहरतरैरपि ।
नायकाभिनयो लीला नायिकाविहितो यथा ॥१३९॥
हसति वसति चास्ते लोकते याति दत्ते
गदति नदति शेते याचते राजतेऽलम् ।
लिखति पिबति भुङ्क्ते रोदिति[1] मोदते च
नृपतितिलकरायो यादृशस्तादृशी सा ॥१४०॥
दृष्टे निजेशे कामिन्या देहसंजनितो भृशम् ।
क्रियाद्यतिशयः प्रोक्तो विलासो रसिकैर्यथा ॥१४१॥
रायेशं स्मरसंनिभं स्मरसखं क्षीराब्धिचन्द्रं मुदा
दृष्ट्वा स्विद्यति कम्पते सृतिकरं धैर्यं च मुञ्चत्यहो ।
उत्कण्ठां [2]मनुते न नौति सरसालोकं शरच्चन्द्रिका–
संकाशं रमणीमनोजनशठो कन्दर्पसिद्धान्तवित् ॥१४२॥
तरुणीकायदेशे स्वीकृता स्वल्पाप्यलंक्रिया ।
करोति जनतानन्दं या सा विच्छित्तिरुच्यते ॥१४३॥
किसलययुतकर्णा मल्लिकाकुड्मलौघैः
कृतरुचिकरहारा मालतीसृग्विभूषा ।
मलिनवसनयुक्ता माधवी कन्दुकेन
विहरति रमणी या साकरोद्रायसौख्यम् ॥१४४॥
आयातं नायकं श्रुत्वा संभ्रमेण मुदा सती ।
अस्थाने भूषणं धत्ते यत्तद्विभ्रम उच्यते ॥१४५॥
आगच्छन्तं निजेशं रतिपतिसदृशं रायबङ्गं निशम्य
प्रोद्भिन्नानन्दमूर्तिः परवशगमनादञ्जनैर्लिप्तकण्ठा ।
पीनोत्तुङ्गस्तनाग्रे मृगमदतिलकालंकृता भालभागे
हारालंकारयुक्ता रतिसमरमणी चारुता[3] मूर्तिरास्ते ॥१४६॥

---

१. रोदते, २. मरुतेन नोति, ३. नूर्तिचित्ते ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कृताश्रूणां शङ्कादीनां सांकर्यं रमणीजने ।
किलकिञ्चितमित्युक्तं शृङ्गाररसकोविदैः ॥१४७॥
कादम्बनाथमदनेन सुधाधरेऽलं
संपीडिते मधुरचुम्बनपानपूर्वम् ।
तन्वी तनोति मुदमश्रु च तर्जनं च
सीत्कारताडनविनोदपदप्रहारात् ॥१४८॥
नाथस्य चित्रे वस्त्रे च प्रतिमाभरणादिषु ।
नाथभावेन या बुद्धिः सा मोट्टायितमुच्यते ॥१४९॥
स्मृत्वा निजेशं स्वाङ्गस्य भङ्गो जृम्भणपूर्वकः ।
पृष्ठादिनमनादिर्वा मोट्टायितमुद्गीरितम् ॥१५०॥
रायरूपपटीं दृष्ट्वा तन्वी मोहेन चुम्बति ।
आलिङ्गति च रायेन्द्र इति मत्वा प्रमोदिनी ॥१५१॥
आलीजनेन नृपकुञ्जररायबङ्गे
संवर्णिके मनसि तत्स्मरणं विधाय ।
गात्रं विवर्तयति बाहुयुगं च तन्वी
[1]वक्रं करोति मदनग्रहपीडिता सा ॥१५२॥
आलिङ्गने चुम्बनादौ कृते वा जीवितेशिना ।
अन्तरङ्गे सुखं बाह्ये रोषः कुट्टमितं यथा ॥१५३॥
आलिङ्ग्य चुम्बति नृपे सति रायबङ्गे
नारी मनोजसुखवार्धिगतापि चित्ते ।
हस्तेन कम्पनयुतेन निवारयन्ती
रोषं करोति पुलकालिविराजमाना ॥१५४॥
गर्वगौरवमालम्ब्य तरुण्यानादरः कृतः ।
जीवितेशे स बिब्बोकः कथ्यते रसिकैर्जनैः ॥१५५॥

---

१. चक्रं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आगत्य रायनृपतौ निजपादयुग्मे
नत्वापराध्रमखिलं रमणि क्षमस्व ।
इत्युक्तिमात्तविनयां वदति प्रवीणां
मर्मज्ञया वनितया न कृतः कटाक्षः ॥१५६॥
शरीरावयवन्यासः स्निग्धकोमलतायुतः ।
तरुणीजनसंबन्धी ललितं प्रतिपाद्यते ॥१५७॥
भ्रूविक्षेपं किसलयमृदुं वाग्विलासं सुमाभं
नेत्रालोकं कुवलयनिभं पादपङ्केजयानम् ।
चन्द्रौपम्यं मधुरहसनं कौमुदीसाम्ययुक्तं
कृत्वा कान्ता जनयति मुदं रायभूमीश्वरस्य ॥१५८॥
वक्तुं योग्यमपि स्वान्तस्स्थितं नारी निजेशिना ।
न ब्रूते लज्जया यत्तद्विहृतं परिभाषितम् ॥१५९॥
उद्याने प्रीतियुक्ता विमलसलिलसत्क्रीडनेच्छापि कान्ता
प्रासादारोहरक्ता मधुरतरलसत्कन्दुकक्रीडनेच्छा ।
दोलालीलामनीषा सुकविकृतमहाकाव्यगोष्ठीप्रसक्ता
न ब्रूते व्रीडया या मुदमनयदिमां तन्मनोज्ञो निजेशः ॥१६०॥
विनयादिगुणाः प्रोक्ता नेतृसाधारणा हराः ।
[1]गुणाष्टकं च दृष्टान्तास्तेषामूह्या विवेकिभिः ॥१६१॥
यथोचितं नायकोक्तभावहावादयो गुणाः ।
तेषामुदाहृतिर्ज्ञेया नायकेऽपि विशारदे ॥१६२॥
भो भो वीरनृसिंहराय नृपते लोकत्रये सन्ति ये
नेतारो बहवश्च तेऽपि सुलभा[2]श्चेतोहरा नो सताम् ।
नानावाग्मिकवीश्वरस्तुतिपदानेकोरुकीर्तिप्रथः
धीरोदात्ततया प्रसिद्धपुरुषो लोके भवानेव वै ॥१६३॥

इति नायकभेदनिश्चयो नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।

---

१. गाणाष्टकं, २. श्चेतोहरौ ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दशगुणनिश्चयो नाम

पञ्चमः परिच्छेदः

गुणरीतिवृत्तिशय्यापाकानां लक्षणं मया ।
तल्लक्षणार्थिनां नृणां बोधाय प्रतिपाद्यते ॥ १ ॥
निर्गुणा रमणी लोके यथा सद्भिर्न पूज्यते ।
निर्गुणः काव्यबन्धोऽपि तथा नार्च्यः कवीश्वरैः ॥ २ ॥
अतो गुणाः प्रकीर्त्यन्ते पूर्वशास्त्रानुसारतः ।
कामिराय नराधीश श्रूयतां भवताधुना ॥ ३ ॥
सुकुमारत्वमौदार्यं श्लेषः कान्तिः प्रसन्नता ।
समाधिरोजो माधुर्यमर्थव्यक्तिस्तु साम्यकम् ॥ ४ ॥
एते दशगुणाः प्रोक्ता दश प्राणाश्च भाषिताः ।
यथासंख्यं मया तेषां लक्षणं प्रतिपाद्यते ॥ ५ ॥
श्रुतिचेतोद्वयानन्दकारिणां कोमलात्मनाम् ।
वर्णानां रचनान्यासः सौकुमार्यं निरूप्यते ॥६॥
श्रीरायवङ्गक्षितिनायकस्य कीर्तिर्विशाला वरचन्द्रिकैव ।
न चेत् त्रिलोकीजनचित्त[1]जातं संतापजालं क्व निराकरोति ॥ ७ ॥
अर्थचारुत्वगमकं पदान्तरविराजितम् ।
पदानां यदुपादानं तदौदार्यं मतं यथा ॥ ८ ॥
शब्दानामभिधेयानां [2]गुणोत्कर्षा यदाथवा ।
तदौदार्यं मतं लोके तदुदाहरणं यथा ॥ ९ ॥
कादम्बनाथस्य मदान्धशूरक्षोणीधरोत्तुङ्गमहागजेन्द्रः ।
[3]दिग्दन्तिनैरावतनामकेन स्पर्धां विधत्ते जगदद्भुतोऽसौ ॥१०॥

१. °जाता, २. गुणोत्कर्षाय योऽथवा, ३. दिगंतिनैरावत°।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परस्परं प्रयुक्तानि स्यूतानीव पदानि वै ।
निबिडानि प्रवर्तन्ते यत्र स श्लेष उच्यते ॥ ११ ॥

यस्योत्तुङ्गविशालकीर्तिविसरं दृष्ट्वा जगन्मोदते
क्षीराब्धिर्दिगिभो महाधवलिमा व्योमापगाबन्धुरा ।
नानाकारविचित्रशारदमहामेघावलीप्रोल्लस-
त्कैलासाचलभूतिसारमिति तां मत्वा जगज्जृम्भितम् ॥१२॥

अल्पप्राणाक्षराण्येव निबिडानि पदानि वै ।
यत्र स श्लेष इति वा केचिल्लक्षणमूचिरे ॥१३॥

तदुदाहरणमिदम्—

उल्लसन्ती त्वदीयेयं कीर्तिश्रीर्मूर्तिराजिनी ।
जगद्वर्तिकवीन्द्राणां सूक्तिजाले प्रकाशते ॥१४॥

प्रयुक्तो लौकिकार्थोऽपि यथा भवति सुन्दरः ।
सा कान्तिरुदिता सद्भिः कलागमविशारदैः ॥१५॥

अथवा पदबन्धस्योज्ज्वलत्वं कान्तिरुच्यते ।
उदाहरणमेतस्या गीयते शृणु भूपते ॥१६

उपवनजलकेलीसक्तकान्ताजनानां
करकृतजलसेकः सौधधारानिषेकः ।
विगलितकचबन्धान्मालतीमालिकाया
विगलनमतितोषं रायबङ्गे व्यदत्त ॥१७॥

प्रयुक्तस्य पदस्यार्थो यतः शीघ्रं प्रतीयते ।
पदेन वा प्रसन्नोऽर्थो यत्र सा वा प्रसन्नता ॥१८॥

भो रायबङ्ग कीर्तिस्ते शरदभ्रविलासिनी ।
व्योमगङ्गाप्रवाहाभा बम्भ्रमीति जगत्त्रये ॥१९॥

---

१. °भूरिसारमिति का मत्वा ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्यवस्तुगुणारोपोऽन्यत्र योऽयं प्रकीर्तितः ।
स समाधिरिति ज्ञेयः कवितागुणकोविदैः ॥२०॥
आरोपादन्यधर्मस्य[1] प्रकृतार्थस्य गौरवम् ।
समाधिरुच्यते सद्भिरिति वा लक्षणं मतम् ॥२१॥
श्रीरायस्य यशोऽमितं कुसुमितं त्यागाम्भसा तेजसा–
नल्पं तत्फलितं विवेकगुणतो ध्वस्तश्च कल्पद्रुमः ।
खड्गोऽयं नरकाल[2]राहुरमलस्तद्विक्रमस्तुङ्गतः
सूक्तिः सारसुधा प्रतापतपनो लोकत्रये द्योतते ॥२२॥
पद्ये समासबाहुल्यं गद्ये वा हृद्यमुच्यते ।
ओजो गुणः कलाशास्त्रविशारदकवीश्वरैः ॥२३॥
रङ्गत्तुङ्गतरङ्गसंगविलसद्गम्भीर[3]शङ्खध्वनद–
म्भोराशिसमानभीकरमहासेनासमूहाद्भुतः ।
बन्दिव्रातविनूयमानगुणसन्दोहप्रभावोज्ज्वलः
संग्रामाङ्गणराजमानतुरगो जेजीयते राजराट् ॥२४॥
सरसो यत्र शब्दश्च सरसोऽर्थोऽपि जायते ।
तन्माधुर्यमिति प्रोक्तं कर्णानन्दविधायकम् ॥२५॥
सरसवचनलोला चारुलीला कटाक्षा
मधुरहसनचञ्चद्वक्त्रनीरेजशोभा ।
मदगजगतिराजपादपङ्केजयुग्मा
रतिसमवरकान्ता रायतोषं तनोति ॥ २६ ॥
अर्थानेयत्वमित्युक्ते सुखगम्यत्वमुच्यते ।
कष्टकल्पनया शून्यमर्थव्यक्तिस्तदेव हि ॥२७॥
श्रीरायकीर्तिजालेन व्याप्तं जगदिदं सदा ।
शरच्चन्द्रिकया व्याप्तमिवाभाति मनोहरम् ॥२८॥

---

१. °धर्मप्रकृतार्थस्य, २. वर°, ३. शुंभद्गनिद्दांम्भो° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मृदुस्फुटोभयाकारवर्णविन्यासशालिनः ।
बन्धस्य साम्यं समता कथ्यते कविकुञ्जरैः ॥२९॥
श्रीरायबङ्गकान्ताया वदनं चन्दिरायते ।
हासो ज्योत्स्नायते नेत्रयुग्मं नीलोत्पलायते ॥३०॥
एतैर्गुणैर्भासुरकाव्यबन्धं महाकवीनां मृदु वाग्विलासम् ।
श्रुत्वा गुणौघं परिभाव्य चित्ते श्रीरायबङ्गेन्द्र मुदं प्रयाहि ॥३१॥

इति दशगुणनिश्चयो नाम पञ्चमः परिच्छेदः ।

■

१. मृदुस्फुटाभयाकार ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रीतिनिश्चयो नाम

षष्ठः परिच्छेदः

रीतिशून्या यथा कन्या न मान्या धरणीतले ।
तथा काव्यं रीतिशून्यं न मान्यं रसिकैर्जनैः ॥१॥
रीतीनां लक्षणं तस्माद् वर्ण्यते भेदसंगतम् ।
शृणु रायनराधीश काव्यसारविशारद ॥२॥
माधुर्यादिगुणोपेतपदानां घटनात्मिका ।
रीतिरित्युच्यते सा च चतुर्भेदा सतां मता ॥३॥
वैदर्भी-गौडिका-लाटी-पाञ्चालीति चतुर्विधा ।
इयं रीतिश्च काव्यस्य स्वरूपमिति बुध्यताम् ॥४॥
शब्दाश्रितप्रसादादिगुणवैशिष्ट्यसंभवात् ।
रीतेः काव्यस्वरूपत्वं निश्चितं कविपुङ्गवैः ॥५॥
प्रसादादिगुणोपेता समासरहिताथवा ।
समस्तद्वित्रपदका स्वल्पघोषाक्षरावली ॥६॥
वर्गद्वितीयबहुला वैदर्भी रीतिरिष्यते ।
उदाहरणमेतस्याः कथ्यते शृणु धीधन ॥७॥
छत्रं सितं दण्डयुतं धृतं ते सन्नीलरत्नं क्षपराय भाति ।
सचञ्चरीकं खरदण्डमब्जं सितं यथा राज्यपदस्य चिह्नम् ॥८॥
ओजःकान्तिगुणोपेता महाप्राणाक्षरान्विता ।
अत्यद्भुत (?अत्युद्भट)समासा च गौडी रीतिरितीष्यते ॥९॥
कल्पान्तानिलवेगघूर्णितचलत्तुङ्गोरुभृङ्गावली–
राजद्वीकरशीकरान्वितमहाडिण्डीरपिण्डाकरः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रीमद्भूरिमहासमुद्रसमसेनानीकसंभूतधू-
लिजालस्थगितांशुमालिकिरणो जेजीयते रायराट् ॥१०॥

सुकुमारत्वमाधुर्यकान्त्योजोगुणसंयुता ।
पञ्चषट्पदसंक्षिप्ता पाञ्चाली रीतिरुच्यते ॥११॥

नानारत्नविराजमानमुकुटो हारावलीभूषितो
राजद्राजकदम्बपूजितपदो गाम्भीर्यवीर्यान्वितः ।
त्यागोपात्तविशालकीर्तिविसरः सिंहासनाधीश्वरो
जीयाद् वीरनृसिंहरायनृपतिः संसारसारोदयः ॥१२॥

उक्तरीतित्रययुता भूरिद्वित्त्वाक्षराच्युता ।
अल्पघोषाक्षरा लाटी वृत्तिः कोमलतायुता ॥१३॥

गङ्गातुङ्गतरङ्गशारदघनक्षीराब्धिचन्द्रातपः
श्रीराजद्वरकीर्तिभासुरगुणो गम्भीरचित्तस्मरः ।
नानावाग्मिकवीश्वरस्तुतगुणः सर्वज्ञकल्पो महान्
श्रीवीरो नरसिंहबङ्गनृपतिर्जीयाद्धरित्रीतले ॥१४॥

शृङ्गारः करुणः शान्तो हास्यो मधुरतागुणः ।
ओजोगुणयुताः शेषा रसाः पञ्च निरूपिताः ॥१५॥

प्रसादगुणसंयुक्ता रसाः सर्वे नव स्मृताः ।
शेषाः सप्तगुणा योज्या यथायोगं विशारदैः ॥१६॥

रीतिनीरेजषण्डेद्धमहाकाव्यसरोवरे ।
कुरु केलीविधिं राजहंसदेशीयरायराट् ॥१७॥

इति रीतिनिश्चयो नाम षष्ठः परिच्छेदः ।

■

---

१. कुमार्यौ सुकुमारत्व°

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वृत्तिनिश्चयो नाम

सप्तमः परिच्छेदः

वृत्तिशून्यो न सूत्रार्थो नृणां चेतसि भासते ।
वृत्तिरिक्तं तथा काव्यं रसिकाय न रोचते ॥१॥
वृत्तीनां लक्षणं [1]तासां भेदोऽपि प्रणिगद्यते ।
शृणु कादम्बदुग्धाब्धिजातकौस्तुभ रायराट् ॥२॥
सरसार्थौघसंदर्भलक्षणा वृत्तिरिष्यते ।
कैशिक्यारभटी भारती मता सात्वती बुधैः ॥३॥
अत्यन्तकोमलार्थानां शृङ्गाररसयोगिनाम् ।
[2]करुणाख्यरसे वाचां संदर्भो वाथ कैशिकी ॥४॥
अत्यन्तकर्कशार्थाना रौद्रबीभत्सयोगिनाम् ।
संदर्भरूपारभटी वृत्तिरुक्ता कवीश्वरैः ॥५॥
हास्यशान्ताद्भुतरसोपेतार्थानां पृथक् पृथक् ।
ईषन्मृदूनां संदर्भो भारतीवृत्तिरुच्यते ॥६॥
ईषत्कठिनवाच्यानां संदर्भः सात्वतीष्यते ।
भयानकेन वीरेण रसेन सह योगिनाम् ॥७॥
शृङ्गारकरुणौ लोकेऽत्यन्तकोमलतां गतौ ।
अत्यन्तकठिनौ रौद्रबीभत्सौ रसनामकौ ॥८॥
हास्यः शान्तोऽद्भुतश्चेति स्वल्पकोमलतां गताः ।
ईषत्काठिन्यसंपृक्तौ मतौ वीरभयानकौ ॥९॥
चतसृणां वृत्तीनां क्रमेण निदर्शनानि निरूप्यन्ते ।

१. तस्या, २. करुणाख्यरसेदानां ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कैशिकी यथा –

शृङ्गाररसारतरुणीजनकोमलाङ्ग-
सर्वस्वचारुवनवृन्दवसन्तकल्पः ।
नारीकटाक्षशरजालविताड्यमानः
श्रीरायनायकवरः सुकृतीति भाति ॥१०॥

आरभटी यथा –

घण्टाटङ्कारभीकृद्रणपटुतरगन्धेभविभ्राजमानः
कोपाजापेन राजत्प्रलयगतमहावह्निकीलाभकेन ।
धिक्कुर्वन् वैरिवर्गं गुरुविपिनसमं शाकिनीढाकिनीभ्यो
दत्त्वा रक्तास्थिमज्जाबहुपललबलिं भाति रायो रणाग्रे ॥११॥

भारती यथा—

कीर्तिस्तेऽप्यतिलङ्घते जगदिदं गम्भीरिमा वारिधिं
हस्तः कल्पतरुं पराक्रमगुणः कण्ठीरवं धीरता ।
स्वर्णाद्रिं नयजालमुग्रभरतं सत्यं च भीमाग्रजं
रूपं मन्मथभूभुजं मृदुवचःपीयूषपिण्डं नृप ॥१२॥

सात्वती यथा—

संग्रामाङ्गणभूतले प्रलयकालाग्निस्फुलिङ्गाकृति-
क्रोधाडम्बररक्तलोचनयुगं श्रीरायचक्रेश्वरम् ।
दृष्ट्वा वैरिनृपा भयज्वरवशान्मूर्च्छन्ति केचित् परे
दानन्ति प्रतपन्ति यान्ति शरणं वल्मीकवीराधिकम्(?)॥१३॥

अत्यन्तकोमलार्थार्थिऽल्पप्रौढसंदर्भलक्षणा ।
मध्यमा कैशिकी सर्वरससाधारणा मता ॥१४॥

---

१. नयजालमुदघभरतं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ईषन्मृदुसंदर्भाप्यतिप्रौढार्थगोचरा ।
मध्यमारभटी सर्वरससाधारणा स्मृता ॥१५॥

शब्दगतप्रसादमाधुर्यादिदशगुणाश्रितानामर्थविशेषनिरपेक्षाणां वैदर्भ्यादिरीतीनामर्थविशेषापेक्षविशिष्टकैशिक्यादिवृत्तिभ्यो भेदो द्रष्टव्यः ।

असंयुक्तमृदुवर्णबन्धोऽतिमृदुसंदर्भः । संयुक्तकोमलवर्णबन्ध ईषन्मृदुसंदर्भः । अविकटपरुषवर्णबन्ध ईषत्प्रौढसंदर्भः । प्रागुक्तसंदर्भचतुष्टयस्य लक्षणचतुष्टयं ज्ञातव्यम् ।

सद्वृत्तिबालविलसद्गुणप्रभावे
सत्काव्यबन्धगगने तव कीर्तिचन्द्रः ।
लोकस्य तापहरणे चतुरो मनोज्ञः
[1]कादम्बनाथ चिरकालमयं विभातु ॥१६॥

इति वृत्तिनिश्चयो नाम सप्तमः परिच्छेदः ।

■

१. नादञ्जनाथ ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शय्यापाकनिश्चयो नाम

अष्टमः परिच्छेदः

अशय्या कामकेली वा कृतिर्लोके न शोभते ।
यतस्ततो बुधैर्वाच्यं शय्यालक्षणमुत्तमम् ॥ १ ॥
पदानामानुगुण्यं वान्योन्यमित्रत्वमुच्यते ।
यत् सा शय्या कलाशास्त्रनिपुणैर्विदुषां वरैः ॥ २ ॥
कादम्बेश्वररायबङ्गनृपतेः सत्कीर्तिजालं मह-
ल्लोकाभोगविराजितं कविजनैः क्षीराब्धिरित्युच्यते ।
कल्पानोकहपुष्पमम्बरनदीनीहारजालं हर-
स्तत् सर्वं सदृशं न तेन तदिदं तस्योपमां गच्छतु ॥ ३ ॥
अपूर्वं भोज्यमप्यत्र निःपाकं नैव रोचते ।
अपाककाव्यबन्धोऽपि ततः पाको निरूप्यते ॥ ४ ॥
चतुर्विधानामर्थानां गाम्भीर्यं पाक उच्यते ।
द्राक्षापाको[1] नालिकेरपाकोऽयं द्विविधो मतः ॥ ५ ॥
आलम्ब्य शब्दमर्थस्य द्राक् प्रतीतिर्यतोऽजनि ।
स द्राक्षापाक इत्युक्तो बहिरन्तःस्फुरद्रसः ॥ ६ ॥
आलम्ब्य शब्दमर्थस्य द्राक्प्रतीतिर्यतो न हि ।
स नालिकेरपाकः स्यादन्तर्गूढरसोदयः ॥ ७ ॥

द्राक्षापाको यथा—

रायनाथमनोज्ञाङ्गे लावण्यममृतोपमम् ।
आलोकनेन तरुणी पीत्वा पीत्वा प्रमोदते ॥ ८ ॥

---

१. नालिकेरपाकश्च ।

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नालिकेरपाको यथा—

चन्द्रं दृष्ट्वा सरोजं विकसति मधुरं नीलनीरेजयुग्मं
संकोचं याति कोकद्वयममितसुखं याति राहुश्च याति ।
भृङ्गीसंकाशमन्दं तिमिरमभिमुखं याति बालातपश्च
श्रीरायः कामतन्त्री मनसिजनृपतन्त्रस्य जानाति तत्त्वम् ॥९॥

शय्याविरेजसंयुक्ते पाकपानीयभासुरे ।
काव्यपद्माकरे रायकीर्तिहंसो विराजताम् ॥ १० ॥

इति शय्यापाकनिश्चयो नाम अष्टमः परिच्छेदः ।

■

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अलंकारनिर्णयो नाम

नवमः परिच्छेदः

स्त्रीरूपं निरलंकारं न विभाति यथा भुवि ।
तथा काव्यं ततो ब्रूहि नानालंकारसंग्रहम् ॥ १ ॥
काव्याङ्गभूतौ शब्दार्थौ श्रिताश्चित्रोपमादयः ।
अलंकाराः प्रकीर्त्यन्ते काव्यचारुत्वहेतवः ॥ २ ॥
काव्यशोभाकरः काव्यधर्मोऽलंकार उच्यते ।
काव्यप्रयुक्तशब्दार्थान्समालम्ब्य प्रवृत्तिमान् ॥ ३ ॥
शब्दार्थयोरलंकारौ द्विविधौ परिकीर्तितौ ।
यमकं चित्रवक्रोक्तिरनुप्रासश्चतुर्विधः ॥ ४ ॥
शब्दालंकृतयः प्रोक्ता अर्थालंकृतयः पुनः ।
स्वभावोक्त्यादिभेदेन बहुधा प्रतिपादिताः ॥ ५ ॥
गम्भीरामलसूक्तिरत्नविलसत्सत्कीर्तिफेनाम्बुधे
वैरिध्वान्तविघातदक्षसकलोपायाम्बुजश्रीकर ।
भानो भासुररूपचारुललनारत्युत्सवानन्दकृत्–
कन्दर्पाद्भुतभूषणानि शृणु भो श्रीरायबङ्गप्रभो ॥ ६ ॥
विहाय शब्दालंकारमर्थालंकार उच्यते ।
अर्थमाश्रित्य काव्यस्य चारुत्वं जनयत्यसौ ॥ ७ ॥
स्वभावोक्त्युपमे रूपकावृत्ती हेतुदीपके ।
उत्प्रेक्षार्थान्तरन्यासौ व्यतिरेकविभावने ॥ ८ ॥
आक्षेपातिशयौ सूक्ष्मसमासौ च लवक्रमौ ।
उदात्तापह्नुती प्रेयोविरोधौ रसवत्तथा ॥ ९ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ऊर्जस्व्यप्रस्तुतस्तोत्रे विशेषस्तुल्ययोगिता ।
पर्यायोक्तं सहोक्तिश्च परिवृत्तिः समाहितम् ॥ १० ॥
श्लिष्टं निदर्शनं व्याजस्तुतिराशीस्समुच्चयः ।
वक्रोक्तिरनुमानं च विषमावसरौ तथा ॥ ११ ॥
प्रतिवस्तूपमा सारं भ्रान्तिमत्संशयौ तथा ।
एकावली परिकरः परिसंख्या ततः परम् ॥ १२ ॥
प्रश्नोत्तरं संकरश्च समुद्देशः कृतः क्रमात् ।
एतेषां लक्षणं लक्ष्यं प्रोच्यते च यथाक्रमम् ॥ १३ ॥
येन रूपेण यद्वस्तु वर्तते तस्य वस्तुनः ।
तेन रूपेण कथनं स्वभावोक्तिः प्रकीर्त्यते ॥ १४ ॥
सक्रियं निष्क्रियं वस्तु यथा जगति वर्तते ।
तथा तद्रूपकथनं जातिरित्युच्यतेऽथवा ॥ १५ ॥

सक्रियवस्तुजात्युदाहरणं यथा—

कारुण्योपेतचित्तः सकलजनततेः पालको धैर्यशाली
राजद्राजाधिराजोत्करमणिमुकुटप्रोल्लसत्पादपद्मः ।
राज्यश्रीभारधारी सकलगुणगणोद्भासिपञ्चाङ्गमन्त्रः
सिद्धीशो रायबङ्गक्षितिपतिरधुना भाति शक्तित्रयाढ्यः ॥१६॥
हरिनीलच्छविभासुरा वनगजोदीर्णोरुमुक्तावली-
कृतदिव्याभरणा वरालिनिभधम्मिल्लास्ता मृगीलोचनाः ।
वरझिण्टीकृतमालिका निजकराश्लिष्टात्मजातोत्करा
[1]वररायावनिपं किरातवनिताः पश्यन्ति दूरादिमाः ॥ १७ ॥

हीनेषु त्रस्तेषु बालादिषु च विशेषतो रम्या जातिरिति द्वितीयनिदर्शनम् ।

निष्क्रियोदाहरणं यथा—

---

१. दुर० ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अयं श्रीरायभूमीशस्त्रिवर्गकलितो महान् ।
शूरो धीरो महात्यागी राजनीतिविशारदः ॥ १८ ॥
आरामे रायबङ्गस्य कोकिलाः श्यामविग्रहाः ।
मधुरस्वरसंपृक्ता वसन्ते चित्तहारिणः ॥ १९ ॥

कलकण्ठजातिस्वभाववर्णनम् ।

चुम्बति स्पृशति प्राणनायिकां जिघ्रति क्षणम् ।
पिबति प्रेक्षते गाढमालिङ्गति च रायराट् ॥ २० ॥

क्रियास्वभाववर्णनम् ।

रतौ रायमहीनाथे सुखमन्तातिगं महत् ।
कामसिद्धान्तविज्ञानं कामिनीचित्तरञ्जकम् ॥ २१ ॥

कलाज्ञानकामसुखगुणस्वभाववर्णनम् ।

कोटीरराजितो हारदिव्यकुण्डलभूषितः ।
सिंहासनसमारूढो रायबङ्गो विराजते ॥२२॥

किरीटहारादिविशिष्टद्रव्यस्वभाववर्णनम्[1] । जातिक्रियागुणद्रव्यस्वभावापेक्षया जात्यलंकारश्चतुर्विधः । पक्षान्तरमिदम् ।

येनोपमीयते यत्र यत्किंचिद्येन केनचित् ।
प्रकारेणोपमा सा तस्या भेदोऽयं प्रतन्यते ॥ २३ ॥
कादम्बनाथ सा कीर्तिर्धवला कौमुदीव ते ।
प्रतापमण्डलं रक्तं भाति बालार्कबिम्बवत् ॥ २४ ॥

धावल्यरक्तत्वधर्माभ्यामुपमेति धर्मोपमा ।

श्रीरायभूप कीर्तिस्ते शारदी कौमुदीव सा ।
तेजोमण्डलमुद्याति बालभास्करबिम्बवत् ॥ २५ ॥

अत्र धर्मनिरूपणं न कृतमिति उपमानोपमेयवस्तुमात्रकथनाद् वस्तूपमा ।

---

१. °द्रव्यविशिष्ट° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

महाभागस्य रायस्य कामं दोग्धि महान्करः ।
कामधेनुरिवाशेषजगदानन्ददायिनः ॥ २६ ॥

कामधेनौ कामदोहकत्वप्रसिद्धिः । विपर्यासेन हस्ते निरूप्यत इति विपर्यासोपमा ।

कादम्बनाथ कीर्तिस्ते शारदी कौमुदीव सा ।
शारदी कौमुदी भाति त्वत्कीर्तिरिव विष्टपे ॥ २७ ॥

परस्परोत्कर्षशंसिनी चान्योन्योपमा ।

श्रीराय कीर्तिजालं ते तुल्यं क्षीराब्धिनैव तत् ।
अन्येन केनचित् साम्यं न प्रयाति जगत्त्रये ॥ २८ ॥

परवस्तुसादृश्य[1]व्यावृत्तेर्नियमोपमा ।

कादम्बेश्वर कीर्तिस्ते चन्द्रातपसमाभवत् ।
अस्ति चेत् सदृशं वस्तु तत्समापि विराजताम् ॥ २९ ॥

अन्यसादृश्यसंभवकथनादनियमोपमा ।

इन्दुमन्वेति कीर्तिस्ते कान्त्या चाह्लादनेन च ।
भानुमन्वेति तेजस्ते महिमा रागतोऽपि च ॥ ३० ॥

आह्लादनकान्तिमहत्त्वारुणत्वधर्मसमुच्चयात् समुच्चयोपमा ।

श्रीराय भवतः कीर्तिर्विशाला भवदाश्रया ।
सुधाकराश्रया ज्योत्स्ना भिदैवेयं न चेतरा ॥ ३१ ॥

भेदान्तरनिरासेन अतिशयोपमा ।

त्वत्कीर्ताविव धावल्यं न कौमुद्यां तदस्ति चेत् ।
शारदाभ्राभ्रगङ्गादावपि श्रीराय विद्यते ॥ ३२ ॥

साधारणधावल्यस्य अन्यथाकल्पनादुत्प्रेक्षोपमा ।

शारदी कौमुदी सप्तवार्धिं यदि विलङ्घते ।
वर्तेते यदि नित्यं सा धत्तां कीर्तेस्तवोपमाम् ॥ ३३ ॥

---

१. °निर्मितेर्नियमोपमा ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सप्तवार्धिलङ्घननित्यवर्तनस्य असंभविनः कथनादद्भुतोपमा ।

चकोरनिकरो दृष्ट्वा त्वत्कीर्तिरिति कौमुदीम् ।
उपेक्ष्य भवतः कीर्ति याति ज्योत्स्नेति विभ्रमात् ॥ ३४ ॥

मोहोपमा ।

सकलङ्कः सुधांशुः किं किं साकाशं यशस्तव ।
कम्पते जनताचित्तमिति श्रीरायभूपते ॥ ३५ ॥

संशयोपमा ।

इन्दुना जीयते पुण्डरीकं त्वत्कीर्तिरेव तत् ।
सकलङ्केन्दुजयिनी पुण्डरीकं यतस्ततः ॥ ३६ ॥

निर्णयोपमा ।

धवला श्रीमती सर्वजनसंतापहारिणी ।
कादम्बराय कीर्तिस्ते राजते कौमुदी यथा ॥ ३७ ॥

श्लेषोपमा ।

साम्बरराज विभाति (च) कौमुद्यत्यन्तवर्धिनो भाति [?] ।
रायनृप कौमुदी वा कीर्तिस्ते सर्वदा भुवने ॥ ३८ ॥

उपमानोपमेययोः सदृशरूपशब्दवाच्यत्वात् [1] संतानोपमा ।

क्षीराब्धिना समानापि कीर्तिस्ते शीतभानुना ।
क्षीराब्धिः पीडितो देवैः सकलङ्कः सुधाकरः ॥३९॥

निन्दोपमा ।

क्षीराब्धिरमृतस्थानं चन्द्रः संतापहृत् सदा ।
क्षीराब्धिचन्द्रौ त्वत्कीर्त्या सदृशौ राय धीधन ॥४०॥

प्रशंसोपमा ।

---

१. In Kāvyādars'a this variety of Upamā is known as Samānopamā (v.l. सन्दानोपमा, सरूपोमा)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

क्षीरवाराशिना तुल्या त्वत्कीर्तिरिति मे मनः ।
आचिख्यासति दोषो वा गुणो वा भवतु प्रभो ॥४१॥

आचिख्यासोपमा ।

पुण्डरीकं चन्द्रबिम्बं त्वद्यशस्त्रितयं प्रभो ।
परस्परविरुद्धं भो भाति कादम्बरायराट् ॥४२॥

विरोधोपमा ।

भुवनव्यापिनीं कीर्तिं भवदीयां सदातनीम् ।
पुण्डरीकं न शक्नोति जेतुं तादृक् क्रमोज्झितम् ॥४३॥

प्रतिषेधोपमा ।

त्वत्कीर्तिः स्वाङ्गसंजाता क्षीराब्धिजनितो विधुः ।
तथापि सम एवेन्दुर्नाधिको रायभूपते ॥४४॥

चटूपमा ।

न कौमुदीयं कीर्तिस्ते न भानुस्तेज एव हि ।
न राहुः खड्ग एवायं प्रचण्डतरविक्रम ॥४५॥

सुव्यक्तसादृश्यसंभवात्तत्त्वाख्यानोपमा ।

क्षीराब्धिशारदाभ्रादिवस्तूनामुपमां सदा ।
विलङ्घ्य भूरिकीर्तिस्ते धत्ते स्वेनैव तुल्यताम् ॥४६॥

असाधारणोपमा ।

क्षीराब्धिशरदिन्द्वादिश्वेतवस्तुप्रभावति ।
एकत्रमिलितेवेयं कीर्तिस्ते राय राजते ॥४७॥

वृत्तिरियं कदापि नाभूदिति अभूतोपमा ।

अमावास्यातिथौ रात्रौ शारदी चन्द्रिका यथा ।
कलौ काले तथा भाति कीर्तिस्ते रायमन्मथ ॥४८॥

असंभावितोपमा ।

शरच्चन्द्रनभोगङ्गाशारदाभ्रपयोर्णवान् ।
अन्वेति हारनीहारौ कीर्तिस्ते रायकायज ॥४९॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

बहूपमा ।

शरदिन्दोरिवोत्पन्ना जनितेव पयोम्बुधेः ।
शरदभ्रादिवोद्भूता कीर्तिस्ते भाति रायराट् ।।५०।।

विक्रियोपमा ।

इन्दौ ज्योत्स्नेव दुग्धाब्धौ चन्द्रो वा दुग्धवारिधिः ।
धरायामिव कीर्तिस्ते भाति श्रीरायभूपते ।।५१।।

मालोपमा ।

श्रित्वा रायनृपं भाति कीर्तिर्लोकत्रये भृशम् ।
श्रित्वा सुधाकरं व्योम्नि कौमुदीव सुनिर्मले ।।५२।।

वाक्यार्थेन कश्चिद्वाक्यार्थो यद्युपमीयते सा वाक्यार्थोपमा। सा पुनर्द्विविधा एकेवशब्दा अनेकेवशब्दा इतीयमेकेवशब्दा वाक्यार्थोपमा ।

इन्दोरिव नृसिंहस्य कीर्तिं ज्योत्स्नामिवामलाम् ।
चकोरीव विलोक्यासौ जनता याति संमदम् ।।५३।।

इयमनेकेवशब्दा वाक्यार्थोपमा ।

नृसिंहराय कीर्तिस्ते जगत्येकैव राजते ।
एक एव नभोमार्गे ननु भाति सुधाकरः ।।५४।।

इवादिशब्दप्रयोगाभावेऽपि साम्यप्रतीतिरस्तीति प्रतिवस्तूपमा ।

आह्लादनाय देवानां ज्योत्स्ना वसति चन्दिरे ।
नृलोकवर्तिजीवानां कीर्तिः कादम्बभूपतौ ।।५५।।

एकक्रियाविधौ अधिकेन हीनं सदृशीकृत्य कथनं तुल्ययोगोपमा ।

रूपेणाङ्गजवत्कलायुततया शीतांशुवत्तेजसा
तीक्ष्णेनार्कवदद्भुतोन्नततया देवाद्रिवत् संपदा ।
देवाधीशवदुद्धतविक्रमतया पञ्चास्यवद्राजते
गाम्भीर्येण समुद्रवज्जयति सः श्रीरायबङ्गो भुवि ।।५६।।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

हेतूपमा ।

उद्वेगो विदुषां यत्र नास्ति तत्रोपमा मता ।
लिङ्गस्य वचनस्यापि भेदे हीनेऽधिकेऽपि च ॥५७॥

शारदाभ्रमिवापूर्वा कीर्तिस्ते चन्द्रिका इव ।
भवानिव महामेरुस्त्वं सुरेन्द्र इवासि भो ॥५८॥

चतुर्णामिकः श्लोकः ।

उद्वेगो यदि वर्तेत भिन्नलिङ्गादिके सति ।
तत्रोपमा न वक्तव्या कलागमविशारदैः ॥५९॥

बलाकेव शरच्चन्द्रो वेशन्त इव वारिधिः ।
ग्रामस्वामीव देवेन्द्रः प्रदीपो भानुबिम्बवत् ॥६०॥

एतादृशी सभासद्भिर्न वक्तव्या कदाचन ।
धर्ममात्रविवक्षायामुपमा कीर्त्यते बुधैः ॥६१॥

शृगालवत्पुरालोकी मुनिराजो विराजते ।
अकृतावासको लोके फणीव मुनिसत्तमः ॥६२॥

यथेववाद्यव्ययानि कल्पादिप्रत्ययास्तथा ।
अब्जास्यादिसमासश्च निभादिसमवाचकाः ॥६३॥

उपमालंकृतावेते शब्दा वाच्याः कवीश्वरैः ।
स्पर्धते हसतीत्यादि शब्दा वाच्याश्च कोविदैः ॥६४॥

यत्रोपचर्यतेऽभेद उपमानोपमेययोः ।
तद्रूपकमलंकारस्तस्य भेदः प्रतन्यते ॥६५॥

कान्ता ताटङ्कचक्रं विरचितकबरीबन्धकान्तारदुर्गं
लावण्याम्भस्सुदुर्गं घनकुचगिरिदुर्गं नखोदारखड्गः ।
चक्षुर्लीलावलोकामितनुतशरजालं लसद्दृष्टिकेतुः
कन्दर्पालापमन्त्रो विलसति चतुरो रायकन्दर्पराज्ये ॥६६॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

समस्तरूपकम् ।

श्रीरायो जलधिः सुधांशुरमृतं मेरुः सुरानोकहो
भानुः सिद्धरसो मनोजनृपतिश्चिन्तामणिर्देवराट् ।
भोगीन्द्रः सुरधेनुरम्बरमिदं काले कलौ सर्वदा
भूत्वा तीर्थकरोऽपि सर्वजनतानन्दाय संवर्तताम् ॥६७॥

व्यस्तरूपकम् ।

कामिन्याः पदपङ्कजेद्धमधुपो वक्त्राब्जसंवर्धिता-
म्बोधिस्त्वं वरनाभिचारुसरसि श्रीराजहंसः सदा ।
अङ्कालाननिबद्धभावजगजस्तुङ्गस्तनाद्रिस्थित-
व्याधोऽपाङ्गनिरीक्षणेषुविलसल्लक्ष्योऽसि बङ्गप्रभो ॥ ६८ ॥

समस्तव्यस्तरूपकम् ।

श्रीरायस्य मुखेन्दुस्ते (? श्च) स्मितज्योत्स्नाविराजितः ।
कस्तूरीतिलकाङ्केद्धो भाति सूक्तिसुधारसः ॥ ६९ ॥

स्मितादिषु ज्योत्स्नादित्वं मुखे च चन्द्रत्वमारोप्य तद्योग्यस्थान-विन्यासादेतत् सकलरूपकम् ।

स्मितज्योत्स्नां मुखं धत्ते कस्तूरीतिलकाङ्कनम् ।
सूक्तिपीयूषसारं ते कादम्बेश्वर रायराट् ॥ ७० ॥

मुखस्यावयवानां स्मितादीनां ज्योत्स्नादिष्वारोपाद् अवयविनो मुखस्यानारोपाद् अवयवरूपकम् ।

मुखेन्दुस्ते जनानन्दं करोति भ्रूविराजितः ।
विशालनेत्रो निटिलं धरन् श्रीरायभूपते ॥ ७१ ॥

अत्र भ्रूनेत्रनिटिलानामवयवानामनारोपः अवयविनो मुखस्य चन्द्रत्वारोपाद् अवयविरूपकम् ।

---

१. व्यादोपांग, २. मुखदत्ते ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मुखं विशालनेत्रं ते कपोलादर्शभासुरम् ।
दृष्ट्वा रज्यति लोकोऽयं रायकादम्बनायक ।। ७२ ।।

अत्र मुखस्यावयविनोऽनारोपाद् एकस्यावयवस्य कपोलस्य दर्पणत्वमारोप्य नेत्रस्यानारोपाद् एकावयवरूपकम् । एवं द्व्यवयवरूपकं त्र्यवयवरूपकमित्यादि योज्यम् ।

स्मितज्योत्स्नाविलासं ते चारुनेत्रचकोरकम् ।
दृष्ट्वा मुखं मुदं याति नारीवृन्दं नृसिंह भो ।। ७३ ।।

अत्र ज्योत्स्नाचकोराणां संगे सति युक्तरूपकमिदम् ।

नारीजनो मुखं दृष्ट्वा नेत्रेन्दीवरभासुरम् ।
स्मितचन्द्रिकया युक्तं मोदते तव रायराट् ।। ७४ ।।

अत्र चन्द्रिकेन्दीवरयोरयोगाद् अयुक्तरूपकमिदम् ।

मुखेन्दुना कपोलाक्षिभ्रूयुगाधरशालिना ।
त्वं रूपकेतुर्नारीणां करोषि रतिसंमदम् ।। ७५ ।।

अवयविनो रूपणादवयवानां रूपणारूपणाद् विषमं रूपकम् ।

कादम्बनाथ लोकेऽत्र भवानेव विराजते ।
जगन्मोहकरापूर्वरूपभासुरमन्मथः ।। ७६ ।।

विशेषणविशिष्टमन्मथारोपणात्सविशेषणरूपकम् ।

रायप्रतापभानुस्ते न मीलयति कैरवम् ।
अस्मत्पतिविभूत्यब्जषण्डं संकोचयत्यहो ।। ७७ ।।

भानुकार्यस्य अकरणदर्शनादितरकार्यस्य करणदर्शनाच्च विरुद्धरूपकम् ।

तुङ्गत्वेन महामेरुर्मन्मथो रूपसंपदा ।
विभूत्या सुरराजोऽसि रायकादम्बनायक ।। ७८ ।।

तुङ्गत्वादिहेतुना कनकाचलादिरारोप्यत इति हेतुरूपकम् ।

अतिरक्तं बालभानुं विडम्बयति गर्वतः ।
तेजोभानुरयं रक्तो भवतो रायभूपते ।। ७९ ।।

तेजोभानुबालभान्वोर्गौणमुख्ययोः साधर्म्यदर्शनादुपमारूपकम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अरुणः पद्मिनीं तेजोभानुर्वीर श्रियं तव ।
आनन्दयति रक्तोऽसौ कदाचित्सर्वदाप्ययम् ॥ ८० ॥

अनयोर्भान्वोर्वैधर्म्यदर्शनाद् व्यतिरेकरूपकम् ।

तेजोभानुस्समो भानुर्यदि तापविधानतः ।
ततोऽन्योऽपि ततस्तस्य न संवादी तवाधिप ॥ ८१ ॥

भानुसाम्यप्रतिषेधादाक्षेपरूपकम् ।

कटाक्षचन्द्रिकापीयं परसंतापहारिणी ।
संतापयति मां देव मत्पापं तव रायराट् ॥८२॥

आक्षेपस्य समाधानकरणात् समाधानरूपकम् ।

सत्कीर्तिचन्द्रिकाहारं धृत्वा दिक्कामिनीरतिः ।
श्रीरायचन्द्रकन्दर्पं श्रुत्वा गायति गायति ॥८३॥

रूपकरूपकम् ।

नायं रायः [1]सुधासूतिर्नेयं कीर्तिश्च कौमुदी ।
नेदं तिलकमङ्कोऽयं नाधरो वटपल्लवम् ॥८४॥

रायनृपत्वादिकं निवर्त्य चन्द्रादित्वेन रूपणात् प्रकटीकृतगुणातिशयं तत्त्वापह्नुतिरूपकम् ।

त्रयस्त्रिंशत् समाख्याता उपमालंकृतेर्भिदाः ।
विंशती रूपकस्यापि भेदाः प्रोक्ता मया पुनः ॥८५॥
अन्तो नास्ति विकल्पानामुपमारूपकद्वये ।
दिङ्मात्रं कथितं शेषो विचार्यो बुद्धिशालिभिः ॥८६॥
उक्तस्य पुनरुक्तिः स्याद्बहुधावृत्तिरीरिता ।
अर्थावृत्तिः पदावृत्तिरुभयीति त्रिधा मता ॥८७॥

अर्थावृत्तिर्यथा –

रुवन्ति कोकिलाः कीरा वदन्ति मधुपा वने ।
वदन्ति राजहंसाश्च रणन्ति [1]श्रीधरेशितुः ॥८८॥

---

१. श्रीधरेशिनः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पदावृत्तिर्यथा –

श्रीरायक्षितिनाथकीर्तिवनिता भाति त्वदीया भृशं
सप्ताम्बोधिषु भाति सर्वगगने सर्वत्र दिग्मण्डले ।
भाति क्ष्मासु च भाति भाति सकले स्वर्गेऽप्यधोविष्टपे
भातीयं कविराजचारुवचने भातीयमत्यद्भुता ॥८९॥

उभयावृत्तिर्यथा –

क्रीडयत्यङ्गनालोको भवान् नृपगृहे सदा ।
गुहासु क्रीडयत्यद्य नारीवर्गं रिपुव्रजः ॥९०॥

एतदावृत्त्यलंकारत्रयं दीपकालंकारस्थान एव संमतम् ।

हिनोति कार्यं व्याप्नोति ज्ञाप्यं वा हेतुरुच्यते ।
उत्पत्तिसाधनत्वेन ज्ञप्तिसाधनतोऽपि वा ॥९१॥

कारकज्ञापकौ हेतू उत्पत्तिज्ञप्तियोग्यकौ ।
यत्रोच्येते स हेत्वाख्योऽलंकारोऽनेकधा मतः ॥९२॥

हरिचन्दनहारेण मल्लिकामालया युतः ।
प्रीतिं करोति नारीणां शृङ्गारार्णवचन्द्रमाः ॥९३॥

निर्वर्त्यकारकविषयहेत्वलंकारः ।

आरक्तमालतीमालातिलकाभरणोज्ज्वलः ।
आलिङ्ग्य नायिकां नाथश्चिन्ताभावाय कल्पते ॥९४॥

अभावरूपनिर्वर्त्यविषयहेत्वलंकारः । पूर्वो भावविषयः ।

रूपातिशयसंपन्नो नुतदक्षिणनायकः ।
रायबङ्गो व्यधात् स्त्रीणां मनःकौतूहलान्वितम् ॥९५॥

विकार्यविषयकारकहेत्वलंकारः ।

इक्षुचापसमाकारः कामसिद्धान्तवेद्यसौ ।
रायबङ्गोऽवनीनाथो नारीरूपं प्रपश्यति ॥९६॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्राप्यविषयकारकहेत्वलंकारः ।

तव पल्लववज्रेण [1]मुक्तेनार्धसुधांशुना ।
मनः सुबोधमित्येवं नायिका वक्ति नायकम् ॥९७॥

ज्ञापकहेत्वलंकारः ।

जातिक्रियागुणद्रव्यसंज्ञाभेदाभिधायिना
आदिमध्यान्तवृत्तेन पदेनैकत्रवर्तिना ।
वाक्यार्थनिर्णयो यत्र भवेत्तद्दीपकं मतं
बहुधा वर्तमानस्य तस्य लक्ष्यं प्रतन्यते ॥९८॥

कोकिला रणनं कृत्वा नृसिंहं मोदयन्त्यलम् ।
खेदयन्ति च कान्तायाः खण्डिताया मनः परम् ॥९९॥

आदिवर्तिजातिपददीपकालंकारः ।

चरन्ति मदनोद्याने नृसिंहरमणीजनाः ।
त्वद्वैरिवनितालोका विपिनेषु गुहासु च ॥१००॥

आदिवर्तिक्रियापददीपकालंकारः ।

रक्तं कादम्बनाथेऽस्मिन् कामिनीनां मनो भृशम् ।
प्रजानां मित्रलोकानां चित्तं च विदुषामपि ॥१०१॥

आदिवर्तिगुणपददीपकालंकारः ।

हारेण रायबङ्गस्य कण्ठस्थेन मनो हृतम् ।
नारीजनस्य शीतांशोर्मयूखोऽपि तिरस्कृतः ॥१०२॥

आदिवर्तिद्रव्यपददीपकालंकारः ।

चैत्रेण सेवकेनासौ रायबङ्गो विनम्यते ।
पश्चाद्राजाधिलोकस्य वार्ता सम्यग्निरूप्यते ॥१०३॥

---

१. मुक्त.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आदिवर्तिसंज्ञापददीपकालंकारः ।

आरामे रायबङ्गस्य नृत्यं कुर्वन्ति केकिनः ।
प्रेक्षकाणां जनानां च जनयन्ति मनोमुदम् ॥१०४॥

मध्यवर्तिजातिपददीपकालंकारः ।

रायबङ्गमनोजातं नारीलोको विलोकते ।
दिदृक्षावशतो गत्वा देवनारीजनोऽपि च ॥१०५॥

मध्यवर्तिक्रियापददीपकालंकारः ।

सत्कीर्त्या रायबङ्गस्य नृलोको धवलीकृतः ।
पाताललोकसर्वस्वमूर्ध्वलोकोऽपि भासुरः ॥१०६॥

मध्यवर्तिगुणपददीपकालंकारः ।

कादम्बनायको हारभूषितो नृपरायराट् ।
आस्ते सिंहासने दिव्ये पूज्यते च नरेश्वरैः ॥१०७॥

मध्यवर्तिद्रव्यपददीपकालंकारः ।

कादम्बेशेन रायेण डित्थोऽयं परिपालितः ।
अत एव निजावासे स्थित्वा दीर्घं प्रमोदते ॥१०८॥

मध्यवर्तिसंज्ञापददीपकालंकारः ।

कादम्बरायसदनाद्बहिरुद्यानवासिनः ।
वदन्ति मधुरालापं फलं चुम्बन्ति ते शुकाः ॥१०९॥

अन्त्यवर्तिजातिपददीपकालंकारः ।

कादम्बरायभूनाथं कुसुमायुधसंनिभम् ।
दृष्ट्वा मुदं स्वकीयोऽपि परकीयोऽपि ढौकते ॥११०॥

अन्त्यवर्तिक्रियापददीपकालंकारः ।

कादम्बरायनाथस्य सत्कीर्त्या विमलात्मना ।
जायते मानवानां च स्वर्गिणामपि सत्सुखम् ॥ १११ ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्त्यवर्तिगुणपददीपकालंकारः ।

सिंहासने महारत्नकीलिते प्रतिभासते ।
क्रीडत्यारामसंदोहे हारालंकृतरायराट् ॥ ११२ ॥

अन्त्यवर्तिद्रव्यपददीपकालंकारः ।

कादम्बनाथं रायेन्द्रं लोकते प्रणमत्यपि ।
नानादेशगतां वार्तां ब्रूते रम्यां कपिध्वजः ॥ ११३ ॥

अन्त्यवर्तिसंज्ञापददीपकालंकारः ।

शास्त्रं धर्मस्य संवृद्ध्यै स च पुण्यस्य तच्छ्रियः ।
सा श्री रायमहीनाथे सुखस्य खलु जायते ॥ ११४ ॥

इति दीपकत्वेऽपि पूर्वपूर्वापेक्षया वाक्यमाला प्रयुक्तेति मालादीपकम् ।

श्रियं विपक्षवर्गस्य वर्धयन्ति चलानि वै ।
ह्रासयन्ति नृसिंहस्य मन्त्राः पञ्च सुनिश्चिताः ॥ ११५ ॥

क्रियायाः परस्परविरोधाद् विरुद्धार्थदीपकम् ।

मनोवेगयुताः सत्त्वा दिव्यलक्षणभूषिताः ।
दिवि भान्ति पतङ्गाश्वा भुवि रायतुरंगमाः ॥ ११६ ॥

मनोवेगादिधर्मेण[1] उभयेषां समानानां भानुक्रियासंबन्धात् श्लिष्टार्थदीपकम् ।

कान्तास्यं वरमीक्षते घनकुचद्वन्द्वं स्पृशत्युन्नतं
श्लिष्यत्यङ्ग[2]मनङ्गतन्त्रविदियं श्रीरायबङ्गो दरम् ।
चुम्बत्यङ्गति भावयत्यमति संस्त्रीणाति संमोदते
जानीते विनयत्युदेति कुरुते संभाषते भासते ॥ ११७ ॥

---

१. उभस्वानां २. गमनं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नानाक्रियाणामेककर्तृकारकेण संबन्धादेकार्थदीपकम्[1] ।

अब्जं कूर्ममनङ्गराजशरधिं कामेभसद्बन्धना–
लानं सिंहमपूर्वसारसरसीं नागं गिरिं वल्लरिम् ।
शङ्खं शीतकरं तिलस्य कुसुमं वज्रं प्रवालं झषं
चापं भृङ्गततिं मयूरमसमं दृष्ट्वा सदा मोदते ॥ ११८ ॥

श्रीरायबङ्ग इति अध्याहारः कर्ता । एतदन्त्यक्रियादीपकं प्राक् प्रदर्शितमपि भावचमत्कारसंभवात्पुनः प्रदर्शितम् । अनया दिशा विचक्षणैर्दीपकान्तराण्यभ्यूह्यानि ।

यत्रार्थस्य स्वरूपेण विद्यमानस्य कल्पना ।
अन्यथा तमलंकारमुत्प्रेक्षाख्यं प्रचक्षते ॥ ११९ ॥
नूनं प्रायो ध्रुवं शङ्के मन्ये सत्यमिवादिभिः ।
शब्दैः प्रकाश्यते सेयमुत्प्रेक्षा कविपुङ्गवैः ॥ १२० ॥
वाच्या प्रतीयमानेति सा चोत्प्रेक्षा द्विधा मता ।
मन्ये शङ्के ध्रुवादीनां प्रयोगे प्रथमा मता ॥ १२१ ॥
मन्ये शङ्के ध्रुवादीनां शब्दानामप्रयोगतः ।
प्रतीयमानोत्प्रेक्षा तु द्वितीया विबुधैर्मता ॥ १२२ ॥
वाच्योत्प्रेक्षा पुनः प्रोक्ता षट्पञ्चाशद्विधा बुधैः ।
प्रतीयमानोत्प्रेक्षाष्टचत्वारिंशद्विधा मता ॥ १२३ ॥
तदुदाहृतिरन्यत्र बोद्धव्या बुद्धिशालिभिः ।
मूलभेदौ निरूप्येते द्वाविमौ संग्रहत्वतः ॥ १२४ ॥
शशधरसुरगङ्गा क्षीरवाराशिमुख्यान्
धवलगुणविशिष्टान् केचिदाहुः स्वतोऽमून् ।
तव विशदयशोंऽशस्पर्शनादर्जुनास्ते
सुकविविनुतवङ्गक्ष्माप मन्ये सदाहम् ॥ १२५ ॥

---

१. °रूपकम्

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्वभावेन धवलानां चन्द्रादीनां कीर्त्यंशस्पर्शनाद् धावल्य-मन्यथा कल्पितम् । इयं वाच्योत्प्रेक्षा ।

तव तेजोगुणं लब्धुं बालभानुरयं पुनः ।
पुनः पूर्वाद्रिमारुह्य वसतीव तपस्यलम् ॥ १२६ ॥

क्रियायोगिना इवशब्देन व्यञ्जितोत्प्रेक्षा इयमपि वाच्योत्प्रेक्षा । प्रतीयमानोत्प्रेक्षायास्तु (? गुरुत्वा) तिशयाभावादुदाहरणं पूर्वशास्त्रे न कृतमिति नास्माभिरपि कृतम् ।

प्रस्तुतीकृत्य यत्किंचिद्वस्तुतस्सिद्धये पुनः ।
अन्यस्यार्थस्य योग्यो [1]योऽर्थान्तिरन्यास एव सः ॥१२७॥

कीर्तिप्रतापौ रायेण भुवनत्रयवर्तिनौ ।
लब्धौ पुण्यवता केन किं किं पुंसा न लभ्यते ॥१२८॥

विश्वव्यापिनामार्थान्तिरन्यासः ।

वक्षोरङ्गनिवासिनीं श्रियमिमां कृत्वा मुखाब्जस्थितां
वाग्देवीं जयकामिनीं विलसितां दोर्दण्डसद्मस्थिताम् ।
कादम्बक्षितिपे स्थिते वरयशस्कान्ता गृहान्निर्गता
लोके स्त्री सहते विवर्धनगतां का वा सपत्नी श्रियम्॥१२९॥

अयमपि विश्वव्यापी ।

श्रीकामिरायबङ्गोऽयं कलौ काले सतां मुदम् ।
उत्पादयति शीतांशुः कलावपि मुदे न किम् ॥१३०॥

विशेषस्यार्थान्तिरन्यासः ।

कान्तास्यचुम्बने सक्तो रायेन्द्रो याति संमदम् ।
पद्मिन्याः पङ्कजासक्तो भ्रमरः किं न तुष्यति ॥१३१॥

---

१. सो

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्लिष्टार्थान्तरन्यासः । भ्रमरः मधुकरः कामुक इति ध्वनिः ।
मधुद्रो भ्रमरश्चेति द्वाविमौ कामुकेऽपि च ।

नृसिंहोऽप्यभयं दत्ते श्रीरायो जगतां सदा ।
लोके विचित्रशक्तीनां वस्तूनां शक्तिरीदृशी ॥१३२॥

विरुद्धार्थान्तरन्यासः ।

नीतियुक्तोऽपि रायस्य विक्रमो वैरिणां मनः ।
संतापयति शत्रूणां पूर्वपापं हि तादृशम् ॥१३३॥

अयुक्तार्थान्तरन्यासः ।

तिलकाङ्कितरायास्यं मोदयत्यङ्गनाजनम् ।
साङ्कचन्द्रसमं तोषवर्धनं युज्यते ननु ॥१३४॥

युक्तार्थान्तरन्यासः ।

रायप्रतापभानुस्तान् संतापयतु वैरिणः ।
कीर्तिचन्द्रो धुनोतीमान् किं किं युक्तं सदोषिणः ॥१३५॥

युक्तायुक्तार्थान्तरन्यासः ।

कीर्तिज्योत्स्नापि तापाय न किं तेजो वनानलः ।
धुनोति चन्द्रपक्षश्चेद्वह्निपक्षो दहेन्न किम् ॥१३६॥

विपर्ययार्थान्तरन्यासः ।

जगत्यर्थान्तरन्यासभेदा अन्येऽपि सन्ति हि ।
तेषां निदर्शनं ज्ञेयं यथाशास्त्रं विचक्षणैः ॥१३७॥

शब्दस्य वा प्रतीतेर्वा [1]सादृश्ये विषये सति ।
वस्तुनोर्भेदकथनं व्यतिरेकस्तयोः पुनः ॥१३८॥

जगन्मोहनरूपेण कुसुमास्त्रस्य संनिभः ।
रायबङ्गस्ततस्तस्य भेदो दृश्यत्वधर्मतः ॥१३९॥

१. नादृश्ये

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रायबङ्गवर्तिना दृश्यत्वधर्मेण भेदकथनादुभयगतभेदस्य प्रतीतिसिद्धत्वादेकव्यतिरेकालंकारः ।

यशःप्रतापौ भवतो जगद्व्याप्तौ कविस्तुतौ ।
यशःशारदचन्द्राभं बालभानुसमः परः ॥१४०॥

यशःप्रतापोभयभेदसाधकधावल्यरक्तत्वधर्मद्वयस्य पृथक्कथनादुभयव्यतिरेकालंकारः ।

उन्नतस्थानवृत्तोऽपि तेजस्व्यपि महानपि ।
राय त्वत्समतां याति न भानू राहुपीडितः ॥१४१॥

[२]साक्षेपव्यतिरेकालंकारः ।

धरन्नपि महाभाग्यजनितां पूर्णसंपदम् ।
एकदिक्पालनादिन्द्रस्त्वत्तो राय निकृष्यते ॥१४२॥

सहेतुव्यतिरेकालंकारः ।

उक्तव्यतिरेकालंकारपञ्चकं शब्दोपात्तसादृश्यम्। बालातपः प्रतापश्च धरतो भेदमीदृशम्। बालातपो भानुवर्ती प्रतापस्त्वयि वर्तते। रक्तत्वधर्मेण प्रतीयमानसादृश्ययोर्बालातपप्रतापयोर्भेदकथनात्प्रतीयमानसादृश्यभेदमात्रव्यतिरेकालंकारः ।

सकलङ्को निराधारः कलाहीनश्च चन्द्रमाः ।
श्रीरायबङ्गभूमीश त्वत्समः कथमुच्यते ॥१४३॥

जगदानन्दजनकत्वजगत्संतापहारित्वादिधर्मेण प्रतीयमानसादृश्ययोश्चन्द्ररायबङ्गयोर्मध्ये रायबङ्गस्याधिक्योपेतभेदकथनादाधिक्योपेतभेदलक्षणव्यतिरेकालंकारः ।

कादम्बरायो मारश्च रूपवन्तौ मनोहरौ ।
रायः सिंहध्वजो मारो मीनकेतुर्विराजते ॥१४४॥

२. आक्षेपालङ्कारः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शब्दोपात्तसादृश्ययोः श्रीरायमारयोः सदृशध्वजद्वयस्य भेदगमकत्वात्सदृशव्यतिरेकालंकारः ।

राय: कादम्बनाथोऽयं नारीलोलदृगीक्षितः ।
कुसुमास्त्रधरो भाति रतिदेवीदृगंकितः ॥१४५॥

प्रतीयमानसादृश्ययोर्माररराययोः सदृशरतिलोचननारीलोचनानां भेदगमकत्वादपरः सदृशव्यतिरेकालंकारः ।

सुरराजश्रियो रम्यं भोगीन्द्रसुखलालितम् ।
रायस्य राज्यं क्रमते प्रजापालनभासुरम् ॥१४६॥

रायराज्यं प्रजापालनभासुरत्वेन राज्यजातेस्तुल्यं सुरेन्द्रविभूतिभोगीन्द्रसुखलालितत्वेन भिन्नमिति सजातिव्यतिरेकालंकारः ।

प्रकृतं कारणं त्यक्त्वा यत्र हेत्वन्तरं मतम् ।
विभाव्यते स्वभावो वा यत्र सा हि विभावना ॥१४७॥

[2]अचन्द्रा चन्द्रिका कीर्तिः प्रतापो भानुना विना ।
बालातपो मुखं चन्द्रो क्षीराब्धेस्ते नृसिंह भो ॥१४८॥

चन्द्रादिकारणं परित्यज्य कीर्तिचन्द्रिकादेः श्रीरायनामकारणान्तरकल्पनात्कारणान्तरकल्पनाविभावना ।

अकारणमहाबन्धुरकारणसहृद्भवान् ।
अकारणदयालुश्च जनानां रायभूपते ॥१४९॥

अकारणपदेन हेतुं निराकृत्य स्वभावेन बन्धुत्वादिकथनात्स्वभावविभावना ।

प्रतिषेधस्य कथनं प्रतीतिर्वा प्रजायते ।
स यत्राक्षेप इत्युक्तस्त्रिधा कालत्रयाश्रयात् ॥१५०॥

---

१. [1]भास्करम् २. आचन्द्रा ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रायो रणाङ्गणेऽरीणां जलं प्रविशतां तृणम् ।
दशतां कृतवल्मीकारोहणान्न व्यधाद्वधम् ।।१५१।।

अतीताक्षेपालंकारः ।

कुतो ललाटे तिलकं करोति नृपरायराट् ।
साङ्कमिन्दुं स्वकीयस्य सममिच्छति किं कृती ।।१५२।।

वर्तमानाक्षेपालंकारः ।

सापराधो नृपो रायः कान्ताडम्बरकोपतः ।
भीत्वा रतिगृहं रम्यं सोत्कण्ठोऽपि न यास्यति ।।१५३।।

अनागताक्षेपालंकारः ।

कीर्तिचन्द्रातपे शैत्यं न सत्यं तव रायराट् ।
यदि सत्यं विपक्षाणां संतापयति किं पुनः ।।१५४।।

शैत्यविरोधिना संतापकर्मणा केनचित्पुंसा शैत्यधर्मस्य आक्षिप्तत्वाद्धर्माक्षेपालंकारः ।

रायबङ्गस्य कीर्तिर्वा नेति को वुध्यते भिदाम् ।
दृश्यते शुद्धधावल्यप्रभा जगति नाश्रयः ।।१५५।।

धावल्यप्रभालक्षणं धर्ममाश्रित्य कीर्तिरूपो धर्म्याक्षिप्त इति धर्म्याक्षेपालंकारः ।

रायं कल्पान्तकं युद्धे दृष्ट्वापि [1]रिपवोऽवशाः ।
भयं न यान्ति वल्मीकतृणपानीयसंश्रिताः ।।१५६।।

भीतेः कारणं वधो वल्मीकाद्याश्रितैर्वैरिभिर्निषिद्ध इति कारणाक्षेपालंकारः ।

रायस्यायल्लके ज्योत्स्नाहिमाम्बुमलयानिल- ।
कर्पूरसंगमेऽप्यस्याः शीतभावो न जायते ।।१५७।।

१. रिपदोवदाः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चन्द्रातपादिवस्तुसंगमे कारणे संनिहितेऽपि शैत्यकार्यं न जातमिति कार्याक्षेपालंकारः।

रणे गृहीतो रायेण रिपुवर्गो वदत्यलम्।
वधाभिलाषो यदि ते हन्तव्यो रणभैरवः ॥१५८॥

हन्तव्य इत्यङ्गीकारमुखेनैव काक्वा स्ववधो निषिध्यत इत्यनुज्ञाक्षेपालंकारः।

कलौ काले महादुष्टाँल्लुण्टाकादिकदुर्जनान्।
निराकरोति श्रीरायः प्रभुत्वेनैव राजते ॥१५९॥

आदिपदेनैव दुर्जननिषेधात् प्रभुत्वाक्षेपालंकारः।

स्थितिर्वा ते गतिर्वा ते रमणास्तु ममाकृतिः।
द्रष्टुं न शक्यते पश्चात्तदेतत् सुविचार्यताम् ॥१६०॥

इति वदन्त्या नायिकया सादरं वचनं प्रयुक्तमिति सामर्थ्यादनादरो निषिद्ध इति अनादराक्षेपालंकारः।

पश्य पश्यसि चेदन्यामस्तु तद्दर्शनं शुभम्।
यावदागमनं तावत्तच्चिन्तास्तु मम प्रिय ॥१६१॥

इति वदन्त्या कान्तयाशीर्वचनमुखेन काक्वा कान्तगमनं निषिध्यत इत्याशीर्वचनाक्षेपालंकारः।

दास्यामि हारं गन्तव्यं त्वया तुभ्यं नमो नमः।
अन्यथा वामपादो मे तव बुद्धिं वदिष्यति ॥१६२॥

इति ब्रुवाणयातिरक्तया कान्तया गमनसहायताकरणव्याजेन प्रियप्रयाणं निषिद्धमिति साचिव्याक्षेपालंकारः।

याहि याहि निजेश त्वं मम यत्नस्तथैव भो।
तव प्रयाणे पाथेयं प्रागेव विहितं मया ॥१६३॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रियगमनकार्ये यत्नकरणव्याजेन प्रियया निजेशगमनं निषिद्धमिति यत्नाक्षेपालंकारः ।

क्षणालिङ्गनविघ्नाय रोमहर्षाय कुप्यता ।
प्रेम्णा निषिद्धं गमनं तवेश न मया पुनः ॥१६४॥

प्रेमाधीनतया कान्तया निजेशगमनं निषिद्धमिति परवशाक्षेपालंकारः ।

पुनरुज्जीवनोपायं संजीवनमहापदम् ।
दत्त्वा याहि निजेश त्वं कन्दर्पो मां हनिष्यति ॥१६५॥

जीवनोपायदुर्घटत्वनिवेदनव्याजेन निजेशगमनं निषिद्धमित्युपायाक्षेपालंकारः ।

यामीति वचनं नाथ ते मुखान्निर्गतं वरम् ।
याहि वा वस [1]यत्त्वत्तो मम किंचित् फलं न हि ॥१६६॥

अत्यधिकस्नेहया [2]सकोपया सुकान्तया कान्तगमनं निषिद्धमिति रोषाक्षेपालंकारः ।

स्पृष्टं मया न ताम्बूलं न दृष्टं स्वदितं न वा ।
[3]शून्यं तवास्तु नष्टं वा मार्जारो वात्तु मत्प्रिय ॥१६७॥

प्रागनागत्य पुनरागतेन जीवितेशेन सहैवमुक्त्वा कान्तया ताम्बूलस्य सानुक्रोशं दोषोद्भावनं कृतमित्यनुक्रोशाक्षेपालंकारः ।

कलौ काले प्रजा धर्मं नाचरन्ति न चासते ।
न्यायमार्गे अहो कष्ट[4]मनुशोचति हि रायराट् ॥१६८॥

धर्मपालचूडामणिना रायधरणीशेन कलौ प्रजानां धर्माचारव्यावृत्त्यादिकं दृष्ट्वा पश्चात्तापः कृत इत्यनुशयाक्षेपालंकारः ।

---

१. मत्त्वतो २. सकोपयासि कान्तया ३. शून्यास्तत्रास्तु ४. °मनुशोषते ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विपक्षतमसां शत्रौ सुहृत्पद्मप्रकाशके ।
रायप्रतापमार्तण्डे सति किं भानुना भुवि ॥१६९॥

साम्यं दर्शयित्वा मुख्यभानुर्निषिद्ध इति श्लिष्टाक्षेपालंकारः ।

किमियं चन्द्रिकाहोस्वित् कीर्तिः किं रायभूभुजः ।
रात्रावह्नि च दृश्यत्वात् कीर्तिरेव न चन्द्रिका ॥१७०॥

सदादृश्यत्वधर्मेण चन्द्रिका निषिध्यते इति संशयाक्षेपालंकारः ।

कृत्वापि दानं जगतो न तृप्यति हि रायराट् ।
इष्टं दत्त्वापि भुवने न तृप्यति सुरद्रुमः ॥१७१॥

अर्थान्तराक्षेपालंकारः ।

कादम्बराय कीर्तिस्ते कविराजैर्न वर्ण्यते ।
वाचामगोचरत्वात्तां दृष्ट्वा नन्दन्ति मानसे ॥१७२॥

हेत्वाक्षेपालंकारः ।

कादम्बक्षितिपस्य तीर्थममले गौरीशगौरं हृदि
श्रीनाथामरनाथ कर्ण नृपते पुष्पायुध क्ष्मापते ।
भोगीन्द्रार्जुन धर्मराजनृपते भानो सुधांशो गुरो
वार्धे मेरुगिरीन्द्र चन्दनतरो भूमौ नभो मा कुरु ॥१७३॥

गर्वरूपधर्मनिषेधाद् धर्माक्षेपालंकारः । भावचमत्कारसंभवात् पुनरप्युक्तः ।

अन्ये विकल्पा द्रष्टव्या आक्षेपाणां विचक्षणैः ।
मया शास्त्रानुसारेण दिग्मात्रं संप्रदर्शितम् ॥१७४॥

[1]मनोवद् वक्तुरिष्टस्योत्कर्षं वक्तुं निरूप्यते ।
यत्रासंभवि सा सद्भिरुच्यतेऽतिशयाभिधा ॥१७५॥

---

१. मनो वक्तुमिष्ट° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तव कीर्तिमहालता जगत्सुरभूजाग्रगता स्तुतादिकैः ।
अवलम्बपदं विलोकते यवनस्तुत्यनृसिंहभूपते ॥१७६॥

कीर्तेरुत्कर्षकथनार्थमसंभविलोकाग्रगमनं लोकमतिक्रम्य गमनेच्छया विलोकनं च कथितमित्यतिशयोक्तिः ।

किमास्यं शारदं चन्द्रबिम्बं किं हसनं तव ।
किं किं ज्योत्स्नेति रायस्य संदेहो जायते नृणाम् ॥१७७॥

आस्यहसनयोरुत्कर्षकथनाय वदनचन्द्रयोर्हसनचन्द्रिकयोर्भेत्तुं शक्यत्वेऽपि संशयपूर्वको विवेचनाभावो संभवी कथित इति संशयातिशयोक्तिः ।

रणभेरीरवं श्रुत्वा रायस्य जयशंसिनम् ।
जयं निश्चित्य दिक्कन्या गायन्ति जयकामिनीम् ॥१७८॥

निश्चयातिशयोक्तिः ।

महाकवीनां विस्तीर्णं हृदयं जगदद्भुतम् ।
लोकातिवर्तिसत्कीर्तिविक्रमादरतां गतम् ॥१७९॥

अद्भुतातिशयोक्तिर्विरोधातिशयोक्तिर्वा ।

आकारेणेङ्गितेनापि सूक्ष्मत्वाल्लक्ष्यते यदा ।
तदार्थो यत्र संप्रोक्तः सूक्ष्म इत्याख्यया बुधैः ॥१८०॥

सुरतसदननार्या रायबङ्गोऽनुयुक्तः
क्व गत इति तदासौ भीतिमान् पृष्ठतोऽगात् ।
निजपतिहृदयं साकारभेदेन बुद्ध्वा
वस वस वस तत्रैवेति वाचं ब्रवीति ॥१८१॥

प्रियया प्रियेण कृतो नायिकान्तरसंगमः प्रियस्य पृष्ठगमनाकारेण सभयेन सूक्ष्मं ज्ञात इति सूक्ष्मालंकारः ।

---

१. °रीत्या°

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यत्र प्ररूपितं वस्तु स्वसमानस्य वस्तुनः।
विदधाति प्रतीतिं सा समासोक्तिः सतां मता ॥१८२॥

भो भो कल्पतरो त्वमत्र भुवने पुष्णासि सर्वान् जना-
नाकल्पं तव कीर्तिवस्तु विदुषां स्तुत्यं परं तिष्ठतु।
काकोलूकपरेण निम्बतरुणानेनालमन्ये च ये
वृक्षाः सन्ति बहुत्वधर्मसहितास्ते सन्तु मा सन्तु वा ॥१८३॥

अत्र कथितः कल्पतरुः स्वसदृशं रायबङ्गं ज्ञापयति, निम्बतरुः स्वसमानं नीतिशून्यनृपं, परे च तरवः स्वसदृशभूपबाहुल्यं सूचयन्ति तत्तद्विशेषणमुक्तानुक्तयोः सममिति समानविशेषणभिन्नविशेष्य-समासोक्तिः।

संतापहारी चन्द्रोऽयं कलामृतविराजितः।
अकलङ्कः सदोद्भासी मया पुण्येन लभ्यते ॥१८४॥

अत्र कथितश्चन्द्रः स्वसमं रायबङ्गं गमयति, संतापहरणं कलामृत-विराजनं चन्द्रे राये च समम्, अकलङ्कत्वं सदाभासनं रायनृपे न चन्द्र इति भिन्नाभिन्नविशेषणसमासोक्तिः।

सनिमेषः सुराधीशो निष्कलङ्कः सुधाकरः।
वदन्कल्पतरुर्लब्धः केनचिद्बहुपुण्यतः ॥१८५॥

अत्र रायनृपसमानानामिन्द्रादीनां निर्निमेषत्वादिधर्मं निराकृत्य सनि-मेषत्वाद्यपूर्वधर्मं निरूप्य रायबङ्गप्रतीतिसमर्थनादपूर्वसमासोक्तिः। अस्यालंकारस्य अन्यापदेश इति नामान्तरं वक्तव्यम्।

अर्थस्य गोपनं वाचा चेष्टया वा प्रकाशनम्।
लेशतो लव इत्युक्तः सद्भिर्निन्दास्तुतिः परैः ॥१८६॥

पूर्वाद्रिं गतबालभानुमधुना तेजस्विनं वीक्ष्य तं
पञ्चास्यासनयातबङ्गनृपतौ कोपं प्रयाते सति।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शैलाग्रे स्थितवानहं तव गुणं तेजोऽभिधानं तपो
लब्धुं वै विदधामि चारुवचसा[१]प्रासादयत्तं नृपम् ॥१८७॥

वचोगोपनलेशालंकारः । निन्दास्तुतिर्वा ।

सेवार्थमागतमहाधरणीश्वराणा-
मालोकनेन करुणास्मितभाजनेन ।
सिंहासने स्थितवता नृपकुञ्जरेण
चेतःप्रसत्तिरमला प्रकटीकृताभूत् ॥१८८॥

चेष्टाप्रकाशनलेशालंकारः ।

उक्तानां यत्र वाच्यानां योगो वाच्यान्तरैः सह ।
क्रमेण कथितः सोऽत्र क्रमालंकार उच्यते ॥१८९॥

रूपं वचोऽधररसं स्तनकुम्भयुग्मं
निःश्वासगन्धविषयं तरुणीतनुस्थम् ।
आलोकनश्रवणपानसमागमोरु-
घ्राणक्रियाभिरनुभूय सुखी नृपोऽभूत् ॥१९०॥

क्रमालंकारः ।

भ्रूलोचनकटाक्षान् वै रायस्यालोक्य कामिनी ।
चापभृङ्गशरान्मत्वा जायते भयविह्वला ॥१९१॥

अयमपि क्रमः ।

बुद्धेर्महत्त्वं भूतेर्वा तन्यते यत्र कोविदैः ।
उदात्तं तमलंकारं वदन्ति कविपुङ्गवाः ॥१९२॥

काले कलौ स्वहितमङ्गलचारुबुद्ध्या
पाति प्रजाः करुणया न बिभेति शत्रोः ।
शीतांशुभानुसमनीतिपराक्रमाभ्यां
जेजीयतेऽरिनृपतीभघटामृगेशः ॥१९३॥

---

१. प्रच्छन्नवांस्तां कृदं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

बुद्धिमहत्त्वोदात्तालंकारः ।

आस्थानमण्डपगते सुरशैलतुङ्गे
सिंहासने मदनरूपनृसिंहबङ्गः ।
आस्ते सतां फणिपतिर्वरसार्वभौमो
गीर्वाणराज इति वाखिलमन्यमानः ॥१९४॥

ऐश्वर्यमहत्त्वोदात्तालंकारः ।

सत्यरूपमपह्नुत्य यत्रान्यार्थो निरूप्यते ।
अपह्नवमलंकारं तमाहुः काव्यकोविदाः ॥१९५॥
अयं श्रीरायबङ्गो न क्षीरवाराशिरेव वै ।
अन्यथा वरगाम्भीर्यगुणशाली कथं भवेत् ॥१९६॥

रायबङ्गत्वलक्षणं स्वरूपमपह्नुत्य क्षीराम्बुधित्वस्य पररूपस्य निरूपणात् स्वरूपापह्नवालंकारः ।

अयं श्रीरायबङ्गो न समुद्रनवनीतकः ।
[1]कादम्बक्षीरवारशिरुत्पत्तिर्घटते कथम् ॥१९७॥

अयमपि पूर्व एव ।

अयं श्रीरायबङ्गो न सुरभूजोऽन्यथा कथम् ।
समस्तजनसंकल्पदायको जाघटीत्ययम् ॥१९८॥

अयमपि तथैव ।

युद्धरङ्गत्रिनेत्रोऽयं रायबङ्गमहीपतिः ।
कल्पान्तसमवर्त्येव किलान्यत्र दयानिधिः ॥१९९॥

दयानिधित्वं परेष्वभ्युपगम्य स्वेषु रिपुवर्गेण तस्य प्रलयान्तकत्वदर्शनाद्विषयापह्नवालंकारः ।

उपमालंकृतौ पूर्वमुपमापह्नवः स्मृतः ।
अन्यापह्नुतिभेदानां विस्तरो लक्ष्यतां बुधैः ॥२००॥

---

१. कादम्बक्षीरवाराशो उत्पत्ति° ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यत्र प्रियतरा वाणी प्रेमाधिक्यप्रकाशिनी ।
निरूप्यतेऽसौ विद्वद्भिः प्रेयोऽलंकार उच्यते ॥२०१॥
तरुणि चरणघातो मल्लिकापुष्पसङ्ग-
स्तव घनकुचघातः कौमुदीस्पर्शकल्पः ।
सरसमधुरकाञ्ची दामबन्धः प्रबन्धो
वदति सुरतकेल्यां रायबङ्गक्षितीन्द्रः ॥२०२॥

प्रेयोऽलंकारः ।

उक्तार्थानां विरुद्धत्वं यत्र वाक्ये परस्परम् ।
शब्दार्थविहितं नास्ति तत्त्वतः स विरोधकः ॥२०३॥
कलाधरो न शीतांशुस्तेजस्व्यपि न भास्करः ।
अभीष्टदो न मन्दारो रायबङ्गो गुणाम्बुधिः ॥२०४॥

शब्दकृतविरोधः ।

उत्तुङ्गोऽपि न मेरुर्न तापहृच्चन्दनद्रुमः ।
श्रीमानपि न गोविन्दः कादम्बाम्बुधिचन्द्रमाः ॥२०५॥

अयमपि शब्दकृत एव ।

दयालुना पुण्यजनेन चापि देवेन सुज्ञातगुणेन तेन ।
श्रीरायबङ्गप्रभुणा विपक्षा जिताःसुलोकाःपरिपालिताश्च
॥२०६॥

अयमपि तथैव ।

श्रीरायक्षितिनाथ येन समये प्रस्थानभेरी महा-
कोणेन प्रहता जना रिपुहरे भीत्वाध्वनन्त्यद्भुतम् ।
लोकेषु ध्वनिमत्सु तेषु धरणीभृद्भिस्तयो दिग्गज-
व्रातस्य श्रुतयो विमानततयो भिन्ना वितीर्णा भृशम् ॥२०७॥

अयमर्थकृतविरोधालंकारः ।

शृङ्गारादिरसानां तु नवानां यत्र कथ्यते ।
रूपोत्कर्षं पृथक्सोऽप्यलंकारो रसवान् भवेत् ॥२०८॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तरुण्या देहलावण्ये स्नात्वा स्नात्वा प्रमोदते ।
अधरामलपीयूषं पीत्वा पीत्वामरायते ॥२०९॥

शृङ्गाराख्यरसवदलंकारः ।

रणसद्मनि शत्रूणां वर्गं दत्त्वा बलिं धराम् ।
सागरान्तां विजित्यायं रायशूरो विराजते ॥२१०॥

युद्धवीररसाख्यरसवदलंकारः ।

कृत्वा तृप्तं जगत्सर्वं सुरागं विपिनद्रुमम् ।
कृत्वा दानेन महता पात्रं नास्तीति मन्यते ॥२११॥

रायबङ्ग इति कर्तुरध्याहारः । दानवीररसाख्यरसवदलंकारः ।

दृष्ट्वा शान्तिजिनं नत्वा स्तुत्वा स्मृत्वा समर्च्य च ।
आनन्दक्षीरवार्राशौ रायबङ्गो निमज्जति ॥२१२॥

धर्मवीररसाख्यरसवदलंकारः ।

आयल्लकानलो दग्ध्वा तन्वङ्गीं पीडयत्यहो ।
इति दूतीवचः श्रुत्वा करुणाब्धौ निमज्जति ॥२१३॥

राय इति कर्ता । करुणाख्यरसवदलंकारः ।

मक्षिकाजालपूयार्द्रव्रणकोटियुतान् रिपून् ।
भिक्षार्थमागतान् दृष्ट्वा जनो वमति राय ते ॥२१४॥

बीभत्साख्यरसवदलंकारः ।

पश्चाद्गतेशबिम्बं सालोक्य चुम्बति दर्पणे ।
मत्वा निजेशं श्रीरायं दृष्ट्वा हसति कौतुकात् ॥२१५॥

हास्याख्यरसवदलंकारः ।

रायारामस्थितान् वृक्षान् स्वनन्दनगतान् बहून् ।
दृष्ट्वावचिनुते पुष्पाण्यमरेन्द्रो विलासतु ॥२१६॥

अद्भुताख्यरसवदलंकारः ।

रायस्य दोर्बलं स्मृत्वा रिपुवर्गो गुहास्थितः ।
भीतो गच्छामि कुत्रेति भयज्वरगतो मृतः ॥२१७॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भयानकाख्यरसवदलंकारः ।

कादम्बरायभूपस्य क्रोधाग्नौ विक्रमार्चिषि ।
दग्धवैरीन्धने लोकं व्याप्ते शुष्यन्ति वार्धयः ॥२१८॥

रौद्राख्यरसवदलंकारः ।

देवसेवनकालेऽस्य रायबङ्गस्य चेतसि ।
शीते शान्तरसे व्याप्ते शीतिभूतं जगत्त्रयम् ॥२१९॥

शान्तरसाख्यरसवदलंकारः ।

रसवत्त्वं गिरां लोके रसैर्नवभिरुच्यते ।
रसैरष्टभि[1]रित्येके शान्तवर्ज्यैर्वदन्त्यलम् ॥२२०॥
उत्कर्षो यत्र गर्वस्य कथ्यते मानशालिनाम् ।
तमलंकारमूर्जस्विनामानं मन्यते बुधः ॥२२१॥
पीतं वारिधिसप्तकं जगदिदं हस्तेन संचारितं
भोगीन्द्रस्य किरीटवर्तिमणयः शीर्णीकृताः पर्वताः ।
संचूर्णा विहिता मयेति कदने यो वक्ति गर्वं निजं
तं जित्वा नृपकुञ्जरो विजयते कादम्बवंशोत्तमः ॥२२२॥

ऊर्जस्व्यलंकारः ।

यत्राप्रस्तुतवस्तूनां वर्णना क्रियते जनैः ।
निर्विण्णमानसैस्तच्चाप्रस्तुताशंसनं विदुः ॥२२३॥
हरिततृण[2]भक्षिणोऽमी हरिणा हर्षैर्वसन्ति पीतजलाः ।
इति वक्ति रायवङ्गक्षितिपतिशत्रुव्रजो [3]वने सोऽयम् ॥२२४॥

रायनृपतिना तिरस्कृतत्वान्निर्विण्णमानसेन शत्रुवर्गेण हरिणानामप्रस्तुतानां प्रशंसा कृता यस्मात्तस्मादप्रस्तुतप्रशंसालंकारः ।

---

१. रित्येते । २. भक्षिणो मि हरिणा हर्षैर्वसन्ति सीतजलाः ।
३. वनसोयम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

देशोऽयं स्वर्गभूमिर्नृपसदनमिदं देवराजस्य गेहं
कान्तेयं कामभार्या मदभरितगजो दिग्गजः सार्वभौमः।
अश्वोऽयं शक्रसप्तिः सुरतरुरमलो जैनधर्मो जिनेन्द्रो
देवोऽयं रायबङ्गक्षितिपतिरधुना दिव्यपुण्यो विभाति ॥२२५॥

येन केनचित् कारणेन निर्विण्णचित्तः कश्चित् पुमानस्य नृपस्य विभूतिं धृत्वा वर्णयति तस्मादियमपि अप्रस्तुतप्रशंसा।

यत्र वैकल्यकथनं गुणादीनां विधीयते।
विशेषदर्शनार्थं सा विशेषोक्तिर्निरूप्यते ॥२२६॥

न शीतोऽपि यशोराशिर्जगत्तापं हरत्यसौ।
नोष्णोऽपि विक्रमः शत्रून् रायस्य दहति ध्रुवम् ॥२२७॥

शैत्यगुणवैकल्येऽपि जगत्तापहरणविशेषः। उष्णतागुणविकलत्वेऽपि वैरिदहनविशेषो यतस्ततो गुणवैकल्यविशेषोक्तिः।

न कोकिला न वीणा वा न कीरा न च किन्नरी।
कान्ता तथापि रायस्य चेतो हरति गानतः ॥२२८॥

कोकिलादिजातिवैकल्येऽपि कान्ता स्वरेण रायचेतोहारिणी यतस्ततो जातिवैकल्यविशेषोक्तिः।

न कुप्यति न बध्नाति काञ्च्या कर्णोत्पलेन सा।
न ताडयति रायेन्द्रं भयं नयति कामिनी ॥२२९॥

कोपनादिक्रियावैकल्येऽपि भयप्रापणमिति क्रियावैकल्यविशेषकथनम्।

सरससुरतयुद्धे विक्रमो नास्ति यस्याः
परमनिशितशस्त्रं नास्ति खेटादिकं च।
मदनतुमुलयुद्धाधीशकादम्बनाथं
जयति सरसविद्या सा सती चित्रमेतत् ॥२३०॥

शस्त्रखेटादिद्रव्यवैकल्येऽपि जयति विशेषकथनमिति द्रव्यवैकल्यविशेषोक्तिः।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

न सन्मित्रं न सत्संगो न सम्यग्धर्मदेशना।
तथापि पुण्यवान् रायो वसत्यानन्दसागरे ॥२३१॥

सन्मित्रादिसुखकारणवैकल्येऽपि पुण्यवानिति हेतुगर्भितविशेषणाद्धेतु-विशेषोक्तिः।

अन्येऽपि भेदाः सन्त्येव विशेषोक्तेर्विदांवरैः।
अभ्यूह्याः शास्त्रमार्गेण विस्तरो न मयोच्यते ॥२३२॥
यत्र किंचित्समीकर्तुं युज्यते केनचित् क्रिया।
एककाला समासो हि तुल्ययोगाभिधो भवेत् ॥२३३॥
स्तवनं निन्दनं चापि समाश्रित्य द्विभेदभाक्।
अलंकारस्तुल्ययोगः कथ्यते विदुषां वरैः ॥२३४॥
भरतस्सगरश्चक्री श्रेणिको बङ्गभूपतिः।
श्रोतृमुख्यपदं प्राप्ता भवन्ति भुवनत्रये ॥२३५॥

स्तुतिपरतुल्ययोगितालंकारः।

चिन्तामणिः कामधेनू रायबङ्गः सुरद्रुमः।
परोपकारे निरता इति रूढिर्जगत्त्रये ॥२३६॥

अयमपि पूर्व एव।

रायबङ्गक्षितीशस्य शत्रुजातश्रियः क्षणम्।
सुरचापश्रियो विद्युन्मालालक्षा न चासते ॥२३७॥

निन्दापरतुल्ययोगितालंकारः।

यत्र प्ररूप्यमाणेन वस्तुना तत्परत्वतः।
इष्टार्थो गम्यते तद्धिपर्यायोक्तं सतां मतम् ॥२३८॥
अस्मद्वैरिपुरं त्वया बलपते श्रीमद्विधेयं भृशं
[1]कादम्बाम्बुधिचन्दिरे निगदतीत्येवं बलाधीश्वरः।

---

१. कादम्बाम्बुनि चन्दिरे

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नानावज्रभुजङ्गकाञ्चनशिवामन्दारराजामरी—
स्त्रीबिम्बार्कमयं ह्यदान्मदनकान्तावासमप्यद्भुतम् ॥२३९॥

पर्यायोक्तालंकारः।

गुणानां कर्मणां यत्र सहभावः प्ररूप्यते।
सहोक्तिनामकं प्राहुस्तमलंकारमुत्तमाः ॥२४०॥
रायस्य कीर्त्या धवलः शत्रुकान्ताजनः सह।
[1]विक्रमेणारुणं सार्धं तत्कान्ताजनलोचनम् ॥२४१॥

गुणसहभावकथनसहोक्तिः।

श्रीरायक्षितिनाथ विक्रमगुणे नामा सदा वर्धते
वीरश्रीशरदभ्रकीर्तिवनिता त्यागेन साकं तव।
लक्ष्मीः पुण्यपदेन साकममलज्ञानेन वाणी समं
कोशेनाहवदक्षदण्डनिकरः संग्रामरङ्गोद्धुर ॥२४२॥

क्रियासहभावकथनसहोक्तिः। अथवा

कार्यकारणयोर्यत्र वक्तुं युगपदुद्भवः।
कार्योत्पादनसामर्थ्यं तां सहोक्तिं प्रचक्षते ॥२४३॥
पुण्येन सार्धमाधत्ते धर्मं यानेन दिग्जयम्।
त्यागेन कीर्तिं शौर्येण वीरलक्ष्मीं च रायराट् ॥२४४॥

कार्यकारणसहजन्मकथनसहोक्तिः।

यत्राधत्ते पुनर्दत्त्वा किंचित्किंचित् समं न वा।
तामाहुर्निपुणा लोके परिवृत्तिमलंक्रियाम् ॥२४५॥
सुरलोके पुरीं दत्त्वा [2]रिपुभ्यः स्त्रीविराजिताम्।
नरलोके पुरीं हृत्वा तादृशीं भाति रायराट् ॥२४६॥

सदृशार्थपरिवृत्तिः।

---

१. विक्रमेणारुणं सार्द्धं·······जनलोचनम् २. रिहभ्यः।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ज्ञानं स्वीकुरु बङ्गराज विनयं दत्त्वा गुरुभ्यः सदा
पुण्यं स्वीकुरु देयवस्तुनिकरं दत्त्वा गुरुभ्यः सदा।
वैरिभ्यः सुरलोकसौख्यपदवीं दत्त्वा तदीयं महा—
देशं स्वीकुरु युद्धरङ्गरमणीप्राणेश भूमीश भोः ॥२४७॥

विसदृशार्थपरिवृत्तिः।

कार्यमारभमाणेन दैवात्तत्साधनागमः।
लभ्यते यत्र तत्प्राहुरलंकारं समाहितम् ॥२४८॥

कोपं निवारयितुमिष्टनिजाङ्गनायाः
प्रारब्धवान् नृपतिकुञ्जरबङ्गनाथः।
तावत् सुधांशुरुदयाद्रिमुपैति पूर्णो
रोरौति कोकिलगणो भगणश्चकास्ति ॥२४९॥

एकवाक्यमनेकार्थं यत्र श्लिष्टं तदुच्यते।
अभिन्नपदमुद्दिष्टं श्लिष्टं भिन्नपदं द्विधा ॥२५०॥

[१]देवोऽयमम्बरोद्भासी लोकाह्लादः कविस्तुतः।
मरुत्सहायो राजाग्रे भासते भुवनोत्तमः ॥२५१॥

अभिन्नपदश्लिष्टम्।

सदैव बलसंपन्नो न दीनो जडसंग्रहः।
कविरम्यो रायबङ्गो राजते मन्दरागतः ॥२५२॥

भिन्नपदश्लिष्टम्।

व्यतिरेकाद्यलंकारे श्लेषाः प्राग् दर्शिताः परे।
अन्ये केचन दृश्यन्ते श्लेषास्तत्कथनं यथा ॥२५३॥

आह्लादयन्ति[२]रायं च सानुरागाः प्रजाः प्रजाः।
[३]साकूतं रक्षिता वृद्धाः करमार्दवलालिताः ॥२५४॥

---

१. देवोऽयमम्बरोद्भासि लोकाह्लादी कविस्तुतः २. रायस्य
३. आकूतं।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रजाः जनाः प्रजाः पुत्राः आह्लादयन्तीति क्रियैका अभिन्नश्लेषः ।

रायबङ्गे न दृश्यन्ते श्लिष्यन्ते च पयोधराः ।
उत्तुङ्गा अम्बराधारा मुक्ताफलविभूषिताः ॥२५५॥

अविरुद्धक्रियाश्लेषः ।

वियोगं प्राप्य रायेन्द्रो मोदते हृदये परम् ।
नारीजनस्तु क्लिश्नाति पयोधरसहायकः ॥२५६॥

बिरुद्धक्रियाश्लेषः ।

श्रीरायराज्ये काठिन्यं तरुणीस्तनमण्डले ।
अपवादो निरोष्ठ्येषु काव्येषु न परत्र च ॥२५७॥

सनियमश्लेषः ।

मन्दानिला लुण्टयन्ति दिव्योद्यानेषु सौरभम् ।
अथवा चञ्चरीकाश्च चोरयन्ति हि लोलुपाः ॥२५८॥

नियमनिषेधश्लेषः ।

रायबङ्गः समुद्रश्च भूभृदास्पदगौरवः ।
गम्भीरो भूरिरत्नाढ्यो लावण्याढ्यो विराजते ॥२५९॥

अविरुद्धश्लेषः ।

पयोधरविलोलोऽयं नृसिंहश्चातकायते ।
सन्मानसगतो बङ्गो राजहंसायते सदा ॥२६०॥

उपमाश्लेषः ।

अर्थयोर्यत्र समयोरन्वयः क्रिययाजनि ।
तन्निदर्शनमित्युक्तं सदसल्लक्ष्मगोचरम् ॥२६१॥

सुजनसुरकुजोऽयं रायबङ्गक्षितीशो
वितरति फलमिष्टं सर्वलोकाय लोके ।
गगनतलनिवासी कौमुदीकामिनीशो
विलसदमृतदीप्तिः किं न लोकाय धत्ते ॥२६२॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रशस्तनिदर्शनालंकारः ।

अन्याय इति शब्दं च न वादयति बङ्गराट् ।
अपशब्दं स्वशिष्यौघं न वादयति शाब्दिकः ॥२६३॥

अप्रशस्तनिदर्शनालंकारः ।

निन्दाव्याजेन यत्रार्थं स्तौति कंचिच्च सा मता ।
व्याजस्तुतिर्गुणा एव दोषा इव चकासते ॥२६४॥
वक्षोरङ्गे महाश्रीर्वरमुखकमले शारदा वीरलक्ष्मी–
दोर्दण्डे रायबङ्गक्षितिप तव महाशासनाद्वर्ततेऽसौ ।
आज्ञामुल्लङ्घ्य लोके तव विशदयशस्कामिनी बम्भ्रमीति
राज्ये सेयं तवाज्ञा सुकविजननुता तत्कथं जाघटीति ॥२६५॥

व्याजस्तुत्यलंकारः ।

देवतांघ्रिपसंस्तुत्या कीर्तिः संशोभते कथम् ।
सागरान्ता धरा कान्ता कथं जीवति राय ते ॥२६६॥

श्लिष्टव्याजस्तुतिः ।

व्याजस्तुतिविशेषाणामपर्यन्तः प्रविस्तरः ।
बुद्धिशालिभिरभ्युह्यस्तस्मान्नास्माभिरुच्यते ॥२६७॥
[1]इष्टानां यत्र वस्तूनामाशंसनमिदं मतम् (? °मिदंच यत्) ।
तामाशिषमलंकारं वदन्ति कविकुञ्जराः ॥२६८॥
सुरेन्द्रपूज्यः परिपूर्णसौख्यः
सुज्ञानसाम्राज्यमहापदस्थः ।
जिनेन्द्रचन्द्रो वरदानरुद्रः
श्रीबङ्गराजस्य मुदेऽस्तु देवः ॥२६९॥

आशीरलंकारः ।

---

१. अष्टानां

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नरेन्द्रकन्या परिपूर्णरूपा
श्रृङ्गारदुग्धाम्बुधिकौमुदी सा।
तुङ्गस्तनी मङ्गलहारभूषा
श्रीबङ्गराजस्य मुदेऽस्तु कान्ता ॥२७०॥

इयमप्याशीः।

यत्रानेकपदार्थानामत्युत्कृष्टेतरात्मनाम्।
एकत्र कथनं जातं स समुच्चय उच्यते ॥२७१॥
[१]श्रीशान्तिनाथदेवोऽयं स्याद्वादोऽमोघलाञ्छनो
धर्मश्रीरायबङ्गोऽत्र लोके रत्नानि त्रीणि वै।
कादम्बवार्धिचन्द्रो लक्ष्मीः कीर्त्यङ्गना गिरां देवी
जयकामिनी च पूज्या चत्वारि हि दिव्यवस्तूनि ॥२७२॥

अत्युत्कृष्टसमुच्चयालंकारः।

रायबङ्गक्षितीशस्य सन्ति शत्रुपुरेष्वमी।
जम्बुका घूकभल्लूकाः तिन्दुका युगपत्रकाः ॥२७३॥

अत्यपकृष्टसमुच्चयः।

यत्र [२]कोऽपि जनो वक्ति प्रीतियुक्तमिवाप्रियम्।
अलंकृतिं तां वक्रोक्तिं प्राहुः काव्यविशारदाः ॥२७४॥
श्रीबङ्गेश्वर साधु साधु भवतः श्रृङ्गारशोभा परा
मुक्ताजालमलंकृतं परिलसद्वज्रंच संभूषितम्।
श्रीचन्द्राभरणं महोदयकरं सर्वं त्वया संवृतं
वस्त्रेणेति निजालयागतपतिं सा[३] वक्ति कान्ता गिरा ॥२७५॥

वक्रोक्त्यलंकारः।

---

१. श्रीशान्तिनाथ देवः स्याद्वादामोघलाञ्छनो धर्मश्री रायवङ्गभूपो रत्नानि श्रेणि लोकेऽत्र (?)। २. कोपाध्वजो ३. वानक्ति।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रसिद्धसाधनाद्यत्र कालत्रितयगोचरम् ।
साध्यं निश्चीयते प्राज्ञैरनुमानं तदुच्यते ॥२७६॥
मानसोल्लासनं दृष्टि शीला साधवगम्य सा (?) ।
कान्ता श्रीरायबङ्गस्य [1]शृङ्गाराब्धौ निमज्जति ॥२७७॥

वर्तमानसाध्यगोचरानुमानालंकारः ।

श्रीरायभूपदिव्याङ्गे मुक्ताजालं विलोक्य सा ।
कान्ता कुप्यति बध्नाति काञ्चीदाम्ना निजेश्वरम् ॥२७८॥

अतीतसाध्यगोचरानुमानालंकारः

कादम्बवार्धिचन्द्रस्य वाग्विलासादनागतम् ।
फलं निश्चित्य सा कान्ता निजेशेऽगात् परां मुदम् ॥२७९॥

भाविसाध्यगोचरानुमानालंकारः ।

यत्रासंभाव्यसंबन्धो वस्तुनोऽन्येन केनचित् ।
अनौचित्येन संप्रोक्तो विषमं तं प्रचक्षते ॥२८०॥
कादम्बनाथ करुणारसदुग्धवार्धिः
क्वायं त्वदीयहृदये सकलप्रजासु ।
रुद्रावतार धर धीर रिपुव्रजेषु
क्वायं चकास्ति च रसो वररौद्रनामा ॥२८१॥
उत्कृष्टतान्तरं यत्र प्रकृतस्योपलक्षणम् ।
कथ्यतेऽवसरः सोऽयमलंकारो विबुध्यताम् ॥२८२॥
येन जिष्णुरपि ध्वस्यः शत्रुर्भीमोऽपि सङ्गरे ।
तस्य श्रीरायबङ्गस्य दोर्दण्डेऽभूज्जयाङ्गना ॥२८३॥

अवसरालंकारः ।

यत्र साम्यं प्रतीयेत वस्तुनः प्रतिवस्तुना ।
इवादीनामप्रयोगे प्रतिवस्तूपमा हि सा ॥२८४॥

---

१. शृङ्गारा....निमज्जति

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कादम्बवंशे विस्तीर्णे स एको रायभूपतिः ।
अब्धौ सकलरत्नानि कौस्तुभाख्यां भजन्तु किम् ॥२८५॥

प्रतिवस्तूपमा । अस्या उपमायामन्तर्भाव इति केचित् ।

यत्सारं निश्चितं यत्र तस्मात्सारं ततोऽपि तत् ।
सारं निश्चीयते व्याप्त्या सा सारालंकृतिर्मता ॥२८६॥

कादम्बाब्धौ सुसारो वरगुणनिलयो रायबङ्गामृतांशु–
स्तस्मिन् सारा विवेकामलतरविलसत्कौमुदी लोकपूज्या ।
तस्यां संतापहृत्त्वं सुकविजननुतं सारमस्मिन् सुसारं
सत्सौख्यापादकत्वं वरविशदयशोदायकत्वं हि तस्मिन् ॥२८७॥

सारालंकारः ।

अन्यस्य वस्तुनोऽन्यस्मिन् साम्याद्वस्तुविनिश्चयः ।
स्वकारणवशाज्जातो यत्र स भ्रान्तिमान् भवेत् ॥२८८॥

संध्यारागं वनाग्निं गिरितटगतधातुव्रजं बालभानुं
कूपाराग्निं नभोऽन्तर्गतदिवि जनधीरक्तनीरेजषण्डम् ।
[1]दृष्ट्वा च बेभीयतेऽसौ सकलरिपुगणै[2]स्त्वत्प्रतापः सुतापो
मत्वेति श्रीविलासास्पदविजयरमानर्तकीनृत्यरङ्ग ॥२८९॥

भ्रान्तिमदलंकारः । मोहोपमेति केचित् ।

एतद्वेदमिदं वेति चलद्बुद्धिस्तु संशयः ।
हेतुना निश्चयो यत्र निश्चयान्तोऽपि सत्कृतः ॥२९०॥
शत्रुक्षयज्ञापकधूमकेतुः किं वैरिचन्द्रस्य विधुंतुदः किम् ।
त्वद्धस्तखड्गं कवयो विलोक्य संशेरते वीर नृसिंहभूप ॥२९१॥

संशयालंकारः ।

किं किं कराब्जनिपतन्मधुपावली भो
वीरश्रियः कविनुतावररोमराजिः ।

---

१. दृष्ट्वा····भीयते २. °स्वप्रतापो सुतापो ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्वद्धस्तखड्गमवलोक्य कवीश्वराणां
बुद्धिः स्फुरत्यमलबोधपराक्रमेश ॥२९२॥

अयमपि संशयः ।

चिन्तामणिः किं न जडत्वमस्य
किं वा सुरागो नहि पुष्पजालम् ।
विवेकवाक्प्रौढियुतेन तेन
त्यागेन कादम्ब्रनृपः प्रबुद्धः ॥२९३॥

निश्चयान्तसंशयालंकारः । संशयः संशयोपमा, निश्चयान्तो निर्णयोपमेति केचित् ।

पूर्वपूर्वो विशिष्टोऽर्थो रच्यते तद्विशेषणम् ।
उत्तरोत्तरतन्निष्ठं यत्र सैकावली मता ॥२९४॥
श्रीराय क्षितिपालको वरमहालक्ष्मीपतिः सा रमा
वीरश्रीसहचारिणीजयवधूः कीर्त्यङ्गना भूषिता ।
सा कीर्तिर्वरशारदासहचरी सा शारदामञ्जुल–
श्रीतुण्डाब्जनिवासिनीनुतमुखं संपूर्णसीमोपमम् ॥२९५॥

एकावल्यलंकारः ।

अप्रयुज्यविशेष्यं तद्विशेषणपदानि वै ।
साकूतानि प्रयुज्यन्ते यस्मिन् परिकरः स हि ॥२९६॥
कुवलयकरसारं श्रीचकोरीप्रमोदं
नववररसपीयूषाश्रयं सत्कलेशम् ।
कविदिविजसहायं सर्वलोकप्रियं कं
वदति निजसमानं रायबङ्गप्रवीणः ॥२९७॥

परिकरालंकारः ।

वस्तुसाधारणं यत्र किंचिदेकत्र रूप्यते ।
निषिध्यते तदन्यत्र परिसंख्या हि सा मता ॥२९८॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कादम्बनाथसाम्राज्ये काठिन्यं करपीडनम् ।
कान्तापयोधरद्वन्द्वे तत्केल्यामेव ताडनम् ॥२९९॥

परिसंख्यालंकारः ।

याचनं चुम्बनादाने बन्धनं दुष्टनायके ।
वियोगः पञ्जरे भीतिः क्रुद्धकान्तावलोकनात् ॥३००॥

इयमपि परिसंख्या । सनियमश्लेष इति केचित् ।

प्रश्नोत्तरद्वयं यत्र व्यक्तं गूढं च वोभयम् ।
उच्येते तमलंकारमाहुः प्रश्नोत्तराह्वयम् ॥३०१॥
प्रजानां पालनं कस्मान्निवृत्तिः पीडनस्य च ।
रायबङ्गमहीपालाद्दयाम्भोनिधिचन्दिरात् ॥३०२॥

व्यक्तप्रश्नोत्तरालंकारः ।

पयोनिधिसमानस्य रायबङ्गमहीपतेः ।
क्रमाब्जभासुरस्याप्यमेयस्य श्रीः क्व वर्तते ॥३०३॥

व्यक्तप्रश्नगूढोत्तरालंकारः । अस्मिन् श्लोके पादचतुष्टयस्य प्रथमाक्षरचतुष्टये गृहीते पराक्रमे इति भवति तदेव गूढोत्तरम् ।

तव संबन्धि निष्काम तव संबोधनं कथम् ।
कीदृशस्त्वं पुनः कीदृग्मानवेश प्रपूजित ॥३०४॥

व्यक्तगूढोत्तरप्रश्नोत्तरालंकारः ।

अलंकृतीनामुक्तानामुपमादिभिदात्मनाम् ।
मध्ये द्वयोस्त्रयाद्रीनां संगो यत्र स संकरः ॥३०५॥
श्रीवङ्गराज वदनं तव पूर्णचन्द्रः
पादद्वयं कमलयुग्ममिव प्रभाति ।
नायं भुजोऽरिनृपवृन्दसुधांशुराहुः
कीर्तिः करोति सकलाम्बुधिलङ्घनं च ॥ ३०६ ॥

संकरालंकारः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सकोशमपि नीरेजं सदण्डमपि निर्जितम् ।
रायबङ्गमुखाब्जेन निष्पुण्यस्य तथा भवेत् ॥३०७॥

अयमपि संकरः ।

अलंकृतीनां सर्वासां गुणमुख्यव्यवस्थया ।
समकक्षतया यस्य संकरस्य द्वयी गतिः ॥३०८॥
अलंकृतीनां संगृह्यानन्तविस्तरमप्यमूम् ।
एष मार्गः प्रमाणेन दर्शितोऽस्माभिरुत्तमः ॥३०९॥
नानालंकाररत्ने विशदतररसोदारपिण्डीरडिण्डे
नानाभावोरुरङ्गत्तरलतमरसच्चारुकल्लोलमाले ।
शय्यापाकोरुवृत्तिप्रसरबहुगुणोदात्तरीत्यभ्रजाले
काव्यक्षीराम्बुराशौ जयतु तव महाकीर्तिचन्द्रो नृसिंह ॥३१०॥

इति परमजिनेन्द्रवदनचन्दिरविनिर्गतस्याद्वादचन्द्रिकाचकोरविजयकीर्ति-
मुनीन्द्रचरणाब्जचञ्चरीकविजयवर्णिविरचिते श्रीवीरनरसिंह-
[1]कामिरायबङ्गनरेन्द्रशरदिन्दुसंनिभकीर्तिप्रकाशके शृङ्गारा-
र्णवचन्द्रिकानाम्नि अलंकारसंग्रहे अलंकारनिर्णयो
नाम नवमः परिच्छेदः ।

अलंकारनिर्णयो नाम नवमः परिच्छेदः ।

■

१. काहिराय

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

दोषगुणनिर्णयो नाम

दशमः परिच्छेदः

निर्दोषधर्मः पुण्याय यथा शक्तस्तथा भुवि ।
निर्दोषकाव्यं सत्कीर्त्यै वर्ज्यदोषानतो ब्रुवे ॥१॥

असमर्थं श्रुतिकटु निरर्थकमवाचकम् ।
च्युतसंस्कृत्यप्रयुक्तं ग्राम्यमश्लीलकं परम् ॥२॥

नेयार्थं क्लिष्टसंदिग्धे ततोऽप्यनुचितार्थकम् ।
अविमृष्टविधेयांशं विरुद्धमतिकृत्तथा ॥३॥

अप्रतीतमिति प्रोक्ताः पददोषा विशारदैः ।
प्रथमं लक्षणं तेषां कथ्यते क्रमतो मया ॥४॥

अङ्गीकृतार्थं यद्वक्तुं न शक्तं तत्पदं तदा ।
असमर्थमिति प्रोक्तं तदुदाहरणं यथा ॥५॥

ग्रामं भवति चैत्रोऽसौ नगरं हन्ति माधवः ।
दिव्यन्ति साधवो मोक्षं दयतेऽरिं धराधिपः ॥६॥

अत्र भवति–हन्ति–दिव्यन्ति–पदानां गत्यर्थसंभवेऽपि गत्यर्थे सामर्थ्याभावात् पदत्रयसमर्थम् । दयते-पदं हिंसार्थे सामर्थ्याभावादसमर्थम् ।

कठिनाक्षरसंदर्भं पदं श्रुतिकटूदितम् ।
सृष्ट्रा विनिर्मिते वात्र राष्ट्रे भाति पुरं सदा ॥७॥

अत्र सृष्ट्रा राष्ट्रे इति पदद्वयं श्रुतिकटु ।

पादपूरणमात्रार्थं यत् पदं प्रतिपाद्यते ।
तन्निरर्थकमित्युक्तं गुणदोषविशारदैः ॥८॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भाति वै नगरं चात्र खलु शक्रपुरोपमम् ।
तदेव तु हि गन्तव्यं त्वया सुखफलार्थिना ॥९॥

अत्र च वै [1]खलु तु हि पदानि स्वार्थानि (न) सन्तीति निरर्थकानि ।

स्वाभिप्रेतं न वक्त्यर्थं प्रयुक्तमपि यत्पदम् ।
तदवाचकमित्युक्तं काव्यसारविचक्षणैः ॥१०॥

रणे जयाङ्गनां चैत्रो भटत्वाल्लभते पराम् ।
शूरत्वादिति हेत्वर्थे भटत्वं पदमीरितम् ॥११॥

अत्र भटसामान्यवाचकं भटपदं शूरवाचकं न भवतीत्यवाचकं ज्ञेयम् ।

शास्त्रोक्तलक्षणं नास्ति यत्र तच्च्युतसंस्कृति ।
भाते विधुर्नभोभागे नगरं तिष्ठते नरः ॥१२॥

अत्र भाते तिष्ठते पदयोरात्मनेपदस्य लक्षणं नास्ति । नगरमित्यधिकरणे द्वितीयाया लक्षणं नास्ति ।

प्रसिद्धमपि यच्छास्त्रे कविभिर्न प्रयुज्यते ।
तदप्रयुक्तं ज्ञातव्यं पदं दुष्टं विशारदैः ॥१३॥

अणिमादिगुणोपेतो दैवतस्तं [2]निरूपयन् ।
कविभिर्दैवतः शब्दः पुल्लिङ्गे न प्रयुज्यते ॥१४॥

यत्पदं नोचितं यत्र तत्र तद्ग्राम्यमुच्यते ।
ग्रामवर्तिजनश्लाघ्यं निपुणैर्निन्द्यते यथा ॥१५॥

अधरं भक्षयित्वासौ तरुण्याः [3]स्तनमण्डलम् ।
हस्तेनावृत्य तद्देहे शेते कश्चिन्नरो मुदा ॥१६॥

अत्र अधरभक्षणं हस्तेन स्तनावरणं कान्ताशरीरशयनं ग्राम्यवचनम् ।

---

१. खलु मही पदाशी स्वार्था न । २. निरूपि सन् । ३. °कुण्डलम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पदेन येनासभ्यार्थो ज्ञाप्यते तत्पदं मतम् ।
अश्लीलं त्रिविधं व्रीडामङ्गलार्थजुगुप्सकम् ॥१७॥

तरुण्या मदनावासो राजते सुखदायकः ।
मदनावासशब्दोऽयं लज्जोत्पत्तिविधायकः ॥१८॥

कामिनीवदनं पद्मं विनाशयति लीलया ।
विनाशयति नीरेजमेतत्पदममङ्गलम् ॥१९॥

रतौ तरुण्या नाथस्य क्षुते सति विशङ्क्यते ।
क्षुते सति पदं चैतज्जुगुप्साजन्मकारणम् ॥२०॥

स्वसंकेतितमर्थं यत्पदं मूलार्थसूचने ।
सामर्थ्यरहितं वक्ति तन्नेयार्थं विदुर्बुधाः ॥२१॥

अनन्तरानुजो धर्मपुत्रस्य परिपातु वः ।
रुद्रकान्तेक्षुवाटेषु प्रभाते रोरवित्यलम् ॥२२॥

अत्र धर्मपुत्रस्य अनन्तरानुजः भीमः । भीमो नाम महेश्वरः इति स्वसंकेतः । रुद्रकान्ता शिवा । शिवा नाम जम्बुका इति स्वसंकेतः ।

अर्थं व्यवहितं वक्ति तत्पदं क्लिष्टमुच्यते ।
विनतानन्दनारोहकान्तापुत्रो जयत्यलम् ॥२३॥

विनतानन्दनो गरुडः तदारोहको विष्णुः तत्कान्ता लक्ष्मीः तत्पुत्रो मन्मथः इति व्यवहितार्थद्योतकम् ।

अर्थं विवक्षितं तस्मादन्यार्थमपि यत्पदम् ।
प्रकाशयति संदिग्धं तदुक्तं दोषवेदिभिः ॥२४॥

देवो नभसि यातीति संदिग्धं पदमुच्यते ।
निर्जरो वा घनो वेति संशयस्य समुद्भवात् ॥२५॥

पदस्य यस्यानुचितो गम्यतेऽर्थस्तदुच्यते ।
बुधैरनुचितार्थं हि तस्योदाहरणं यथा ॥२६॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुरुषो राजते राजसभायां वरधीवरः ।
प्रकाशयत्यनुचितं कैवर्तं धीवरः पदम् ॥२७॥

प्राधान्येन न वर्तेत स्वार्थे यत्पदमीरितम् ।
अविमृष्टविधेयांशं तत्पदं प्रणिगद्यते ॥२८॥

मार्गे याति नरः कश्चिन्महाशूरो धनाधिपः ।
धनाधिपमहाशूरपदे प्राधान्यतो न हि ॥२९॥

सङ्ग्रामदानप्रस्तावे महाशूरधनाधिपपदद्वयेन सार्थपरामर्शस्य प्राधान्येन संभवान्मार्गे तदसंभवात् अविमृष्टविधेयांशत्वम् ।

इष्टार्थादन्यदुष्टार्थप्रतीतिजनकक्षमम् ।
विरुद्धमतिकृच्चोक्तं तत्पदं विदुषां वरैः ॥३०॥

सुरतरवे लोकोऽयं गुरवे तुभ्यं सदा नमति ।
जननी या भवतः सा परोपकारे सदा क्रमते ॥३१॥

'सुरतरवे' 'जननी या भवतः' इति पदद्वयं विरुद्धाऽर्थप्रतीतिकरम् । सुरतरवे सुरत-रवे 'जननी या भवतः' 'जननी याभवतः' ।

स्वकीयशास्त्रसिद्धार्थं यत्पदं वक्ति तत्पदम् ।
अप्रतीतमिति प्रोक्तं कथ्यते तदुदाहृतिः ॥३२॥

त्रैलोक्यं वर्तते जीवसुखदुःखविधायकम् ।
सृष्टिसंहारकरणे बहुधानकमुच्यते ॥३३॥

सांख्यागमे त्रैलोक्यमिति बहुधानकमिति पदद्वयं प्रधानतत्त्ववाचकं तद् आगमप्रसिद्धत्वाद् अप्रतीतम् ।

उक्त्वा पदगतदोषान् पदैकदेशेषु पूर्वकथितास्तान् ।
दोषान् वदामि शृणु भो राय नृपाधीश भो यथायोगम् ॥३४॥

सरसत्वान्मृदुत्वाच्च सुभगत्वाच्च सुन्दरी ।
जगन्मोहकरी चित्रं कामेनापि विलोक्यते ॥३५॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र पदैकदेशस्य त्वत्प्रत्ययस्य बाहुल्यात् सरसत्वादिपदत्रयं श्रुतिकटूच्यते ।

आलिङ्ग्य कामुकः सौख्यं प्रमदायाः पयोधरान् ।
यात्योदनं सूपकारः पचतेऽलं [1] धरेशिने ॥३६॥

अत्र पयोधरान् इति एककान्तायाा बहुवचनं पदैकदेशरूपं निरर्थकम् । पचते इत्यात्मनेपदमपि पदैकदेशरूपं निरर्थकं फलेशत्वाभावात् ।

मां समानो न यातीतः साधरामृतसौष्ठवाम् ।
अत्र मांसमृतेत्येतत्पदांशोऽश्लीलमुच्यते ॥३७॥

अत्र मांसेति जुगुप्साकरमश्लीलं मृतेत्यमङ्गलमश्लीलम् ।

देवतया पूज्योऽयं नरनाथो धर्मसाररसशाली ।
देवेति तयेति तथा देवतया वेति भवति संदेहः ॥३८॥

अत्र पदैकदेशरूपं संदिग्धम् ।

त्यागवाः कुर्वते युद्धं गीर्वाणैस्सर्वदा समम् ।
लक्षको दानशब्दस्य त्यागशब्देन वाचकः ॥३९॥

अत्र त्यागवा इति पदैकदेशस्त्यागशब्दः दानशब्दगमको भवति । न पुनरसुरार्थवाचकः ।

पददोषं निरूप्याहं वाक्यदोषं ब्रुवेऽधुना ।
श्रृणु राय महीनाथ काव्यगोष्ठिविशारद ॥४०॥

उपहतलुप्तविसर्गं हतवृत्तं गर्भितं तथाकीर्णम् ।
न्यूनपदं कथितपदं प्रसिद्धिहतमक्रमं विसंधि तथा ॥४१॥

प्रतिकूलवर्णमपदस्थितपदमस्थानगतसमासं च ।
अधिकपदं रसरहितं समाप्तपुनरात्तमनभिहितवाच्यम् ॥४२॥

---

१. दरोशिने ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अप्रस्तुतार्थममतपरार्थमर्धान्तरैकवाचि तथा ।
भग्नप्रक्रममभवन्मतयोगपतत्प्रकर्षयोर्युगलम् ॥४३॥
असकृद्याति विसर्गो यत्रोकारं विलोप्यभावं वा ।
उपहतलुप्तविसर्गं तद्वाक्यं दुष्टमिति वदन्ति बुधाः ॥४४॥
नरो वरो हितोऽर्च्यो वा गम्भीरो दुर्लभो भुवि ।
अवरा अहिता ज्ञानहीना जीवा गृहे गृहे ॥४५॥

असकृद्विसर्गो पूर्वार्धे उकाररूपं याति लोपमपरार्धे ।

यत्र च्छन्दोभङ्गो वर्णानां हीनतादितत्त्वं वा ।
गुरुलघुवर्णस्थाने लघुगुरु तद्वाक्यमेव हतवृत्तम् ॥४६॥
कान्तेन नारीसमाना विदग्धा विलोकितापि प्रमदं न याति ।
स्मरेण कान्ता हरिणनयना निपीड्यतेऽसौ [1]कुसुमोरुबाणैः ॥४७॥

अत्र पूर्वार्धे समानेत्यत्र माकारस्थाने लघुना भवितव्यम् । अपरार्धे हरिणनयनेत्यत्र णकारस्थाने यकारस्थाने च गुरुणा भवितव्यम् । गुरुलघोर्व्यत्ययाद्धतवृत्तम् ।

मृगाङ्ककरा शीता[2] हरन्ति तमसां ततिम् ।
वने चूतकिसलयानि वसन्ते भान्ति सर्वतः ॥४८॥

अत्र पूर्वार्धे प्रथमपादे न्यूनाक्षरत्वं तृतीयपादेऽधिकाक्षरत्वं हतवृत्तं ततः ।

आरामस्यामलदेशे नारी सकलभूरिगुणरम्या ।
संक्रीडय पुनः क्रीडति सरोवरे विदलदखिलकमलाढ्ये ॥४९॥

अत्र प्रथमपादे गणत्रयमतिक्रम्य यतिः छन्दोभङ्गः । द्वितीयपादे नारीति पादमध्ये यतिः छन्दोभङ्गः । ततो हतवृत्तम् ।

---

१. कुसुमोरबाणैः । २. शिता ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

छन्दःशास्त्रे यतिः प्रोक्तो यादृशस्तादृशस्य वै ।
यतेरभावो विद्वद्भिः छन्दोभङ्गो निरूप्यते ।।५०।।

अन्यवाक्यस्य मध्येऽस्ति यत्रान्यद्वाक्यमीरितम् ।
तद्वाक्यं गर्भितं प्राहुः काव्यालंकारकोविदाः ।।५१।।

शृंगाररसवाराशौ निमग्नाङ्गी विलोकते ।
रमते प्रमदारामे तरुणी निजनायकम् ।।५२।।

अत्र रमते प्रमदारामे इति वाक्यं वाक्यान्तरमध्यगतमिति गर्भितम् ।

बहुवाक्यानां यत्र प्रविशन्ति पदानि मिश्रितानि मिथः ।
तत् संकीर्णं कथितं क्लिष्टं पुनरेकपदवाक्यवृत्तिः ।।५३।।
कुप्यति रमणो नारी नमति रुषं च चरणपङ्कजे त्यजति ।
परिरभ्य मोदतेऽसौ चुम्बति मज्जति वरार्णवे सौख्ये ।।५४।।

अत्र नारी कुप्यति रमणश्चरणपङ्कजे नमति । नारी रुषं त्यजति रमणः परिरभ्य चुम्बति वरासौ मोदते रमणः सौख्येऽर्णवे मज्जतीति बहूनां वाक्यानां पदानि परस्परमिश्रितानि इति संकीर्णम् । एकवाक्यगतपदानि मिथो मिश्रितानि चेत् क्लिष्टं वाक्यं ज्ञेयम् ।

पदेन येन यद्वाक्यं विना न्यूनं भवेद्यदा ।
तदन्यूनपदमित्युक्तं तस्य लक्ष्यं प्ररूप्यते ।।५५।।
रतिक्रियार्थी रमणीं जगन्मोहनरूपिणीम् ।
विलोक्यालिङ्ग्य सौख्याब्धौ निमज्जति मनोहरे ।।५६।।

अत्र नायक इति विशेष्यपदाभावाद् न्यूनपदवाक्यम् ।

पदस्य कथनं यत्र कथितस्य पुनर्यदा ।
तदा सद्भिस्तु कथितपदं तद्वाक्यमुच्यते ।।५७।।

स्मरकेलिविनोदेन कान्ता कान्तस्य ताडनम् ।
करोति केलिनीलाब्जकर्णपूरेण चारुणा ।।५८।।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र केलीति प्रागुक्तं पुनरपि केलीति कथितं ततः कथितपदं वाक्यम् ।

प्रसिद्धिरहितं यत्र पदमुक्तं तदुच्यते ।
प्रसिद्धिहतमेतद्धि वाक्यं दुष्टं विचक्षणैः ॥५९॥

पद्माकरे सरोजाक्षी केकां हंसा विकुर्वते ।
तां निशम्य मम स्वान्तं बिभेति मदनातुरम् ॥६०॥

अत्र केकाशब्दो मयूरवाण्यां प्रसिद्धो न हंसध्वनौ इति प्रसिद्धिहतं वाक्यम् ।

लोकशास्त्रक्रमो नास्ति यत्र तद्वाक्यमक्रमम् ।
तदुदाहरणं वक्ष्ये तद्वाक्यप्रतिपत्तये ॥६१॥

उद्यानकैरवाम्भोजवृद्धीनां हेतवो मताः ।
दिवाकरवसन्ताब्जा मोदयन्तु सतां मनः ॥ ६२ ॥

अत्र कमलारामकैरवाणां वृद्धिहेतुत्वे भानुवसन्तचन्द्राणां वाच्ये व्यत्ययकरणादक्रमं वाक्यम् ।

योगसौगतसांख्यानां मते देवाः प्ररूपिताः ।
कपिलेश्वरबुद्धास्तु क्षणिकेतरवादिनः ॥६३॥

अत्र स्पष्टमुदाहरणम् ।

यत्र वाक्ये विरूपत्वं विश्लेषोऽश्लीलता तथा ।
कष्टता संधिदोषाः स्युः विसंधि तदनुस्मृतम् ॥६४॥

वने आस्ते वरा नारी तद्दृष्टी अतिचञ्चले ।
तदूरू अधिकौ भातस्तज्जङ्घे अतिमोहने ॥६५॥

अत्र प्राप्तेऽपि संधौ सकृदविहिते सति, निषिद्धेऽपि संधौ तथैव असकृद्विहिते सति वैरूप्यं दोषः, ततो विसंधि वाक्यम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ईश आगत उदात्तसंपदा भूषितो[1] रमणि पश्य पश्य ते।
एष ऊर्जितगुणस्तवाधुना कामसौख्यममितं करोत्यलम् ॥६६॥

अत्र निषिद्धे सन्धौ तथैवासकृद्विहिते सति विश्लेषो दोषः। ततोऽपि विसन्धि वाक्यम्।

सुभगेशं निजं नारी विलोक्य परिरभ्य चुम्बति प्रमदम्।
अरुणामृत अमृताभं (अधरामृतममृताभं) पायं पायं रसाब्धि-
मग्नाभूत् ॥६७॥

अत्र सुभगेशमिति सुभगमीशं सुष्ठु भगेशमिति व्रीडाकरमश्लीलं संधिकरणं ततोऽपि विसंधि वाक्यम्।

गुर्वालोकनपात्रचार्वमलं पूर्वपूर्वसौन्दर्यम्।
ऊर्वङ्गजगजनिगडं चित्रमिदं भाति कामिनीरूपम् ॥६८॥

अत्र बहुकृत्वः श्लिष्टतया संधेर्दोषः कष्टत्वमुच्यते। ततोऽपि विसंधि वाक्यम्।

रसानुकूलवर्णातिरिक्तं यद्वाक्यमुच्यते।
तदुक्तं प्रतिकूलादिवर्णं काव्यविचक्षणैः ॥६९॥

शठेन दृढमालिङ्ग्य नाथेन कठिनस्तनौ।
कम्बुकण्ठ्या मनःखेदं विभिद्याप्तं स्थिरं सुखम् ॥७०॥

अत्र शृंगाररसे कठिनानां ठादिवर्णानामनुकूलता नास्तीति प्रतिकूलवर्णं वाक्यम्।

यत्रास्थाने पदं वृत्त तद्वाक्यं दीर्घदर्शिभिः।
अस्थानस्थपदं प्रोक्तं तस्य लक्ष्यं निरूप्यते ॥७१॥

तन्वङ्गीतनुमालोक्य सोत्कण्ठो नायको मुदम्।
परमां याति लावण्यवार्धिचन्द्रकलोपमाम् ॥७२॥

---

१. रमणी।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र लावण्येत्यादिपदं सोत्कण्ठ इत्यादिपदेभ्यः पूर्वं वाच्यम् । तस्मादस्थानस्थपदवाक्यम् ।

यत्र वाक्ये समासोऽयमस्थाने वर्तते यदा ।
अस्थानस्थसमासं तद्वाक्यमुक्तं तदा बुधैः ॥७३॥
अस्मिन् लोके तमो व्याप्तमिति क्रोधादिवारुणः ।
भाति पूर्वाचलाग्रस्थतीव्रलोहितमङ्गलः ॥७४॥

अत्र रौद्ररसस्थाने समासबाहुल्यस्यौजोगुणस्य प्रस्तुतत्वात्समासः कर्तव्यः । अस्थाने कविवचने न कर्तव्यः समासः । आदित्यस्य रौद्ररसाभावाद् अस्थानस्थसमासं वाक्यम् ।

विनापि पदेन येनेदं वाक्यं संपूर्णतां गतम् ।
तेनाधिकपदमुक्तं वाक्यं दुष्टं विचक्षणैः ॥७५॥
चन्द्राकारसमा कीर्तिर्भानुबिम्बसमं परम् ।
तेजो विभाति भूपस्य पूर्वपुण्यविपाकतः ॥७६॥

अत्र आकारपदेन बिम्बपदेन च विनापि वाक्यं पूर्णं भवतीत्यधिकपदं वाक्यम् ।

यत्र वाक्ये रसो नास्ति तद्वाक्यं रसबिच्युतम् ।
उच्यते कविभिस्तस्य दृष्टान्तः कथ्यतेऽधुना ॥७७॥
द्विहस्त एककण्ठोऽयं सपादयुगलो नरः ।
डित्थस्य पुत्रो वस्त्रेण युक्तो ग्रामाय गच्छति ॥७८॥

अत्र वाक्यस्य नीरसत्वाज्जातिरप्यलंकारो नास्तीति रसच्युतं वाक्यम् ।

समाप्तपुनरात्तं तद्यस्य यत्समाप्य पुनः स्मृतम् ।
वाक्यमुक्तं तथा तस्य लक्ष्यरूपं निगद्यते ॥७९॥
स्मरेषुश्चन्द्रिका तस्या लीलालोलावलोकनम् ।
तनोतु भवतः प्रीतिं नीलनीरेजमालिका ॥८०॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र पादत्रये वाक्यं समाप्तं कृत्वा नीलनीरेजमालिकेति पुनः स्वीकृतमिति समाप्तपुनरात्तं वाक्यम् ।

वक्तव्यमेव न प्रोक्तं यत्र वाक्ये तदुच्यते ।
अनुक्तवाच्यमेतद्धि वाक्यं दुष्टं विशारदैः ॥८१॥

लीलावलोकनात्तन्वि तव मज्जीवसंपदा ।
जायते किं निमित्तं त्वं मां न पश्यसि सेवकम् ॥८२॥

अत्र तव लीलावलोकनादेवेत्येवकारपदं नियमेन वाच्यं तत्पदं नोक्तमित्यनभिहितवाच्यं वाक्यम् ।

अप्रस्तुतस्तुतिं यत्र वक्ति तद्वाक्यमुत्तमैः ।
अप्रस्तुतार्थमित्युक्तं तस्य लक्ष्यं प्रदर्श्यते ॥८३॥

दीर्घदेहो रक्तवर्णो विशालाक्षो धनाधिपः ।
रम्भास्तम्भसमानोरुः कवीशो वर्तते भुवि ॥८४॥

अत्र दीर्घदेहादिविशेषणं कवीन्द्रस्य श्लाघनोपयोगि न स्यादित्यप्रस्तुतार्थं वाक्यम् ।

प्रस्तुतस्य विरुद्धार्थः कथ्यते यत्र तन्मतम् ।
असंमतपदार्थं तु वाक्यं तत्त्वविदां सताम् ॥८५॥

रणादम्बरमालोक्य बहुभीतो भटाग्रणीः ।
जित्वा शत्रुं समालिङ्ग्य वीरलक्ष्मीं प्रमोदते ॥८६॥

अत्र प्रस्तुतस्य भयानकरसस्य विरुद्धो वीररसः कथित इत्यमतपदार्थवाक्यम् ।

अपरार्धगतं यत्र वाचकं त्वेकमुच्यते ।
तद्वाक्यमुक्तमर्थान्तरैकवाचकमीदृशम् ॥८७॥

स्मराग्निपीडिते[1] तन्वि स्मरः [2]क्रूरोऽमरं श्रय ।
तस्मादिति प्रिया दूत्या वाणी प्रोक्ता हिता मिता ॥८८॥

---

१. °पीडिता । २. क्रूरोरमं ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र समरः क्रूरः[1] तस्मादमरं श्रय इति पूर्वार्धे हेतुर्वक्तव्यः। अपरार्धे कथनादर्थान्तरैकवाचकं वाक्यम्।

प्रारब्धरूपभङ्गो यत्र स्याद् वाक्यमुच्यते सद्भिः।
भग्नप्रक्रममेतत्प्रकृतिप्रत्ययविभेदतोऽनेकम् ॥८९॥

केलीसदनं याते नाथे रमणी च रागतः प्राप्ता।
यात इति प्रारब्धे प्राप्तेति प्रकृतिरूपभङ्गः स्यात् ॥९०॥

ईक्षणं हसनं नारी चुम्बितं कर्तुमिच्छति।
ईक्षणं हसनं चोक्त्वा चुम्बितं परिकथ्यते ॥९१॥

अत्र प्रत्ययभङ्गः।

यत्र वाक्ये गुणीभूतं योगं न लभते पदम्।
समासेऽन्यैः पदैर्मुख्यैः फलाय तदुदीरितम् ॥९२॥

अभवन्मतयोगं तु वाक्यं काव्यार्थकोविदैः।
अस्य वाक्यस्य रूपाभिव्यक्तये लक्ष्यमुच्यते ॥९३॥

तन्वी सरो मुखं पद्मं लावण्यं निर्मलं जलम्।
अक्षीन्दीवररम्येऽस्मिन् यथेष्टं क्रीड नायक ॥९४॥

अत्र अक्षीन्दीवरशब्दः समासगतः प्राधान्याभावाद्गौणो यतस्ततोऽभवन्मतयोगं वाक्यम्।

यत्र पूर्वं प्रकृष्टं स्यादुत्तरं हीनमुच्यते।
पतत्प्रकर्षनामैतद्वाक्यमुक्तं कवीश्वरैः ॥९५॥

भूपालोऽयं मृगेन्द्रो भूगन्धसिन्धुरराट् भुवि।
अत्र प्रकृष्टं[2] पञ्चास्याद् हीनः स गज उच्यते ॥९६॥

वाक्यदोषान् निरूप्याहमर्थदोषान्ब्रुवेऽधुना।
तेषामुद्देशनं तावत् क्रियते क्रमतो यथा ॥९७॥

---

१. तस्माद् रमं। २. पंचास्यादीनः सामज उच्यते।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अपुष्टकष्टौ संदिग्धव्याहतौ ग्राम्यदुष्क्रमौ ।
व्यर्थीकृतो निर्निमित्तपुनरुक्तश्च कथ्यते ॥९८॥

अश्लीलः साकाङ्क्षः प्रसिद्धिविद्याविरुद्धौ च ।
उक्तविरुद्धसनियमानियमा विशेषाविशेषपरिवृत्ताः ॥९९॥
विध्यनुवादविवृत्तस्त्यक्तपुनःस्वीकृतौ तथा प्रोक्तौ ।
सहचरभिन्नोऽर्थानामेते दोषाः प्रकीर्त्यन्ते ॥१००॥

भेद्यपोषकभावेन यत्र नास्ति प्रयोजनम् ।
उक्तभेदकवृन्दस्य सोऽपुष्टोऽर्थो निरूप्यते ॥१०१॥

रूपसौन्दर्यसंपन्नो रणभूमौ भटाग्रणीः ।
पञ्चास्यविक्रमोपेतो वैरिवर्गं जयत्यसौ ॥१०२॥

अत्र रूपसौन्दर्यसंपन्न इति विशेषणं वैरिजयं न पुष्णाति । अतोऽपुष्टत्वदोषः ।

दुःखेन जायते योऽर्थः शब्दसंकोचतः स तु ।
कष्टोऽर्थः कथ्यते सद्भिस्तस्य दृष्टान्त उच्यते ॥१०३॥

अब्जेब्जभ्रमणं चित्रं कालदोषात् प्रजायते ।
अत्र कृच्छ्रेण गम्यत्वात् कष्टार्थ इति कथ्यते ॥१०४॥

द्विधा प्रतीयते योऽर्थो निश्चयाभावकारणात् ।
सोऽर्थः संदिग्ध इत्युक्तस्तत्त्वनिश्चयकोविदैः ॥१०५॥

पयोधरा नभोवृत्ता द्रष्टव्याः किं सुयोषिताम् ।
उतोरस्स्थलवृत्तास्ते विदग्धा वदतोत्तरम् ॥१०६॥

अत्र–सस्यार्थी वा कामुको वा वक्ता चेन्निश्चयो भवेत् ।
योऽर्थो न श्लाघ्यते तस्य प्रकर्षः पुनरुच्यते ॥१०७॥

स्वभावमधुरा लभ्या बह्वश्चन्द्रिकादयः ।
रमणीचन्द्रिका स्वान्तचकोराह्लादनाय मे ॥१०८॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र पूर्वं चन्द्रिकादिकमनादृत्य पुनश्चन्द्रिका श्लाघ्यते ।

निर्ल्लज्जपुरुषेणार्थो श्रव्यः सद्भिः प्ररूपितः ।
यः स ग्राम्यो मतो लोके तदुदाहृतिरुच्यते ॥१०९॥

ऊरुमूलं सुधाकल्पं शृंगाररसमन्दिरम् ।
कान्ताजनानां चुम्बित्वा कृतार्थोऽयं भवाम्यहम् ॥११०॥

अत्र ग्राम्यत्वं प्रसिद्धम् ।

क्रमेण वाच्यौ यावर्थौ तयोर्व्यत्ययकीर्तनम् ।
दुष्क्रमः कथितः सद्भिरस्योदाहरणं यथा ॥१११॥

जगत्तमो हृतं सर्वं किरणेन स चांशुना (सुधांशुना) ।
दिवाकरेण वा स्वीयैरंशुभिः पाटवावहैः ॥११२॥

अत्र पक्षान्तरस्वीकारे दिवाकरेणेति पूर्वं वक्तव्यम् ।

श्लाघ्यस्य वस्तुजातस्य वैयर्थ्यप्रतिपादनम् ।
व्यर्थीकृत इति ज्ञेयं (ज्ञेयः) तस्य लक्ष्यं प्रकाश्यते ॥११३॥
जगत्तापहरश्चन्द्रस्तमोहारी दिवाकरः ।
आह्लादिनी[1] सुधा चातः किमतः किमतः फलम् ॥११४॥

अत्र श्लाघ्यानां चन्द्रादीनां व्यर्थत्वादाह्लादनं व्यर्थीकृत उच्यते ।

हेतोर्विना कार्यमुक्तं यत्र सोऽर्थोऽभिऽधीयते ।
अहेतुकः पुनः तस्य दृष्टान्तकथनं यथा ॥११५॥
यो वातदेही तेनेदं हिमाम्बुहरिचन्दनम् ।
त्यक्तं विलोक्य चैत्रोऽपि तादृशं वस्तु मुञ्चति ॥११६॥

अत्र हरिचन्दनादिवस्तुत्यागे वातदेहिनो वातः कारणम् । चैत्रस्यापि तत्त्यागे हेतुर्नास्ति ।

---

१. सुधातः किं किमतः ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एकार्थः कथ्यते द्विश्चेत् पुनरुक्तो भवेदसौ ।
दृष्टान्तकथनेनास्य रूपव्यक्तिर्भविष्यति ॥११७॥
सति चन्द्रे महाज्योत्स्ने मत्संतापो निवर्तते ।
सुधांशौ सति लोकस्थ प्रमोदोऽपि प्रजायते ॥११८॥

अत्र चन्द्रे सुधांशावित्यर्थस्य पौनरुक्त्यम् ।

मुख्यार्थादन्य एवार्थोऽश्लीलो लज्जाकरो बुधैः ।
कथ्यते तस्य रूपाभिव्यक्तिर्दृष्टान्तदर्शनात् ॥११९॥
कान्ता भगवती या भवती सा जगदुत्तमा ।
गौणः प्रतीयते कश्चिदर्थो लज्जाकरोऽत्र हि ॥१२०॥
उक्तेन येन बाह्यार्थोऽपेक्ष्यते सोऽर्थ उच्यते ।
साकाङ्क्ष इति विद्वद्भिरस्योदाहरणं यथा ॥१२१॥
बुभुक्षितोऽहं त्वां [1]दाता दयालुर्धनवानपि ।
मद्भोजनं कारय त्वमिति बाह्यार्थकाङ्क्षणम् ॥१२२॥
जनैरविदितो योऽर्थः स प्रसिद्धिविरोधवान् ।
उच्यते कविभिस्तस्य दृष्टान्तोऽपि प्रकाश्यते ॥१२३॥
कान्ताकटाक्षवज्रास्त्रप्रहारेण मनोभवः ।
कामुकाचलसंदोहं चूर्णयामास लीलया ॥१२४॥

अत्र कामस्य वज्रायुधमप्रसिद्धं लोकैरविदितम् ।

आगमादिमहाशास्त्रबाधितो योऽर्थ उच्यते ।
विद्याविरुद्धः स प्रोक्तस्तस्य लक्ष्यं प्रकीर्त्यते ॥१२५॥
रात्रौ गृहीत्वा कोदण्डं चर्यां कृत्वा मुनीश्वरः ।
पर्यटत्यत्र कान्तारे लीलया व्याघ्रभीकरे ॥१२६॥

अत्र मुनेः कोदण्डस्वीकारादिकं शास्त्रविरुद्धम् ।

---

१. दानी ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उक्तार्थयोर्द्वयोर्यत्र पूर्वापरविरोधनम् ।
स स्यादुक्तविरुद्धोऽयमर्थस्तस्य निदर्शनम् ॥१२७॥

चन्द्रोऽयं ज्योत्स्नया लोकनेत्रानन्दं करोत्यलम् ।
अन्धकारोऽप्ययं सर्वं व्याप्नोति भुवनत्रयम् ॥१२८॥

अत्र युगपच्चन्द्रोदयतिमिरव्याप्तिकथनं पूर्वापरविरुद्धम् ।

अर्थस्यानुचितस्यैव नियमो योऽपि कथ्यते ।
उक्तः सनियमः सोऽपि कवितागुणशालिभिः ॥१२९॥

अहो रमण पश्य त्वं तामेव सुरमञ्जरीम् ।
मां वा शरण्यरहितां त्वत्सदायत्तजीविकाम् ॥१३०॥

अत्र तामेवेति सुरमञ्जरीदर्शने नियमो न युक्तः मां वेति पक्षान्तरस्य स्वीकारात् ।

वाच्यस्य नियमस्यात्र यस्त्यागः स च कथ्यते ।
बुधैरनियमस्तस्य व्यक्तिर्दृष्टान्ततो भवेत् ॥१३१॥

समस्तलोकसंव्याप्तगाढान्धतमसं परम् ।
एकेन भानुना सर्वं निरस्तं प्रतिबन्धकम् ॥१३२॥

अत्र एकेनैवेति नियमस्य वक्तव्यस्य त्यागादनियमः ।

वक्तुं योग्ये विशेषेऽस्मिन् सामान्यकथनं बुधैः ।
विशेषपरिवृत्तोऽयं कथ्यते काव्यकोविदैः ॥१३३॥

दानेन तर्पिताशेषलोकोऽयं पुरुषोत्तमः ।
समस्तभुवनस्तुत्यो कलौ वृक्षायते सदा ॥१३४॥

अत्र कल्पवृक्षायते इति वृक्षविशेषे वक्तव्ये वृक्षायते इति वृक्षसामान्यकथनम् । विशेषपरिवृत्तः विशेषव्यत्यय इत्यर्थः ।

सामान्ये यत्र वक्तव्ये विशेषः परिकीर्त्यते ।
सामान्यव्यत्ययः सोऽयं कथ्यते कविपुङ्गवैः ॥१३५॥

कान्तानीरेजबाणेन पीड्यते विरहोदये ।
पुष्पसामान्यतो नाम स्मरस्य न विशेषतः ॥१३६॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र पुष्पविशेषतो नाम मदनस्य नास्ति ।

विध्यनुवादौ कथितौ व्यत्ययरूपेण यत्र वर्तेते ।
विध्यनुवादविवृत्तः स उच्यते बुद्धिशालिविबुधजनैः ॥१३७॥
गतो यः पुरुषो मोक्षं स धर्मं चरति ध्रुवम् ।
अत्र विध्यनुवादौ तौ व्यत्ययेन निरूपितौ ॥१३८॥

वक्तुमिष्टोऽर्थो विधिस्तस्य पुनः कथनमनुवादः । तयोर्व्यत्ययकथनं विध्यनुवादविवृत्तः । यो धर्मं चरति स्म इति विधिः स मोक्षं गत इत्यनुवाद इति व्यत्ययः ।

अर्थो यत्र त्यक्तस्तस्यादानं मुहुः कृतं सोऽपि ।
त्यक्तपुनःस्वीकृत इति निगद्यते बुद्धिशालिविबुधेन ॥१३९॥
विरक्तो याति पत्नीं यां मन्यते यः तृणाय सः ।
विषयार्थसुखाम्भोधौ निमज्जति रसोदयात् ॥१४०॥

अत्र विरक्त इत्यादिना परिग्रहं त्यक्त्वा विषयसुखाम्भोब्धौ मज्जतीति वाक्येन पुनराधत्ते ।

यत्रोत्कृष्टेन कथनं निकृष्टस्य समं स च ।
भिन्नः सहचरैरुक्तस्तस्य लक्ष्यं प्रकाश्यते ॥१४१॥
आरामे तरवो भान्ति काका अपि चकासति ।
कोकिला राजकीराश्च राजहंसा मधुव्रताः ॥१४२॥

अत्र उत्कृष्टेभ्यस्तरुकोकिलादिभ्यः काका भिन्ना इति सहचरभिन्नः ।

पदवाक्यार्थदोषास्ते गुणीभावं क्वचित् क्वचित् ।
प्रयान्ति तेषां दृष्टान्तः कथ्यतेऽस्माभिरीदृशः ॥१४३॥
घटते ढौकते प्साति पठति श्लाघतेऽटति ।
एधते ध्वनति[1] स्नाति भूपतिर्भूषयत्यलम् ॥१४४॥

१. द्रांति ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

उदाहरणकाव्ये वाक्यमेतादृशं विद्यमानं श्रुतिकटुत्वपि न दुष्टमिति ज्ञेयम् ।

द्व्यर्थत्र्यर्थैकाक्षरप्रहेलिकाद्व्यक्षरादिकाद्येषु ।
असमर्थक्लिष्टाद्या दोषा उक्ता गुणा मताः सद्भिः ॥१४५॥
विना सर्वं मया दृष्टं सर्वज्ञो नियते ततः (?) ।
सर्वज्ञेनापि पीड्येत परमं सुखमद्भुतम् ॥१४६॥

अत्र प्रहेलिकायामत्यन्तव्यवधानेन ज्ञायमानोऽप्यर्थः । कष्ट इति दोषोऽपि गुणो ज्ञेयः ।

कपिध्वजादपेतोऽयं भुवने पतितो नरः ।
क्षितौ स्थितोऽपि देहं स्वं विहाय लघुतो गतः ॥१४७॥

इयमपि प्रहेलिका । कपिध्वजशब्दो नेयार्थोऽपि न दुष्यति भुवनक्षितिशब्दावसमर्थावपि स्वार्थे दुष्टौ न भवतः । अन्यदप्युदाहरणमभ्यूह्यम् ।

[१]बल्यरिः कल्यरिः पातु गुर्वङ्गो वै नृपोऽपि च ।
अनड्वानिव शक्तो हि खलतीति युतस्तुवः ॥१४८॥

छान्दसभाषिते च वै शब्दादिर्निरर्थकोऽपि न दुष्यति । बल्यरिः कल्यरिः गुर्वङ्ग इति संधिदूषणमपि न ।

चटकारोहणं स्त्रीणां तुरङ्गमविघट्टनम् ।
मर्कटालिङ्गनं चित्तमोहसंमददायकम् ॥१४९॥

अत्र लज्जाकरमश्लीलमपि कामशास्त्रे (न) दूषितं लक्षणशास्त्रत्वात् ।

मूत्रस्थानं भगो गुह्यं पुरीषस्थानमुच्यते ।
स्त्रीणां तत्र नरो ज्ञानी को विधत्ते मनोमुदम् ॥१५०॥

---

१. In an identical context Alaṁkāra-saṅgraha (VI 82. 83) reads: बल्यरि-क्रत्वरी etc.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र जुगुप्साकरमश्लीलमपि वैराग्यवचने न दूषणम् ।

सवज्रं काञ्चनमयं शिवागारं सराजकम् ।
मन्दिरं नृप्रतद्वैरिवर्गयोः सममोडितम् ॥१५१॥

अत्र संदिग्धमपि न दूषणं द्व्यर्थबन्धत्वात् ।

शल्यत्रयं च संज्ञां च दण्डत्रयमनीडितम् ।
परित्यज्य मुनीशोऽयं सन्मार्गे राजते भृशम् ॥१५२॥

अत्र शल्यादि पदमप्रतीतमपि प्रवचनप्रसंगे न दुष्टम् ।

आलिङ्ग्यमाना रमणी निजेशेन मुदं गता ।
अहं श्रृङ्गारवारांशावित्युक्त्वा विरराम सा ॥१५३॥

अत्र मज्जामीति पदेन न्यूनमपि परवशत्वे दूषणं न ।

तत्त्वं जिनमुनीशोऽयं न जानाति न किं तु वै ।
जानातीत्येव तथाप्येतन्न गृह्णाति न मुञ्चति ॥१५४॥

अत्र जानातीत्यधिकमपि पदमन्ययोगव्यावृत्तये गुणो भवति ।

विषादाद्भुतमुत्क्रोधदैन्यनिश्चयगोचरे ।
प्रसादने दयायां च द्विस्त्रिरुक्तं न दुष्यति ॥१५५॥
पश्य पश्य न मां धूर्त गच्छ गच्छ निजास्पदम् ।
त्वया ज्ञातापराधेन फलं किं धिग् धिगीदृशम् ॥१५६॥

अत्र विषादवचने पुनरुक्तता गुणः ।

अहो कीर्तिरहो सूक्तिरहो मूर्तिरहो दया ।
अहो बुद्धिरहो सिद्धिः कामिरायमहीपतेः ॥१५७॥

अत्र विस्मये पौनरुक्त्यं गुणः । अहोपदानां बहूनाम् ।

मदनस्य पताकेयं स्मरमन्त्राधिदेवता ।
आलिङ्ग्यालिङ्ग्य चुम्बित्वा चुम्बित्वा भुज्यतां त्वया ॥१५८॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अत्र हर्षवचने द्विरुक्तिर्भूषणम् ।

रतिक्रियायां कोपेन कामिन्या निजनायकः ।
वामपादेन संताड्य संताड्याबध्य दण्डितः ॥१५९॥

अत्र सकोपवचने द्विरुक्तिर्भूषणमेव ।

रक्ष मां रक्ष मां कान्ते न ताडय न ताडय ।
मुञ्च मुञ्च प्रकोपं त्वं त्वत्पदं शरणं मम ॥१६०॥

अत्र दैन्यवचने पुनरुक्तता न दूषणम् ।

रायबङ्गेन सद्दानं क्रियते क्रियते मुदा ।
प्रजापि परिवारोऽपि रक्ष्यते रक्ष्यते सदा ॥१६१॥

अत्रार्थनिश्चये पुनरुक्तत्वं न दूषणम् ।

प्रसन्नोऽस्तु प्रसन्नोऽस्तु रायबङ्ग भवानहो ।
अनाथकं प्रजावृन्दं रक्ष रक्ष दयापर ॥१६२॥

अत्र प्रसादनेऽनुकम्पायां पौनरुक्त्यं न दूषणम् ।

रायबङ्गमहीनाथं साक्षादिक्षुशरासनम् ।
तस्य पुण्यं न सामान्यं दृष्ट्वा चित्रीयते जनः ॥१६३॥

अत्र तस्य पुण्यं न सामान्यमिति वाक्यं गर्भितनामधेयं दुष्टमपि विस्मये गुण एव ।

नेदं सरो वह्निकुण्डं प्रवालशयनं न च ।
अङ्गारराशिरधुना भृशं दहति मां द्वयम् ॥१६४॥

सरसो वह्निकुण्डत्वकथनं पल्लवशय्याया अङ्गारराशित्ववचनं च प्रत्यक्षविरुद्धमपि विरहे न दूषणम् ।

चन्द्रं राहुर्न बाधेत जगदानन्दकारणम् ।
रोहिण्या सह तस्यास्तु मङ्गलादपि मङ्गलम् ॥१६५॥

अत्र श्लोककथितार्थसमोऽन्योऽर्थः । प्रसिद्धकारणेन नेयोऽप्यनुशये गुणो न दूषणम् ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

पुण्डरीकं गता चन्द्रश्री [1]रात्रौ न स्थिराजनि।
धावल्यलक्ष्मी रायस्य कीर्तिं श्रित्वा सदातनी ॥१६६॥

पुण्डरीकस्य दिवसे द्योतनाच्चन्द्रस्य रात्रौ भासनादिति हेतोरकथनेऽपि प्रसिद्धत्वान्निर्हेतुवचनं गुणः।

हसनस्यापि कीर्तेश्च शुभ्रत्वं कोपरागयोः।
रक्तत्वं चन्द्रिकापानं चकोराणां निरूप्यते ॥१६७॥

पापापकीर्तिनभसां कृष्णत्वं परिकीर्त्यते।
मन्दानिलेन्दुकर्पूरजीमूतारामसंततेः ॥१६७॥

हरिचन्दनकासारमुक्ताहारकलापिनाम्।
कीरकोकिल[2]माल्यानां भृङ्गादीनां वियोगिषु ॥१६९॥

दाहकत्वं कटाक्षस्य वेधकत्वं विलोचनैः।
रूपस्य पानं नद्यब्ध्योर्नीरेजादि प्रवर्तनम् ॥१७०॥

कुसुमानां मनोजस्य शरचापत्वकीर्तनम्।
भ्रमराणां धनुर्ज्यात्वं मनसो बाणलक्ष्यताम् ॥१७१॥

सुहृद्वसन्तः कीरोऽश्वः प्रतिहारश्च कोकिलः।
काव्येष्वित्यादिकथनमसदेव प्रसिद्धिभाक् ॥१७२॥

शिरःशेखरकर्णावतंसश्रवणकुण्डले।
सांनिध्यादिप्रकाशार्थं मस्तकादिनिरूपणम् ॥१७३॥

रत्नयोगनिवृत्त्यर्थं मुक्ताहारपदं मतम्।
रूढिप्रकाशनायेदं धनुर्ज्याबद्धमीरितम् ॥१७४॥

हर्षमालेति सुरभिपुष्पनिर्माणसिद्धये।
कलभे करिशब्दस्य प्रयोगो व्यक्तिबोधकः ॥१७५॥

---

१. तावानं स्थिराजनि २. माल्यासां।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इत्यादीनां सतामेव ज्ञेयं काव्ये समर्थनम् ।
कविताप्रौढिविज्ञानशालिभिः कविकुञ्जरैः ॥१७६॥
रसाभासोऽपि भावानामाभासः परिकीर्त्यते ।
स्वशब्दग्रहणं कष्टकल्पनं च निरूपितम् ॥१७७॥
[१]अव्यक्तिरनुभावस्य विभावस्य च कीर्तिता ।
प्रतिकूलविभावादिग्रहणं दीप्तता मुहुः ॥१७८॥
[२]अकाण्डे प्रथनं च्छेदोऽप्यङ्गस्याप्यतिविस्तृतिः ।
अङ्गिनोऽननुसंधानं प्रकृतीनां विपर्ययः ॥१७९॥
अनङ्गस्याभिधानं च रसदोषाः प्रकीर्तिताः ।
एतेषां रसदोषाणां लक्ष्यलक्षणमुच्यते ॥१८०॥

अनौचित्यं रसस्य स्याद् रसाभासो द्विधा स्मृतः ।
अनेकविषयोऽप्येकविषयोऽनुचितोऽपि च ॥१८१॥

रूपातिशयसंपन्ना काचिन्नारी विलोकते ।
चैत्रं सुरूपमप्यन्यं मैत्रं श्रीदत्तनामकम् ॥१८२॥

अत्र रसस्य नानापुरुषविषयत्वाद्रसाभासः ।
माता मे पितरं दृष्ट्वा मोहोल्लासेन चुम्बनम् ।
कृत्वा कामसुखाम्भोधौ निमज्जति कलान्विता ॥१८३॥

अत्र मातापितृविषयस्य रसस्यानुचितत्वाद् रसाभासः ।
भावानौचित्यमत्रोक्तो रसाभासो विशारदैः ।
भावाभासाभिधानोऽसौ रसाभासोऽनुमन्यताम् ॥१८४॥
इयं रतिसमा नारी त्रैलोक्येऽप्यतिदुर्लभा ।
अस्याः स्वीकरणोपायं करिष्यामि कदाचन ॥१८५॥

स्वस्मिन्निच्छारहिताया इतरनार्याश्चिन्तनमनौचित्यनिन्दितम् ।

---

१. अव्याप्ति° २. आकाशे ।

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इतरेषां रसानां च भावानामपि गम्यताम् ।
आभासत्वं महाकाव्यरसभावविचक्षणैः ॥१८६॥
रसे भावे प्रतीते च तद्वाचकपदग्रहः ।
स्वशब्दग्रहणं सद्भिर्रसदोषः प्रकीर्त्यते ॥१८७॥
इमां मदनमञ्जूषां रूपसौन्दर्यशोभिनीम् ।
शृङ्गाररससंपृक्तां पश्य पश्य युवेश्वर ॥१८८॥

रसे सुप्रतीतेऽपि शृङ्गाररसपदग्रहणं दुष्टम् ।

मुग्धा सलज्जा सभया सस्वेदा विमुखा रतेः ।
निजेशालिङ्गिता केलिसदनं प्रवर्तते ॥१८९॥

मुग्धाया यौवनारम्भान्निजेशालिङ्गने लज्जादीनां स्वयमेव संभवाल्लज्जादिपदैर्व्यभिचारिभावानां ग्रहणं दुष्टम् ।

वामपादप्रहारेण कामिन्या हस्तताडनात् ।
नायकस्य रतौ चित्ते कोऽप्युत्साहः प्रवर्तते ॥१९०॥

उत्साहस्य स्थायिभावस्य प्रतीतस्य स्वशब्देन ग्रहणं दुष्टम् ।

न रज्यति विमोहेन महीं लिखति कामिनी ।
रोदनं च विधत्तेऽसौ किं कर्तव्यं मया सखे ॥१९१॥

विप्रलम्भे रसे रोदनाद्यनुभावानां कल्पना कष्टकल्पना । करुणरसेऽपि संभवात् ।

अहो तन्वि विलोकस्व मां त्वत्पादशरण्यकम् ।
यौवनादिरनित्योऽत्र ततो भोग्यं महासुखम् ॥१९२॥

शान्तरसे यौवनादेरनित्यत्वकथनम भावः शृङ्गाररसे तस्यानुभावस्य प्रतिकूलस्य ग्रहणं प्रतिकूलग्रहः कथ्यते ।

रसदोषप्रपञ्चानां काव्येष्वेव निदर्शनम् ।
अतस्तत्रैव दृष्टान्ता ज्ञेया रसविशारदैः ॥१९३॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

निर्दोषे सगुणे काव्ये सालंकारे रसान्विते ।
रायबङ्ग महीनाथ तव कीर्तिः प्रवर्तताम् ॥१९४॥

स्याद्वादधर्मपरमामृतदत्तचित्तः
सर्वोपकारिजिननाथपदाब्जभृङ्गः ।
कादम्बवंशजलराशिसुधामयूखः
श्रीरायबङ्गनृपतिर्जगतीह जीयात् ॥१९५॥

गर्वारूढविपक्षदक्षबलसंघाताद्भुताडम्बरा-
मन्दोद्गर्जनघोरनीरदमहासंदोहझञ्झानिल ।
प्रोद्यद्भानुमयूखजालविपिनव्रातानलज्वालसा-
दृश्योद्भासुरवीरविक्रमगुणस्ते रायवङ्गोद्भव: ॥१९६॥

कीर्तिस्ते विमला सदा वरगुणा वाणी जयश्रीपरा
लक्ष्मीः सर्वहिता सुखं सुरसुखं दानं निधानं महत् ।
ज्ञानं पीनमिदं पराक्रमगुणस्तुङ्गो नयः कोमलो-
रूपं कान्ततरं जयन्तनिभ भो श्रीरायभूमीश्वर ॥१९७॥

इति परमजिनेन्द्रवदनचन्दिरविनिर्गतस्याद्वादचन्द्रिकाचकोरविजयकीर्तिमुनीन्द्र-
चरणाब्जचञ्चरीकविजयवर्णिविरचिते श्रीवीरनरसिंहकामिराजबङ्ग-
नरेन्द्रशरदिन्दुसंनिभकीर्तिप्रकाशके श्रृङ्गाराणवचन्द्रि-
कानाम्नि अलंकार-संग्रहे दोषगुणनिर्णयो नाम
दशमः परिच्छेदः ॥१०॥ समाप्तः ॥

स्वस्ति श्रीमत्सुरासुरवृन्दवन्दितपादपाथोजश्रीमन्नेमीश्वरसमुत्पत्तिपवित्रीकृत-
गौतमगोत्रोत्पत्तिसमुद्भूतद्विजश्रीमद्दोर्बलिजिनदासशास्त्रिणामन्तेवासिना
श्रवणबेलुगुलक्षेत्रनिवासि-विजयचन्द्रेण जैनक्षत्रियेण
अयं ग्रन्थः समाप्तिं नीतः ।

■

For Private and Personal Use Only

Appendix—A

॥ परिशिष्टम्—१ ॥

अकाराद्यनुक्रमेण पद्यसूची

अकारणमहाबन्धु ९–१४९
अकारादिक्षकारान्ता १–३६
अङ्गीकृतार्थं यद् वस्तु १०–५
अचन्द्रा चन्द्रिका कीर्तिः ९–१४८
अणिमादिगुणोपेतो १०–१४
अतः कारणतोऽस्माभिः ३–२
अतिरक्तं बालभानुं ९–७९
अतो गुणाः प्रकीर्त्यन्ते ५–३
अत्यन्तकर्कशार्थानां ७–५
अत्यन्तकोमलार्थानां ७–४
अत्यन्तकोमलार्थार्थे ७-१४
अत्यन्तयौवनात्यन्त ४–६५
अथ कुट्टमितं चोक्तं ४–११६
अथवा पदबन्धस्थो ५–१६
अथवा शक्तिनैपुण्य २–२
अदृष्ट्वा गौरवं यत्र ३–५६
अदोषः सगुणा रीतिः १–२३
अद्भुताख्यरसो लोके ३–१२४
अद्भुतो रौद्रवैरी तु ३–१२९
अधरं भक्षयित्वासौ १०–१६
अनङ्गस्याभिधानं च १०–१८०
अनन्तरानुजो धर्म १०–२२
अनुकूलः शठो धृष्टो ४–१७
अनुभावः क्रमाच्चित्त ३–८९
अनुभावस्तु विक्षेपो ३–८२
अनुभावस्तु शृङ्गारे ३–३०
अनुभावोऽत्र वैवर्ण्य ३–९६
अनुभावोऽस्य वक्त्रस्य ३–१०१
अनुरक्तस्य नाथस्य ४–१०७
अनुरागवता केनचित् ४–५०
अनौचित्यं रसस्य स्याद् १०–१८१
अन्तो नास्ति विकल्पानां ९–८६
अन्यवस्तुगुणारोपो ५–२०
अन्यवाक्यस्य मध्येऽस्ति १०–५१
अन्यस्त्रीसङ्गमादीर्ष्या ४–१०६
अन्यस्य वस्तुनोऽन्यस्मिन् ९–२८८
अन्याय इति शब्दं च ९–२६३
अन्येऽपि भेदाः सन्त्येव ९–२३२

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्ये विकल्पा द्रष्टव्या ९–१७४
अपख्यातिफलं दद्यात् १–३८
अपरार्धगतं यत्र १०–८७
अपरित्यज्य मुख्यार्थं २–१७
अपुष्टकष्टौ संदिग्ध १०–९८
अपूर्वं भोज्यमप्यत्र ८–४
अप्रतीतमिति प्रोक्ता: १०–४
अप्रयुज्य विशेष्यं तद् ९–२९६
अप्रस्तुतस्तुतिं यत्र १०–८३
अप्रस्तुतार्थममत १०–४३
अब्जं कूर्ममनङ्गराज ९–११८
अब्जेऽब्जभ्रमणं चित्रं १०–१०४
अब्जोऽब्जं राजतीत्युक्ते २–३९
अभवन्मतयोगं तु १०–९३
अभिधा लक्षणा गौणी २–२६
अभिधाशक्तिमाश्रित्य २–२७
अमन्दानन्दसंदोह १–२
अमावास्या तिथौ रात्रौ ९–४८
अयं श्रीरायभूमीश: ९–१८
अयं श्रीरायबङ्गो न ९–१९६
अयं श्रीरायबङ्गो न ९–१९७
अयं श्रीरायबङ्गो न ९–१९८
अरुण: पद्मिनीं तेजो ९–८०
अर्थं विवक्षितं तस्मात् १०–२४
अर्थं व्यवहितं वक्ति १०–२३
अर्थचारुत्वगमकं ५–८
अर्थयोर्यत्र समयो: ९–२६१
अर्थस्य गोपनं वाचा ९–१८६
अर्थस्यानुचितस्यैव १०–१२९
अर्थानियत्वमित्युक्ते ५–२७
अर्थो यत्र त्यक्त: १०–१३९
अलंकृतीनामुक्तानां ९–३०५
अलंकृतीनां संगृह्य ९–३०९
अलंकृतीनां सर्वासां ९–३०८
अल्पप्राणाक्षराण्येव ५–१३
अवर्णनीयवस्तूनां ४–१३१
अवहित्थालस्यवेगौ ३–२२
अव्याप्तिरनुभावस्य १०–१७८
अशक्या कामकेली वा ८–१
अश्लील: साकाङ्क्ष: १०–९९
अश्वगोगजवृक्षादि २–११
अष्टादशमहाश्रेणी १–१०
अष्टावेते गणा: प्रोक्ता: १–५४
असकृद्याति विसर्गो १०–४४
असत्यगर्हिते नाथे ४–९५
असमर्थं श्रुतिकटु १०–२
अस्मद्वैरिपुरं त्वया वल्पते ९–२३९
अस्मिन् लोके तमो व्याप्तं १०–७४
अहो कीर्तिरहो सूक्ति: १०–१५७
अहो तन्वि त्रिलोकस्व १०–१९२
अहो रमण पश्य त्वं १०–१३०
अहो वचनमित्यादिर् ३–१०६

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

आकारेणेङ्गितेनापि ९-१८०
आकाशे प्रथनं छेदो १०-१७९
आक्षेपातिशयो सूक्ष्म ९-९
आगच्छन्तं निजेशं रतिपति ४ १४६
आगतं नायकं कोपात् ४-९१
आगत्य रायनृपतौ ४-१५६
आगमादिमहाशास्त्र १०-१२५
आदिशब्देन चेष्टादिः २-४१
आयल्लकाननो रदध्वा ९-२१३
आयल्लके नृपतिकुञ्जर ३-५३
आयातं नायकं श्रुत्वा ४-१४५
आयासे सति कामिन्या ४-१३५
आरक्तमालतीमाला ९-९४
आरामकुञ्जगत ४-१२८
आरामस्यामलदेशे १०-४९
आरामे तरवो भान्ति १०-१४२
आरामे रायबङ्गस्य ९-१९
आरामे रायबङ्गस्य ९-१०४
आरोपादन्यधर्मस्य ५-२१
आलम्बनविभावस्तु ३-११०
आलम्बनविभावस्तू ३-८८
आलम्बनविभावोऽत्र ३-२६
आलम्बनविभावोऽत्र ३-६५
आलम्बनविभावोऽत्र ३-१००
आलम्बनविभावोऽस्य ३-८१
आलम्ब्य यं रसोत्पत्तिः ३-१५
आलम्ब्य शब्दमर्थस्य ८-६
आलम्ब्य शब्दमर्थस्य ८-७
आलिङ्गनं कुचद्वन्द्व ३-३३
आलिङ्गने चुम्बनादौ ४-१५३
आलिङ्ग्य कामुकः सौख्यं १०-३६
आलिङ्ग्य चुम्बति नृपे ४-१५४
आलिङ्ग्यमाना रमणी १०-१५३
आलीजनेन नृपकुञ्जर ४-१५२
आशीरलंकृतं वस्तु १-३३
आसां स्त्रीणां सखी दासी ४-१११
आस्थानमण्डपगते ९-१९४
आस्यं नापि ददाति ४-६२
आस्याब्जलोकनं प्रीति ३-३१
आस्येन्दुनिर्गतमनोहर ४-१२२
आह्लादनाय देवानां ९-५५
आह्लादयन्ति रायंच ९-२५४
इक्षुचापसमाकारः ९-९६
इतः परं रसानां तु ३-११५
इतरस्माद्रसाज्जन्म ३-१२७
इतरेषां रसानां च १०-१८६
इति सप्तविधाः प्रोक्ताः २-८
इत्थ नृपप्रार्थितन १-२२
इत्यादानां सतामेव १०-१७६
इन्दुना जीयते पुण्ड ९-३६
इन्दुमन्वेति कीर्तिस्ते ९-३०
इन्दोरिव नृसिंहस्य ९-५३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

इन्दो ज्योत्स्नेव दुग्धाभो	९–५१	उत्साहो दक्षता बुद्धिः	४–४
इन्द्रगोपस्य पतनं	३–२९	उद्द्यापनास्तु स्याद्वाद	३–१११
इमां मदनमञ्जूषां	१०–१८८	उद्यानकैरवाम्भोज	१०–६२
इयं रतिसमा नारी	१०–१८५	उद्याने प्रीतियुक्ता	४–१६०
इष्टानां यत्र वस्तूनां	९–२६८	उद्वेगो यदि वर्तेत	९–५९
इष्टानिष्टविनाशाप्ति	३–७५	उद्वेगो विदुषां यत्र	९–५७
इष्टार्थादन्यदुष्टार्थ	१०–३०	उन्नतस्थानवृत्तोऽपि	९–१४१
ईक्षणं हसनं नारी	१०–९१	उपमालंकृतावेते	९–६४
ईश आगत उदात्तसंपदा	१०–६६	उपमालंकृतो पूर्वं	९–२००
ईषत्कठिनवाच्यानां	७–७	उपवनजलकेली	५–१७
ईषन्मृदुसंदर्भा	७–१५	उपहतलुप्तविसर्गं	१०–४१
उक्तरीतित्रययुता	६–१३	उपहासयुता या च	४–६८
उक्तस्य पुनरुक्तिः स्यात्	९–८७	उल्लसन्ती त्वदीयेयं	५–१४
उक्तानां यत्र वाच्यानां	९–१८९	ऊरुमूलं सुधाकल्पं	१०–११०
उक्तार्थयोर्द्वयोर्यत्र	१०–१२७	ऊर्जस्व्यप्रस्तुतस्तोत्रे	९–१०
उक्तार्थानां विरुद्धत्वं	९–२०३	एकवाक्यमनेकार्थं	९-२५०
उक्तेन येन बाह्यार्थो	१०–१२१	एकस्यां नायिकायां यः	४–१८
उक्त्वा पदगतदोषान्	१०–३४	एकस्यां रागशून्योऽपि	४–२०
उत्कर्षो यत्र गर्वस्य	९–२२१	एकाङ्गनालोलचित्तः	४–२४
उत्कृष्टतान्तरं यत्र	९–२८२	एकार्थः कथ्यते द्विश्चेत्	१०–११७
उत्तमं ध्वनिभिर्व्यक्तं	१–३२	एतत्काव्यमुखे वर्ण	१–३४
उत्तमं मध्यमं प्रोक्तं	१–३१	एतद्गुणविशिष्टोऽयं	४–५
उत्तमो मध्यमो लोके	३–६९	एतद्भेदमिदं वेत्ति	९–२९०
उत्तुङ्गोऽपि न मेरुः	९–२०५	एतादृश्या सभास्वद्भिर्	९–६१
उत्पन्नयौवनोद्भूत	४–६३	एते दशगुणाः प्रोक्ताः	५–५
उत्साहस्थायिभावोऽत्र	३–८६	एतेषां नायकानां तु	४–२९

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

एतेषां लक्षणं प्रोक्तं ३–७२
एतैर्गुणैर्भासुरकाव्य ५–३१
एवमन्ये स्थायिभावा: ३–९
एवं प्रगल्भा कथिता ४-८२
एवं रम्यकवाश्वरैः कृतिमुखे १–६३
एवं लक्षणयुक्तोऽयं ३–६
एवं शब्दगतार्थनिश्चययुतैः २–४२
एषां चतुर्णां नेतृणां ४–१६
एषामाद्यास्त्रयो देह ४–११७
ओजःकान्तिगुणोपेता ६–९
औचित्यव्यक्तदोषाच्च २–३१
कखगघाश्च लक्ष्मी ते १–३९
कटाक्षचन्द्रिकापीयं ९–८२
कठिनाक्षरसंदर्भ १०–७
कपित्थ गादपेतोऽयं १०–१४७
कर्पूराणि वितीर्य ४-२५
कलहान्तरिता या वा ४–१०९
कलाधरो न शीतांशुः ९–२०४
कलाप्रौढियुता धैर्य ४–५७
कलौ काले प्रजाधर्म ९–१६८
कलौ काले महादुष्टान् ९–१५९
कल्पान्तानिलवेगघूर्णित ६–१०
कषायवर्णतां याति ३–११९
काञ्चीनारी नृपतितिलको ४–८८
कादम्बक्षितिनाथ ३–४७
कादम्बक्षितिनायकस्य ३–५१
कादम्बक्षितिपस्य तीर्थममले ९-१७३
कादम्बक्षितिपेन भीकर ३–७८
कादम्बनाथं रायेन्द्रं ९–११३
कादम्बनाथ करुणारस ९–२८१
कादम्बनाथ कीर्तिस्ते ९–२७
कादम्बनाथ तव पुण्यफलं ३–६३
कादम्बनाथ नृप ४–५९
कादम्बनाथ परिपालित ४–१२
कादम्बनाथ मदनं ३–४९
कादम्बनाथमदनेन ४–१४८
कादम्बनाथ रमणी ३–४५
कादम्बनाथ लोकेऽत्र ९–७६
कादम्बनाथ वचनं ४–२१
कादम्बनाथ सा कीर्तिः ९–२४
कादम्बनाथ साम्राज्ये ९–२९९
कादम्बनाथस्य मदान्धशूर ५–१०
कादम्बनायको हार ९–१०७
कादम्बरात कीर्तिस्ते ९–१७२
कादम्बरायनाथस्य ९–१११
कादम्बरायभूनाथं ९–११०
कादम्बरायभूपस्य ९–२१८
कादम्बरायसदनाद् ९–१०९
कादम्बरायो मारश्च ९–१४४
कादम्बवशे विस्तीर्णे ९–२८५
कादम्बवार्धिचन्द्रस्य ९–२७९
कादम्बाब्धौ सुसारो ९–२८७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कादम्बेशेन रायेण ९–१०८
कादम्बेश्वर कीर्तिस्ते ९–२९
कादम्बेश्वररायबङ्ग ८–३
कादम्बेश्वररायश्चित्तो ४–४९
कान्ताकटाक्षवज्रास्य १०–१२४
कान्ताकामुकयोरत्र ३–३४
कान्ताकामुकयोः मृषित ३–३७
कान्ताताटङ्कचक्रं विरचित ९–६६
कान्तानोरेजबाणेन १०–१३६
कान्ता भगवती या १०–१२०
कान्तायाः कामुकस्यापि ३–४२
कान्तास्यं वरमीक्षते ९–११७
कान्तास्यचुम्बने सक्तो ९–१३१
कान्तेन नारीसमाना विदग्धा १०–४७
कामाग्निप्रशमार्थमालि ३–५५
कामिनीवदनं पद्मं १०–१९
कामिन्याः पदपङ्कजेद्ध ९–६८
कारकज्ञापको हेतू ९–९२
कारुण्योपेतचित्तः ९–१६
कार्यकारणयोर्यत्र ९–२४३
कार्यमारभमाणेन ९–२४८
काले कलौ स्वहितमङ्गल ९–१९३
काव्यशोभाकरः काव्य ९–३
काव्यस्य लक्षणं किं वा १–२०
काव्याङ्गभूतो शब्दार्थौ ९–२
काव्येषु ते विभावाद्याः ३–१०
कासारे जललीलया ४–८३
किं किं कराब्जनिपतत् ९–२९२
किमास्यं शारदं चन्द्र ९–१७७
किमियं चन्द्रिकाहोस्वित् ९–१७०
कीदृश्यलंकृती रीतिः १–२१
कीर्तिचन्द्रातपे शैत्यं ९–१५४
कीर्तिज्योत्स्नापि तापाय ९–१३६
कीर्तिप्रतापौ रायेण ९–१२८
कीर्तिस्तेऽप्यतिलङ्घते ७–१२
कीर्तिस्ते विमला सदा १०–१९७
किसलययुतकर्णा ४–१४४
कुतो ललाटे तिलकं ९–१५२
कुप्यति रमणो नारी १०–५४
कुवलयकरसारं ९–२९७
कुसुमानां मनोजस्य १०–१७१
कृतापराधं सुरते ४–७३
कृताश्रूणां शङ्कादीनां ४–१४७
कृत्वा तृप्तं जगत्सर्वं ९–२११
कृत्वापि दानं जगतो ९–१७१
केलीसदनं याते नाथे १०–९०
कोकिला रणनं कृत्वा ९–९९
कोटीरराजितो हार ९–२२
कोपं निवारयितुमिष्ट ९–२४९
कोपान्नायिकया निजेश ४–७८
कोपालिङ्गितलोलकेन ४–७५

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

कौमुदं वर्धयत्यत्र २–१६
कौमुदं वधयत्यत्र २–२५
क्रमागतामिमां भूमिं १–१८
क्रमेण वाच्यो यावर्थौ १०–१११
क्रियाविशेषैरधिकै ४–१३९
क्रीडयत्यङ्गनालोका ९–९०
क्रोधाख्यस्थायिभावोऽयं ३–८०
क्षणालिङ्गनविघ्नाय ९–१६४
क्षमासामर्थ्यगाम्भीर्य ४–७
क्षस्तु सर्वसमृद्ध इत्र १–४५
क्षीरवाराशिना तुल्या ९–४१
क्षीराब्धिना समानापि ९–३९
क्षीराब्धिरमृतस्थान ९–४०
क्षीराब्धिशरदिन्द्वादि ९–४७
क्षीराब्धिशारदाभ्रादि ९–४६
खण्डितायां नायिकायां ४–१०८
गगने राजते राजा २–४०
गङ्गातुङ्गतरङ्ग ६–१४
गद्यकाव्यं तु वाक्यानां १–३०
गम्भीरामलसूक्तिरत्न ९–६
गर्वगौरवमालम्ब्य ४–१५५
गर्वहर्षमहाक्रोध ३–९०
गर्वारूढविपक्षदक्ष १०–१९६
गवर्णफलं प्रोक्तं १–६२
गुणरीतिवृत्तिशय्या ५–१
गुणवर्मादिकर्नाट १–७
गुणानां कर्मणां यत्र ९–२४०
गुणाभावे गुणो नास्ति ४–१
गुरुणा लघुना ताभ्यां १–५१
गुर्वालोकनपात्रचार्वमलं १०–६८
गौरवर्णेन वाभाति ३–१२१
ग्रामं भवति चैत्रोऽसौ १०–६
घटते ढौकते प्साति १०–१४४
घण्टाटङ्कारभोक्तृद्रण ७–११
घोरश्रीयुद्धरङ्गे समर ३–८५
चकोरनिकरो दृष्ट्वा ९–३४
चकोरी सदृशो दृष्टि ४–१२४
चक्रवाकरतिक्रीडा ३–२८
चक्षुर्विकासो देहस्य ३–६७
चटकारोहणं स्त्रीणां १०–१४९
चतुर्मात्रा गणाः पञ्च १–५५
चतुर्विधानामर्थानां ८–५
चत्वारो नायका एते ४–१५
चन्द्रं दृष्ट्वा सरोजं ८–९
चन्द्रं राहुर्न बाधेत १०–१६५
चन्द्राकारसमा कीर्तिः १०–७६
चन्द्रातपं पिबति चुम्बति ३–५९
चन्द्रोऽयं ज्योत्स्नया लोक १०–१२८
चरन्ति मदनोद्याने ९–१००
चापल्यरहिता चित्त ४–१३७
चित्तवृत्तिविशेषोऽयं ४–११८
चित्तशृङ्गारभूतोऽयं ४–१२१

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चित्तस्य वृत्तिभेदो यः	३–३	तत्व जिनमुनीसोऽय	१०–१५४
चिन्तामणिः कामधेनुः	९–२३६	तदभावेऽनिष्टफलं	१–३५
चिन्तामणिः किं न जडत्व	९–२९	तदुदाहृतिरन्यत्र	९–१२४
चुम्बति स्पृशति प्राण	९–२०	तन्वङ्गीतनुमालोक्य	१०–७२
चुम्बन्तं परिरम्भणं	४–६४	तन्वो सरो मुखं पद्मं	१०–९४
चैत्रेण सेवकेनासौ	९–१०३	तरुणिचरणघातः	९–२०२
छत्रं सितं दण्डयुतं	६–८	तरुणीकायदेशे स्वीकृता	४–१४३
छन्दःशास्त्रे यतिः प्रोक्तो	१०–५०	तरुण्या देहलावण्ये	९–२०९
जगत्तमो हृतं सर्वं	१०–११२	तरुण्या मदनावासो	१०–१८
जगत्तापहरश्चन्द्रः	१०–११५	तरुण्या रूपसौन्दर्यं	४–१२६
जगत्यर्थान्तिरन्यास	९–१३७	तवकीर्तिमहालता	९–१७६
जगन्मोहनरूपेण	९–१३९	तवतेजो गुणंलब्धुं	९–१२६
जगानुरागः प्रियवादि	४–३	तव पल्लववज्रेण	९–९७
जनैरविदितोयोऽर्थो	१०–१२३	तस्य श्रापाण्डयवङ्गस्य	१–१६
जपाकुसुमद्रक्त	३–१२०	तव सम्बन्धिनिष्काम	९–३०४
जयति संसिद्धकाव्या	१–१	तस्यानुजो गुणाधीशः	१–१३
जातिक्रियागुणद्रव्य	९–९८	तादृशं मतिभतरिं	४–७४
जातीकन्दुकताडनं	३–३८	तिलकाङ्कितरायास्यं	९–१३४
जिष्णुभोमावितिभोक्ते	२–३४	तुङ्गत्वेन महामेरु	९–७८
जुगुप्सास्थायिमावोऽयं	३–९९	ते के नियामका ब्रूहवं	२–२९
जात्यश्वारूढरायं	४–१२०	तेजोभानुस्समो भानुः	९–८१
ज्ञातभावचतुष्केण	३–६४	तेजो विलासो माधुर्यं	४–३५
ज्ञातमन्मथचिह्ने या	४–९९	त्यज्यते गृत्यते शब्दो	२–३
ज्ञानंस्वीकुरु वङ्गराज	९–२४७	त्यागवाः कुर्वते युद्धम्	१०–३९
ततो विहसितं मध्ये	३–७०	त्र्यस्त्रिंशत्समाख्याता	९–८५
तत्काव्यं त्रिविधंभोक्तं	१–२९	त्रिगुरुर्मगणः प्रोक्तः	१–५२

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

त्रिभेदसंयुता मध्या	४–८१
त्रिवर्णनायकेनेयं	४–४७
त्रैलोक्यं वर्तते जीव	१०–३३
त्वत्कीर्तिविव धावल्यं	९–३२
त्वत्कीर्तिः त्यागसंजाता	९–४४
थो युद्धदो दधो	१–४२
ददात्यवर्णः संप्रातिम्	१–३७
दयालुना पुण्यजनेन	९–२०६
दातैव नायस्तस्या	४–५८
दानवीर दयावीर	३–८७
दानेन तर्पिताशेष	१०–१३४
दास्यामि हारं गन्तव्यं	९–१६२
दाहकत्वं कटादास्य	१०–१७०
दाहं क्रमान्मकारो	१–४३
दीनानाथजनान् विलोक्य	३–९२
दीर्घदेहो रक्तवर्णो	१०–८४
दुःखेन जायते योऽर्थः	१०–१०३
दृश्यत्वाद्रसभावानां	३–२३
दृश्यमाना नाटकेषु	३–११
दृष्टान्यकामिनी सङ्ग	४–२२
दृष्टे निजेश कामिन्या	४–१४१
दृष्ट्वा शान्तिजिनं नत्वा	९–२१२
देवतया पूज्योऽयं	१०–३८
देवताङ्घ्रिपसंस्तुत्या	९–२६६
देवताबाचिशब्दानां	१–६१
देवसेवतकालेऽस्य	९–२१९
देवो नमसि यातीति	१०–२५
देवोऽयमम्बरोद्भासी	९–२५१
देशान्तरं गते नाथे	४–९७
देशीऽयं स्वर्गभूमि	९–२२५
द्विगुरुर्मगणः प्रोक्तो	१–५६
द्वित्वाक्षरसमेतो वा	१–४९
द्विधा प्रतीयते योऽर्थो	१०–१०५
द्विहस्त एककण्ठोऽयं	१०–७८
द्व्यर्थत्र्यर्थैकाक्षर	१०–१४५
धरन्नपि महाभाग्य	९–१४२
धर्मार्थकाममोक्षाख्य	१–२७
धर्मार्थकामयुक्तानां	४–४६
धवला श्रीमति सर्व	९–३७
धीरा त्वधीरा लोके हि	४–६७
धीरोदात्तस्तथा धीर	४–६
धीरोदात्तादिनेतृणां	४–२७
धैर्यं लीला विलासश्च	४–११५
न कुप्यति न बध्नाति	९–२२९
न कोकिला न वीणा वा	९–२२८
न कौमुदीयं कीर्तिस्ते	९–४५
न मनवचनदम्भो	४–२३
नयनप्रीतिः सवित्तः	३–४३
नरः कपिध्वज इति	२–३७
न रज्यति विमोहेन	१०–१९१
नरेन्द्रकन्या परिपूर्णरूपा	९–२७०
नरो वरो हितोऽर्थ्यो वा	१०–४५

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नवकेलिविनोदेन ४–१३६
नवोनयौवना नारी ४–६१
नवीनालोकना ज्ञात ४·१०५
न शीतोऽपि यशोराशिर् ९–२२७
न सन्मित्रं न सत्सङ्गो ९–२३१
नागते नायके गेहं ४–९३
नाथं सरति या नारी ४–१०१
नाथस्य चित्रे वस्त्रे च ४–१४९
नानाभावमनोज्ञभावविलसत् ३–१३०
नानारत्नविराजमानमुकुटो ६–१२
नानालङ्काररत्ने विशद ९–३१०
नायं राय: सुधासूति: ९–८४
नायकस्य प्रसङ्गे च ४–३०
नायकानां चित्तवृत्तो ४–३२
नायकोक्तेषु कार्येषु ४–३१
नायिकालक्षणं तासां ४–८४
नारीजनो मुखं दृष्ट्वा ९–७४
निजेशं तर्जनं कृत्वा ४–७७
निन्दाव्याजेन यत्रार्थं ९–२६४
नियमाकरणे काव्ये २–२८
निरवद्यवर्णगणयुत ३–१
निरूप्यते जगत्ख्यात ३–११६
निर्गुणा रमणी लोके ५–२
निर्घातव्याघ्रसर्पारि ३–९५
निर्दोषधर्म: पुण्याय १०–१
निर्दोषे सगुणे काव्ये १०–१९४
निर्लज्जपुरुषेणार्थो १०–१०९
निर्वेदोद्वेगकोपादि: ३–१०२
नीतियुक्तोऽपि रायस्य ९–१३३
नीरेजं वरमल्लिकां ४–२६
नीलकण्ठो नरीनर्ति २–३८
नूनं प्रायो ध्रुवं शङ्के ९–१२०
नृपतितिलकराये ४–१३२
नृसिंहराय कीर्तिस्ते ९–१५४
नृसिंहोऽप्यभयं दत्तो ९–१३२
नेदं सरो वह्निकुण्डं १०–१६४
नेयार्थं क्लिष्टसंदिग्धे १०–३
पत्युर्वा नायिकाया वा ३–५२
पददोषं निरूप्याहं १०–४०
पदवाक्यार्थदोषास्ते १०–१४३
पदस्य कथनं यत्र १०–५७
पदस्य यस्यानुचितो १०–२६
पदानामनुगुण्यं वा ८–२
पदेन येन यद्वाक्यं १०–५५
पदेन येनासभ्यार्थो १०–१७
पद्माकरे सरोजाक्षी १०–६०
पद्ये समासबाहुल्यं ५–२३
पयोधरा नभोवृत्ता १०–१०६
पयोधरविलोलोऽयं ९–२६०
पयोनिधिसमानस्य ९–३०३
परकीयाप्यनूढेत्र ४–५२

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

परकीया स्वकीया च	४–५३
परलोकं गते नाथे	४–११०
परस्परप्रयुक्तानि	५–११
परेण परिणीता च	४–५४
परेण परिणीता तु	४–५५
पश्चाद्गतेश बिम्बं	९–२१५
पश्य पश्य न मां धूर्त	१०–१५६
पश्य पश्यसि चेदन्यां	९–१६१
पादपूरणमात्रार्थं	१०–८
पापापकीर्तिनभसां	१०–१६८
पालयत्यमलां वङ्ग	१–१२
पीतं वारिधिसप्तकं	९–२२२
पुण्डरीकं गता चन्द्र	१०–१६६
पुण्डरीकं चन्द्रबिम्बं	९–४२
पुण्येन सार्धमाधत्ते	९–२४४
पुनरुज्जीवनोपायं	९–१६५
पुरुषो राजते राज	१०–२७
पुलकस्तम्भभावादिः	३–११२
पुष्पास्त्रबाणपतन	३–६१
पूर्वपूर्वो विशिष्टोऽर्थो	९–२९४
पूर्वाद्रि गतबालभानु	९–१८७
पूर्वानुरागो मानात्मा	३–४०
पूर्वोक्तनायिकानां तु	४–११३
पूर्वोक्तानां नायकानां	४–३४
प्रकृतं कारणं त्यक्त्वा	९–१४७
प्रगल्भा नायिका त्रेधा	४–७२
प्रच्छन्नो वा प्रकाशो वा	३–३९
प्रजानां पालनं कस्मात्	९–३०२
प्रतिकूलवर्णमपद	१०–४२
प्रतिभाशक्तिसम्पन्नो	२–१
प्रतिवस्तूपमा सारं	९–१२
प्रतिषेधस्य कथनं	९–१५०
प्रयुक्तस्य पदस्यार्थो	५–१८
प्रयुक्तो लौकिकार्थोऽपि	५–१५
प्रविशन्ति महादुर्गं	२–१८
प्रश्नोत्तरं सङ्करश्च	९–१३
प्रश्नोत्तरद्वयं यत्र	९–३०१
प्रसन्नोऽस्तु प्रसन्नोऽस्तु	१०–१६२
प्रसादगुणसंयुक्ता	६–१६
प्रसादादिगुणोपेता	६–६
प्रसिद्धमपि यच्छास्त्रे	१०–१३
प्रसिद्धसाधनाद्यत्र	९–२७६
प्रसिद्धिरहितं यत्र	१०–५९
प्रस्तुतस्य विरुद्धार्थः	१०–८५
प्रस्तुतोक्तत्य यत्किंचित्	९–१२७
प्राणाभावेऽपि पुरुषो	४–३६
प्राधान्येन न वर्तेत	१०–२८
प्रारब्धरूपभङ्गो यत्र	१०–८९
प्रियस्यागमनं श्रुत्वा	४–८९
बलाकेव शरच्चन्द्रो	९–६०
बल्यरिः कल्यरिः पातु	१०–१४८
बहुवाक्यानां यत्र प्रविशन्ति	१०–५३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

बुद्धेर्महत्त्वं भूतेर्वा	९–१९२
बुभुक्षितोऽहं त्वं दाता	१०–१२२
भगणो सुखकृत्साम्यो	१–५९
भयाख्यस्थायिभावोऽत्र	३–९४
भयानकरसोऽप्यत्र	३–१२२
भरतस्सगरश्चक्री	९–२३५
भाति वै नगरं चात्र	१०–९
भातीन्दीवरमित्युक्ते	२–३५
भावका रसमुत्पन्नं	३–१६
भावानौचित्यमत्रोक्तो	१०–१८४
भावयन्ति विशेषेण	३–१४
भावहावौ तथा हेला	४–११४
भावाश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः	३–१३
भाविहावाद्यलङ्कार	४–११९
भावैश्चतुर्भिः पूर्वोक्तैः	३–८
भुज्यमानाश्च भोक्तृणाम्	३–१२
भुवनव्यापिनीं कीर्ति	९–४३
भुवने रसिका लोका	३–२४
भूपालोऽयं मृगेन्द्रो	१०–९६
भेद्यरोषकभावेन	१०–१०१
भोगे कलायां लोलो य	४–९
भो भो कल्पतरो त्वमत्र	९–१८३
भो भो निष्ठुरभाषिणि	४–९२
भो भो राय मनोजपातक	४–११२
भो भो वीरनृसिंहराय	४–१६३
भो रायवङ्ग कीर्तिस्ते	५–१९
भ्रूलोचनकटाक्षान् वै	९–१९१
भ्रूविक्षेपं किसलयमृदुं	४–१५८
मक्षिकाजालपूयार्द्र	९–२१४
मदनस्य पताकेयं	१०–१५८
मनसिज तव कार्यं	४–१००
मनसिजनृपरूपं	४–५६
मनोरथयुतस्वान्ते	३–४८
मनोरागेण निबिडा	४–१२७
मनोवचनकायेभ्यः	४–१३३
मनोवद्वक्तुरिष्टस्य	९–१७५
मनोवेगयुताः सत्वा	९–११६
मन्दानिला लुण्टयन्ति	९–२५८
मन्दानिलेन मकरन्दरसेन	३–५७
मन्ये शङ्के ध्रुवादीनां	९–१२२
मरणं सुप्तिनिद्रावबोध	३–२१
मलयानिलसंकाशो	१–६
महत्यपि च संक्षोभे	४–३८
महाकवीनां विस्तीर्णं	९–१७९
महाभागस्य रायस्य	९–२६
मांसमानो न यातीतः	१०–३७
माता मे पितरं दृष्ट्वा	१०–१८३
माधुर्यादिगुणोपेत	६–३
मानसोल्लासनं दृष्टि	९–२७७
मायामात्सर्यचण्डत्व	४–१३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

मार्गे याति नरः कश्चित्	१०–२९	यत्र कोऽपि जनो वक्ति	९–२७४
मित्रलाभं जकारोऽयं	१–४०	यत्र च्छन्दोभङ्गो	१०–४६
मुखं विशालनेत्रं ते	९–७२	यत्र न क्षमते स्त्री वा	३–५४
मुखे काव्यस्य वर्णानां	१–४६	यत्र पत्युः स्त्रिया वा वा	३–५८
मुखेन्दुना कपोलाक्षि	९–७५	यत्र पूर्वं प्रकृष्टं स्यात्	१०–९५
मुखेन्दुस्ते जनानन्दं	९–७१	यत्र प्ररूपितं वस्तु	९–१८२
मुख्यबाधे निमित्ते च	२–२२	यत्र प्ररूप्यमाणेन	९–२३८
मुख्यार्थादन्य एवार्थो	१०–११९	यत्र प्रियतरा वाणी	९–२०१
मुख्यार्थाल्लिक्ष्यतो गौणाद्	२–२४	यत्र वाक्ये गुणीभूतम्	१०–९२
मुख्यार्थे बाधिते मुख्य	२–१३	यत्र वाक्ये रसो नास्ति	१०–७७
मुख्योऽर्थो लक्ष्यनामापि	२–९	यत्र वाक्ये विरूपत्वं	१०–६४
मुग्धा सलज्जा सभया	१०–१८९	यत्र वाक्ये समासोऽयं	१०–७३
मूत्रस्थानं भगो गुह्यं	१०–१५०	यत्र साम्यं प्रतीयेत	९–२८४
मृगाङ्ककरा शीता	१०–४८	यत्र स्वार्थं परित्यज्य	२–१५
मृदुस्फुटभयाकार	५–२९	यत्राधत्ते पुनर्दत्वा	९–२४५
म्रियते यत्र रमणी	३–६२	यत्रानेकपदार्थानां	९–२७१
यगणो जलरूपोऽयं	१–५८	यत्राप्रस्तुतवस्तूनां	९–२२३
यतस्ततो नायकस्य	४–२	यत्रार्थस्य स्वरूपेण	९–११९
यत्पदं नोचितं यत्र	१०–१५	यत्रासंभाव्यसंबन्धो	९–२८०
यत्प्रभाववशात् पुंसि	४–४०	यत्रास्थाने पदं वृत्तं	१०–७१
यत्प्राणानपि तद्वापि	४–४१	यत्रोत्कृष्टेन कथनं	१०–१४१
यत्र कान्तस्य कान्तायाः	३–५०	यत्रोपचर्यते भेद	९–६५
यत्र कामस्य संतापात्	३–६०	यत्सारं निश्चितं यत्र	९–२८६
यत्र किञ्चित् समीकर्तुं	९–२३३	यथा दुष्यन्तनृपते	४–५१
यत्र कैवल्यकथनं	९–२२६	यथेववाद्यव्ययानि	९–६३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

यथोचितं नायकोक्त ४–१६२
यद्‌गानं परमामृतं श्रुति ४–१३४
यद्दानाद् धनदा भवन्ति ३–९१
यं दृष्ट्वा प्रलयान्तभैरव ३–९३
यरतास्तु न सन्त्यत्र १–५७
यशःप्रतापो भवतो ९–१४०
यस्याः सामीप्यमाश्रित्य ४–८७
यस्योत्तुङ्गविशालकीर्ति ५–१२
याचनं चुम्बनादाने ९–३००
यामीति वचनं नाथ ९–१६६
याहि याहि निजेश त्वं ९–१६
युद्धरङ्गत्रिनेत्रोऽयं ९–१९९
युद्धे रायनरेन्द्रहस्तकलितं ३–९८
येन जिष्णुरपि ध्वस्यः ९–२८३
येन रूपेण यद्वस्तु ९–१४
येनोपमीयते यत्र ९–२३
योगसौगतसाङ्ख्यानां १०–६३
योज्याः सञ्चारिभावाश्च ३–३५
यो वातदेही तेनेदं १०–११६
रक्तं कादम्बनाथेऽस्मिन् ९–१०१
रक्ष मां रक्ष मां कान्ते १०–१६०
रगणो लघुमान् मध्ये १–५३
रङ्गत्तुङ्गतरङ्गसङ्ग ५–२४
रणभेरीरवं श्रुत्वा ९–१७८
रणसद्मनि शत्रूणां ९–२१०
रणादम्बरमालोक्य १०–८६
रणे गृहीतो रायेण ९–१५८
रणे जयाङ्गनां चैत्रो १०–११
रतिक्रियायां कोपेन १०–१५९
रतिक्रियार्थी रमणीं १०–५६
रतिहास्यशोककोपोत्साह ३–४
रतौ तरुण्या नाथस्य १०–२०
रतौ राय महीनाथे ९–२१
रत्नत्रयमहाधर्म १–१४
रत्नयोगनिवृत्त्यर्थं १०–१७४
रमणीं रमणो यत्र ३–४४
रमण्या रमणस्यापि ३–४६
रशनाबन्धनं वाम ३–३२
रसदोषप्रपञ्चानां १०–१९३
रसप्रकरणे प्रोक्त ४–१०३
रसलक्षणमत्रोक्तं ३–११४
रसवत्त्वं गिरां लोके ९–२२०
रसानामिति सर्वेषां ३–२५
रसानुकूलवर्णाति १०–६९
रसाभासोऽपि भावानां १०१७७
रसिकानां मनोवृत्तिः ३–१७
रसे भावे प्रतीते च १०–१८७
रसो बीभत्सनामा च ३–१२३
राजसर्वज्ञकल्पोऽयं ४–८
राजनीतिमहाशास्त्र १–८
राजा कमलविरोधीत्युक्ते २–३३
रात्रौ गृहीत्वा कोदण्डं १०–१२६

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

रायः कादम्बनाथोऽयं	९–१४५	रुवन्ति कोकिलाः कीराः	९–८८
रायक्ष्मापतिना भयङ्करमहा	३–७९	रूपं वचोऽधररसं	९–१९०
रायं कल्पान्तकं युद्धे	९–१५६	रूपसौन्दर्यसंपन्नो	१०–१०२
रायनाथमनोज्ञाङ्गे	८–८	रूपातिशयसंपन्ना	१०–१८२
रायनाथस्य रागे या	४–१३८	रूपातिशयसंपन्नो	९–९५
राय प्रतापभानुस्तान्	९–१३५	रूपेणाङ्गजवत् कलायुततया	९–५६
रायप्रतापभानुस्ते	९–७७	रूपोपभोगतारुण्यैः	४–१२५
रायरूपपटीं दृष्ट्वा	४–१५१	रोमाञ्चस्वेदभावादिः	३–१०७
रायवङ्कक्षितीशस्य	९–२३७	लक्षणं नायकानां हि	४–४३
रायवङ्कक्षितीशस्य	९–२७३	लक्ष्यवाचकशब्दस्य	२–१४
रायवङ्क मनोजातं	९–१०५	लीलावलोकनात्तन्वि	१०–८२
रायवङ्कमहीनाथं	१०–१६३	लुब्धा धीरोद्धता ये च	४–३३
रायवङ्कः समुद्रश्च	९–२५९	लोकशास्त्रक्रमो नास्ति	१०–६१
रावङ्कस्य कीर्तिर्वा	९–१५५	वक्तव्यमेव न प्रोक्तं	१०–८१
रायवङ्के न दृश्यन्ते	९–२५५	वक्तुं योग्यमपि स्वान्त	४–१५९
रायवङ्केन सद्दानं	१०–१६१	वक्तुं योग्ये विशेषेऽस्मिन्	१०–१३३
रायस्य कीर्त्या धवलः	९–२४१	वक्रवाचं सोपहासां	४–७९
रायस्य दोर्बलं स्मृत्वा	९–२१७	वक्षोरङ्गनिवासिनीं	९–१२९
रायस्यायल्लके ज्योत्स्ना	९–१५७	वक्षोरङ्गे महाश्रीर्वरमुख	९–२६५
रायारामस्थितान् वृक्षान्	९–२१६	वञ्चितत्वात्मीयलोकं या	४–१०२
राये दिग्विजयाय सैन्य	४–९८	वने आस्ते वरा नारी	१०–६५
रायेशं स्मरसंनिभं	४–१४२	वर्गद्वितीयबहुला	६–७
रायो रणाङ्गणेऽरीणां	९–१५१	वर्णानां शुद्धिरित्युक्ता	१–४८
रीतिर्नारेजषण्डेद्ध	६–१७	वसन्तोद्यानकासार	३–२७
रीतिशून्या यथा कन्या	६–१	वस्तुसाधारणं यत्र	९–२९८
रीतीनां लक्षणं तस्माद्	६–२	वाक्यदोषान् निरूप्याहं	१०–९७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वाच्यवाचकसंबन्धी	२–६	विस्वरत्वाश्रुमोहादिः	३–७७
वाच्यस्य नियमस्यात्र	१०–१३१	विस्वरत्वाश्रुवैवर्ण्य	३–६८
वाच्या प्रतीयमानेति	९–१२१	विषादाद्भुतमुत्क्रोध	१०–१५५
वाच्योत्प्रेक्षा पुनः प्रोक्ता	९–१२३	विहाय शब्दालङ्कार	९–७
वामपादप्रहारेण	१०–१९०	वीरो भयानको यश्च	३–७
विकसितगण्डं त्वीषत्	३–७१	वृत्तिशून्यो न सूत्रार्थो	७–१
विचकिलकुसुमानां	४–१९	वृत्तीनां लक्षणं तस्या	७–२
विदूषकस्य भाषा वा	३–६६	वैदर्भीगौडिकालाटी	६–४
विध्यनुवादविवृत्तः	१०–१००	व्यतिरेकाद्यलङ्कारे	९–२५३
विध्यनुवादविवृत्ताः	१०–१३८	व्याजस्तुतिविशेषाणां	९–२६०
विध्यनुवादो कथितौ	१०–१३७	व्रजन्ति शिबिका मार्गे	२–२०
विनयादिगुणाः प्रोक्ता	४–१६१	शठेन दृढमालिङ्ग्य	१०–७०
विनापि पदेन येनेदं	१०–७५	शत्रुक्षयज्ञापकधूमकेतुः	९–२९१
विना सर्वं मया दृष्टं	१०–१४६	शब्दडम्बरमात्रार्थी	२–४
विपक्षतमसां शत्रो	९–१६९	शब्दस्य वा प्रतीतेर्वा	९–१३८
विबुधप्रबन्धसंज्ञोऽयं	१–२८	शब्दानामभिधेयानां	५–९
विभावैरनुभावैश्च	३–५	शब्दार्थद्वयचित्रार्थी	२–५
वियुक्तनायकस्यासौ	४–१०४	शब्दार्थयोरलङ्कारौ	९–४
वियोगं प्राप्य रायेन्द्रो	९–२५६	शब्दालङ्कृतयः प्रोक्ता	९–५
विरक्तो याति पत्नीं यां	१०–१४०	शब्दाश्रितप्रसादादि	६–५
विरहोत्कण्ठिता काचित्	४–८६	शब्दो जहाति मुख्यार्थं	२–१९
विवेकशौचसौभाग्य	४–११	शमाख्यस्थायिभावोऽयं	३–१०९
विवेकीति कविः प्रोक्तो	२–७	शय्याविरेजसंयुक्ते	८–१०
विषतामेति कर्पूरं	१–४७	शरच्चन्द्रनभोगङ्गा	९–४९
विस्तारं याति या कान्तिः	४–१२९	शरदिन्दोरिवोत्पन्ना	९–५०
विस्मयस्थायिभावस्तु	३–१०५	शरीरावयवन्यास	४–१५७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शल्यत्रयं च संज्ञा च	१०-१५२	शोभा या दक्षता शौर्यं	४-३९
शशधरसुरगङ्गा	९-१२५	श्रित्वा रायनृपं भाति	९-५२
शस्तनोति सुखं षस्तु	१-४४	श्रियं विपक्षवर्गस्य	९-११५
शान्तनामरसो लोके	३-१२५	श्रीकामिराजबङ्गोऽभूत्	१-१७
शारदाभ्रमिवापूर्वा	९-५८	श्रीकामिराजबङ्गोऽयं	९-१३०
शारदी कौमुदी सप्त	९-३३	श्रीमद्भूरतराजेन्द्र	१-११
शास्त्रं धर्मस्य संवृद्धयै	९-११४	श्रीमद्विजयकीर्तीन्दोः	१-४
शास्त्रोक्तलक्षणं नास्ति	१०-१२	श्रीमद्विजयकीर्त्याख्य	१-५
शिबिकादोलिकाछत्र-	२-२१	श्रीराय कीर्तिजालं ते	९-२८
शिरःशेखरकर्णाव-	१०-१७३	श्रीरायकीर्तिजालेन	५-२८
शीलार्जवधैर्यशौर्य-	४-४८	श्रीरायक्षितिनाथ	३-११३
शुक्लकृष्णहरिद्रक्त	२-१२	श्रीरायक्षितिनाथकीर्तिवनिता	९-८९
शुभदो मगणो भूमिः	१-६०	श्रीरायक्षितिनाथ येन	९-२०७
शृगालवत् पुरालोकी	९-६२	श्रीरायक्षितिनाथ विक्रमगुणे	९-२४२
शृङ्गारः करुणः शान्तो	६-१५	श्रीरायक्षितिनायकस्य	३-७३
शृङ्गारकरुणौ लोके	७-८	श्रीरायक्षितिपस्य	३-१०८
शृङ्गारगमको हावो	४-१२३	श्रीरायक्षितिपालको	९-२९५
शृङ्गाररसवाराशौ	१०-५२	श्रीरायक्षितिपेन घोरसमरे	३-१०३
शृङ्गारसारतरुणी	७-१०	श्रीरायक्ष्मापशक्ति	३-८४
शृङ्गारस्य विरोधी हि	३-१२८	श्रीराय ते नभसि वक्षसि	४-६९
शृङ्गाराकृतिचेष्टा तु	४-४२	श्रीरायं निजगेहमागत	४-७१
शृङ्गाराख्यरसे नेतु	४-२८	श्रीराय भवतः कीर्ति	९-३१
शृङ्गाराज्जन्म हास्यस्य	३-१२६	श्रीरायभूप कीर्तिस्ते	९-२५
शृङ्गारादिरसानां तु	९-२०८	श्रीरायभूपदिव्याङ्गे	९-२७८
शोकाख्य-स्थायिभावो यो	३-७४	श्रीराय भो नभसि	४-८०
शोभाकरो डकारोऽयं	१-४१	श्रीरायराज्ये काठिन्यं	९-२५७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्रीरायबङ्गकान्ताया ५–३०
श्रीरायबङ्गक्षितिनायकस्य ५–७
श्रीरायबङ्गभूपतिनिर्जितेन ३–१०४
श्रीरायबङ्गरमणो ४–१०
श्रीरायबङ्गसहिता ४–१३०
श्रीरायस्य मुखेन्दुस्ते (? स्च) ९–६९
श्रीरायस्य यशोऽमितं कुसुमितं ५–२२
श्रीरायागमनोत्सुका ४–९०
श्रीराये गृहमागते ४–७६
श्रीराये निजनायके ४–९६
श्रीरायो जलधिः सुधांशु ९–६७
श्रीबङ्गराजवदनं ९–३०६
श्रीबङ्गेश्वर साधु साधु ९–२७५
श्रीशान्तिनाथदेवोऽयं ९–२७२
श्रुतिचेतोद्वयानन्द ५–६
श्लाघ्यस्य वस्तुजातस्य १०–११३
श्लिष्टं निदर्शनं व्याज ९–११
श्लिष्यन्तं स्मररायनायक ४–६६
संयोगविप्रयोगौ २–३०
सकलङ्कः सुधांशुः किं ९–३५
सकलङ्को निराधारः ९–१४३
सकोशमपि नीरेजं ९–३०७
सक्रियं निष्क्रियं वस्तु ९–१५
संग्रामनायकैश्वर्य १–२६
सङ्ग्रामाङ्गणभूतले ७–१३
सचक्रो हरिरित्यत्र २–३२
सति चन्द्रे महाज्योत्स्ने १०–११८
सत्कीर्तिचन्द्रिकाहारं ९–८३
सत्कीर्त्या रायबङ्गस्य ९–१०६
सत्यरूपमपह्नुत्य ९–१९५
सदैव बलसंपन्नो ९–२५२
सद्वृत्तिवालविलसद् ७–१६
सधैर्यं गमनं दृष्टिः ४–३७
सनिमेषः सुराधीशो ९–१८५
सन्तापहारी चन्द्रोऽयं ९–१८४
संदे(व) पुरसंकाश १–९
सन्ध्यारागं वनाग्नि ९–२८९
सप्ताङ्गभासुरो राजे २–३६
सप्ताम्भोनिधिपानकं ४–१४
समन्तभद्रादिमहाकवीश्वरैः १–३
समस्तलोकसंव्याप्त १०–१३२
समाप्तपुनरात्तं तद् १०–७९
समुद्रनगरीशैल १–२४
संभोगविप्रलम्भाभ्यां १–२५
संभोगविप्रलम्भौ तौ ३–४१
संभ्रमत्रासमोहोरु ३–९७
सरसत्वान्मृदुत्वाच्च १०–३५
सरसमधुरवाणी ४–९४
सरसवचनलोला ५–२६
सरससुरतयुद्धे ९–२३०

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

शरसार्थौघसन्दर्भ ७–३
सरसो यत्र शब्दश्च ५–२५
स राजा काव्यगोष्ठीषु १–१९
सवज्रं काञ्चनमयं १०–१५१
सशङ्को ग्लानिनिर्वेदौ ३–२०
सस्यार्थी वा कामुको वा १०–१०७
साक्षात् सङ्केतविषयो २–१०
सात्त्विकः स्वेदरोमाञ्च ३–८३
सापराधं निजेशं या ४–७०
सापराधो नृपो राय: ९–१५३
सामग्रीमवलम्ब्येमां ३–३६
सामान्यनायकप्रोक्त ४–४४
सामान्ये यत्र वक्तव्ये १०–१३५
साम्बरराज विभाति ९–३८
सिंहासने महारत्ने ९–११२
सिंहो नृपतिरित्यत्र २–२३
सुकुमारत्वमाधुर्य ६–११
सुकुमारत्वमोदार्यं ५–४
सुजनसुरकुजोऽयं ९–२६२
सुधाधवलवर्णः स्याद् ३–११८
सुभगेशं निजं नारी १०–६७
सुरतरवे लोकोऽयं १०–३१
सुरतसदननार्या ९–१८१
सुरराजश्रियो रम्यं ९–१४६
सुरलोके पुरीं दत्वा ९–२४६
सुरेन्द्रपूज्यः परिपूर्णसौख्यः ९–२६९
सुहृद्रसन्तः कीरोऽश्वः १०–१७२
सेवार्थमागतमहा ९–१८८
सोऽपि श्रीपाण्डयवङ्गोऽयं १–१५
स्तवनं निन्दनं चापि ९–२३४
स्त्रीरूपं निरलंकारं ९–१
स्थायिभावार्णवे भावाः ३–१९
स्थितिर्वा ते गतिर्वा ते ९–१६०
स्पृष्टं मया न ताम्बूलं ९–१६७
स्मरकेलिविनोदेन १०–५८
स्मराग्निपीडिते तन्वि १०–८८
स्मरेषुश्चन्द्रिका तस्या १०–८०
स्मितज्योत्स्नामुखेन्दौ ते ९–७०
स्मितज्योत्स्नाविलासं ते ९–७३
स्मृत्वा निजेशं स्वाङ्गस्य ४–१५०
स्यादिन्दीवरवर्णस्तु ३–११७
स्याद्वादधर्मपरमामृत १०–१९५
स्वकीयशास्त्रसिद्धार्थं १०–३२
स्वकीया नायिका मुग्धा ४–६०
स्वकीया परकीयाप्य ४–४५
स्वजनाक्रन्दनं बन्धु ३–७६
स्वभावमधुरा लभ्या १०–१०८
स्वभावोक्त्युपमे रूपका ९–८
स्वरो लघुरपि प्रोक्तो १–५०
स्वसङ्केतितमर्थं यत् १०–२१
स्वाधीनपतिका नारी ४–८५
स्वाभिप्रेतं न वक्तयर्थं १०–१०

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

स्वेदकम्पनरोमाञ्च	३–१८	हसनस्यापि कीर्तेश्च	१०–१६७
हरिचन्दनकासार	१०–१६९	हारेण रायबङ्गस्य	९–१०२
हरिचन्दनहारेण	९–९३	हास्यः शान्तोऽद्भुतश्चेति	७–९
हरिततृणभक्षिणोऽमी	९–२२४	हास्यशान्ताद्भुतरसो	७–६
हरिनीलच्छविभासुरा	९–१७	हिनोति कार्यं व्याप्नोति	९–९१
हर्षमालेतिसुरभि	१०–१७५	हेतोर्विना कार्यमुक्तं	१०–११६
हसति वसति चास्ते	४–१४०		

■

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–B

ŚC (I) and Bhāmaha (as quoted by–Nārāyaṇabhaṭṭa)

ददात्यवर्णः संप्रीतिमिवर्णो मुदमुद्वहेत् ।
कुर्यादुवर्णो द्रविणं ततः स्वरचतुष्टयम् ॥
अपख्यातिफलं दद्यादेचः सुखफलावहाः ।
ङञबिन्दुविसर्गास्तु पदादौ संभवन्ति नो ॥

क्षकारस्तु प्रयोक्तव्यः काव्यादौ सत्फलावहः ॥

I.37-47

यगणो जलरूपोऽयं धनकृद्रगणोऽनलः ।
भयदाहकरस्तस्तु गगनं श्रीकरो मतः ।
भगणः सुखकृत् सौम्यो जो भानू रोगदायकः ।
वायव्यः सगणो दत्ते क्षयरूपं फलं सदा ॥
शुभदो मगणो भूमिर्नगणो गौर्धनप्रदः ।

देवतावाचिशब्दानां भद्राद्यर्थप्रकाशिनाम् ।
शब्दानां निरवद्यत्वं काव्यादौ गणवर्णतः ॥

ŚC I.58-61

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तदुक्तं भामहेन—

अवर्णात् संपत्तिर्भवति मुदिवर्णाद्धिनशता—
न्युवर्णादिख्यातिः सरभसमृवर्णाद्विरहितात् ।
तथा ह्यचः सौख्यं ङ्ञणरहितादक्षरगणात्
पदादौ विन्यासात् भरबहलपूर्वैर्विरहितात् ।।
कः खोगोघश्च लक्ष्मीं वितरति न यशो ङस्तथा चः सुखं छः।।

···क्षः समृद्धि करोति ।।
अन्यैस्तु देवताफलस्वरूपाण्येषामुक्तानि-
मो भूमिस्त्रिगुरुः श्रियं दिशति

····मुख्यगुरु नोर्नाकि आयुस्त्रिलः ।।
तदुक्तं भामहेनैव

देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रादिवाचकाः ।
ते सर्वे नैव निन्द्याः स्युर्लिपितो गणतोऽपि वा ।।

—Commentary of Nārāyaṇa-bhaṭṭa on Vṛttaratnā—
kara, pp 4-6

(Note : As already observed Vijayavarṇī and Amṛtānandayogin are in close agreement in their treatment of Varṇa–gaṇa–phala–śuddhi.)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ŚC II and Kāvyamīmāṁsā

त्यज्यते गृह्यते शब्दोऽर्थो वा तावत् पुनः पुनः ।
येन यावद् रुचिः स्वस्य रौचिकः स कविर्भवेत् ॥
शब्दडम्बरमात्रार्थी वाचिकः कविरुच्यते ।
अर्थ वैचित्र्यमात्रार्थी सोऽयमार्थः कविर्भवेत् ॥
शब्दार्थद्वयचित्रार्थी शिल्पिकः कविरुच्यते ।
शब्दार्थमृदुताकारी मार्दवानुगनादभाक् ॥
वाच्यवाचकसंबन्धि गुणदोषविदां वरः ।
महाकवीनां मार्गज्ञो नानाशास्त्रार्थकोविदः ॥
विवेकीति कविः प्रोक्तो दिव्यालङ्कारयोजने ।
तत्परो भूषणार्थीति नाम्ना कविरुदाहृतः ॥
इति सप्तविधाः प्रोक्ताः कवयः कविपुङ्गवैः ।

—ŚC II-3-8 (ab)

काव्यकविः पुनरष्टधा । तद्यथा—
रचनाकविः शब्दकविः अर्थकविः
अलङ्कारकविः उक्तिकविः रसकविः
मार्गकविः शास्त्रार्थकविरिति ।····
···त्रिधा च शब्दकविर्निमाख्यातार्थं—
भेदेन ।···द्विधालङ्कारकविः शब्दार्थभेदेन ।

Kāvyamīmāṁsā pp 17-19

(Note : Amṛtānandayogin and Vijayavarṇī fully agree in their classification and definition of types of poets. One of them must have borrowed from the other who must have first formulated the seven-fold classification of poets taking probably hints from Rājaśekhara's Kāvyamīmāṁsa.)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

ŚC IV		Daśarūpaka II
3–4	Hero's good qualities	1–2
6–15	Four types of hero	3–6 (ab)
16–26	Sixteen types of hero	6 (cd)–7
27–28	Forty-eight types of hero	
29–32	Four upanāyakas : 1. Vidūṣaka 2. Pīṭhamarda 3. Viṭa and 4. Nāgarika	8–9 (ab) Three Netṛsahāyas : 1. Pīṭhamarda (Patākānāyaka) 2. Viṭa and 3. Vidūṣaka
33	Pratināyakas	9 (cd)
34–42	Set of eight Special excellences spring from hero's character	10–14
43–59	Four types of heroine : 1. Svakīyā 2. Parakīyā	15 (ab) and 20 (cd)–22 (ab) (Note : Three types of heroine : 1. Svīyā (=Svastrī, Svakīyā)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

	3. Anūḍhā and 4. Sādhāraṇā	2. Anyā (=Anyastrī, Parakīyā) and 3. Sādhāraṇa-strī (=Sadharaṇā)
60–66	Three types of Svīyā	15 (cd)–16 (ab)
67–71	Three types of (Svakīyā) Madhyā Nāyikā	16 (cd)–17
72–80	Three types of (Svakīyā) Pragalbhā Nāyikā	18–19
81–83	Each of these types of heroine (Madhyā and Pragalbhā) may be the earlier or later of the Loves of the husband.	20 (ab)
84–102	The heroine may occupy eight different relations to her lover (Svādhīnapatikā, Vāsakasajjā, etc.)	23 (cd)–28
103–110	Four-fold Vipralambha in rela-	Daśarūpaka IV. 50–51(ab) and 57–68

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

	tion to types of heroine : 1. Pūrvānurāga 2. Māna 3. Pravāsa and 4. Karuṇātmaka	(Note : In Dhanaṁjaya's view, if absence be due to death the love sentiment cannot be present.)
111–112	Dūtīs (heroine's messengers)	29
113–160	Twenty excellences of a heroine, beginning with Bhāva and ending with Vihṛta-the first three are physical, The next seven are inherent characteristics of the heroine, then c me ten graces.	30–42 (ab)

■

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–C

ŚC V	Kāvyādarśa I
4–5 (ab) Enumeration of ten Guṇas, the ten Prāṇas (of Kāvya)	41–42 (ab) (Note : The ten Guṇas, according to Daṇḍī, are the Prāṇas of Vaidarbha Mārga)
6 Definition of Saukumārya	69–71
8–9 Definitions (alternative) of Audārya	76–79
11 & 13 Alternative definitions of Śleṣa	43–44
15 Definition of Kānti	85–92
16 Alternative definition of Kānti	Cf Vāmana's Kāvyālaṁkāra-sūtravṛtti (3.1.25)
18 Definition of Prasannatā (= Prasāda)	45–46
20 Definition of Samādhi	93–100
21 Alternative definition of Samādhi	
23 Definition of Ojas	80–84
25 Definition of Mādhurya	51-68
27 Definition of Arthavyakti	73–75
29 Definition of Samatā	47–50

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–C

ŚC (VII) and PRY on Vṛttis

Cf :

अत्यन्तकोमलार्थानां शृङ्गाररसयोगिनाम् ।
करुणाख्यरसे वाचां संदर्भो वाथ कैशिकी ॥
अत्यन्तकर्कशार्थानां रौद्रबीभत्सयोगिनाम् ।
संदर्भरूपारभटी वृत्तिरुक्ता कवीश्वरैः ॥
हास्यशान्ताद्भुतरसोपेतार्थानां पृथक् पृथक् ।
ईषन्मृदूनां संदर्भो भारतीवृत्तिरुच्यते ॥
ईषत्कठिनवाच्यानां संदर्भः सात्वतीष्यते ।
भयानकेन वीरेण रसेन सह योगिनाम् ॥
शृङ्गारकरुणौ लोकेऽत्यन्तकोमलतां गतौ ।
अत्यन्तकठिनौ रौद्रबीभत्सौ रसनामकौ ॥
हास्यः शान्तोऽद्भुतश्चेति स्वल्पकोमलतां गताः।
ईषत्काठिन्यसंपृक्तौ मतौ वीरभयानकौ ॥

—VII 4–9

and,

अत्यर्थसुकुमारार्थसंदर्भा कैशिकी मता ।
अत्युद्धतार्थसंदर्भा वृत्तिरारभटी स्मृता ॥
ईषन्मृद्वर्थसंदर्भा भारती वृत्तिरिष्यते ।
ईषत्प्रौढार्थसंदर्भा सात्वती वृत्तिरिष्यते ॥

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

तत्र—अत्यन्तसुकुमारौ द्वौ शृङ्गारकरुणौ मतौ ।
अत्युद्धतरसौ रौद्रबीभत्सौ परिकीर्तितौ ॥
हास्यशान्ताद्भुताः किंचित्सुकुमाराः प्रकीर्तिताः ।
ईषत्प्रौढौ समाख्यातौ रसौ वीरभयानकौ ॥

—PRY
p. 158 (Kārikās:15-18)

And Cf :

अत्यन्तकोमलार्थार्थेऽल्पप्रौढसंदर्भलक्षणा ।
मध्यमा कैशिकी सर्वरससाधारणा मता ॥
ईषन्मृदुसंदर्भाप्यतिप्रौढार्थगोचरा ।
मध्यमारभटी सर्वरससाधारणा स्मृता ॥

—VII 14-15.

and

मध्यमारभटी त्वन्या तथा मध्यमकैशिकी ।
वृत्ती इमे उभे सर्वरससाधारणे मते ॥
मृद्वर्थेऽप्यनतिप्रौढबन्धा मध्यमकैशिकी ।
मध्यमारभटी प्रौढेऽप्यर्थे नातिमृदुक्रमा ॥

PRY
p. 61 (Kārikās 23-24)

And Cf :

शब्दगतप्रसादमाधुर्यादिदशगुणाश्रितानामर्थविशेषनिरपेक्षाणां वैदर्भ्यादिरीतीनामर्थविशेषापेक्षविशिष्टकैशिक्यादिवृत्तिभ्यो भेदो द्रष्टव्यः ।

—Vijayavarṇī

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

and

वैदर्भ्यादिरीतीनां शब्दगुणाश्रितानामर्थविशेषनिरपेक्षतया केवलसंदर्भ-सौकुमार्यप्रौढत्वमात्रविषयत्वात् कैशिक्यादिभ्यो भेदः ।

—Vidyānātha

And Cf :

असंयुक्तमृदुवर्णबन्धोऽतिमृदुसदर्भः । संयुक्तकोमलवर्णबन्ध ईषन्मृदु-संदर्भः । अविकटपरुषवर्णबन्ध ईषत्प्रौढसंदर्भः ।

—Vijayavarṇī

and

संदर्भस्यातिमृदुत्वमसंयुक्तकोमलवर्णबन्धत्वम् । अतिप्रौढत्वं परुष-वर्णविकटबन्धत्वम् । संयुक्तमृदुवर्णेष्वीषन्मृदुत्वम् । अविकटबन्ध-परुषवर्णेष्वीषत्प्रौढत्वम् ।

—Vidyānātha.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–C

ŚC IX		Kāvyādarśa I

On Arthālaṁkāras

3 (ab)	Definition of Kāvya	1 (ab)
4 (cd)–5 (a)		Cf Rudraṭa II–13
8–13	Enumeration of Alaṁkāras	4–7 and Rudraṭa VII. 11-12
14-15		Kāvyādarśa 8, 13

Cf : हीनेषु त्रस्तेषु बालादिषु च विशेषतो रम्या जातिः ।

—17-18

and शिशुमुग्धयुवतिकातरतिर्यक्संभ्रान्तहीनपात्राणाम् ।
सा कालावस्थोचितचेष्टासु विशेषतो रम्या ॥

—Rudraṭa VII-31

23-64	Upamā and its varieties	Kāvyādarśa 14-65
65-86	Rūpaka and its varieties	66-96
87-90	Arthāvṛtti	116-119
91-97	Hetu	235-260 (ab)
98-118	Dīpaka	97-115
119-126	Utprekṣā	221-234
127-137	Arthāntaranyāsa	169-179
138-146	Vyatireka	180-198
147-149	Vibhāvanā	199-204

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

150-174	Ākṣepa	120-168
175-179	Atiśayokti	214-220
180-181	Sūkṣma	260 (cd)-264
182-185	Samāsokti	205-213

Cf : अस्यालङ्कारस्य अन्यापदेश इति नामान्तरं वक्तव्यम् ।
and अन्यापदेश इत्यस्या नामान्यच्चोच्यते यथा ॥
—Alaṁkārasaṃgraha V 29 (cd)

186-188	Lava	265-272
189-191	Krama	273-274
192-194	Udātta	300-303.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–C

ŚC IX		Kāvyādarśa I
195-200	Apahnava (= Apahnuti)	304-309
201-202	Preyaḥ	275 (a)-279
203-207	Virodha	333-340 (ab)
208-220	Rasavad	275 (b), 280-292
221-222	Ūrjasvi	293-294
223-225	Aprastutapraśaṁsana	340 (cd)-342
226-232	Viśeṣokti	323-329
233-237	Tulyayogitā	330-332
238-239	Paryāyokta	295-297
240-244	Sahokti	351-355 (ab)
245-247	Parivṛtti	355 (cd)-356
248-249	Samāhita	298-299
250-260	Śleṣa	310-322
261-263	Nidarśana	348-350
264-267	Vyājastuti	343-347
268-270	Āśiḥ	357

Cf :

271-273	Samuccaya	Rudraṭa VII 19-29
274-275	Vakrokti	(Rudraṭa X-9 and) Alaṁkārasangraha V.49
276-279	Anumāna	Rudraṭa VII 56-63

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

280-281 Viṣama	Rudraṭa VII 47-55
282-283 Avasara	Rudraṭa VII 103
284-285 Prativastūpamā	Rudraṭa VII 85 (Ubhayanyāsa)
286-287 Sāra	Rudraṭa VII 96
288-289 Bhrāntimān	Rudraṭa VIII 87
290-293 Saṁśaya	Rudraṭa VIII 59-65
294-295 Ekāvalī	Rudraṭa VII 109-111
296-297 Parikara	Rudraṭa VII 72-76
298-300 Parisaṁkhyā	Rudraṭa VII 79-81
301-304 Praśnottara	Rudraṭa VII 93-95
305-308 Saṁkara	Rudraṭa X 24-29

(Note : As noted elsewhere, the examples in illustration of various Alaṁkāras are composed by Vijayavarṇī himself. Vijayavarṇī's indebtedness to Daṇḍī for the definitions of most of the Alaṁkāras is indisputable. He seems to have kept in view the definitions of Rudraṭa when defining a few-Alaṁkāras.)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix-C

Śc X Kāvyaprakāśa VII

On Doṣas

2-4 Enumeration of Padadoṣas	Kārikās 50-51
40-43 Enumeration of Vākyadoṣas	Kārikās 53-55 (ab)
97-100 Enumeration of Arthadoṣas	Kārikās 55 (cd)-57
173-176 Sthita-Samarthana	Kārikā 58
177-180 Enumeration of Rasadoṣas	Kārikās 60-62

A study of the definitions of the various Doṣas, classified into different sets, reveals that Vijayavarṇī has closely followed Mammaṭa.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–D

S'c	and	Alaṁkārasaṅgraha
Chapter I :		**Chapter I :**
Varṇa-gaṇa-śuddhi		Varṇa-gaṇavicāra
34-48 (ab)	Varna-śuddhi	23-36
58-62	Gaṇa-phala	
Chapter II :		**Chapter II :**
Kāvyagataśabdārthaniścaya		S'abdārthanirṇaya
3-7 (ab)	Kavibhedāḥ	2-6 (ab)
8 (cd)-41	Caturvidhā Vākyārthāḥ	10-35
Chapter III :		**Chapter III :**
Rasabhāvaniścaya		Rasanirṇaya

The treatment of Rasa, Bhāva, Rasa-Sāmagrī, Varieties of Rasa and Bhāva in both the works is after the treatment generally described in standard works on poetics with slight variations in a few details and more or less emphasis on a point or two. Thus we find in Śc★ the description of S'ānta-rasa in accordance with the religion and philosophy of the Jainas, whereas in Alaṁkārasaṅgraha§, it is in accordance with Vedānta, and

★ Chapter III, 109-112

§ Chapter III, 55-58 (ab)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

particularly, with S'aiva faith. Sc treats of S'ṛṅgāra-rasa at great length in all its ramifications whereas Alaṁkāra-saṅgraha treats of it briefly-leaving out some of its main divisions.

Chapter IV : Nāyakabhedaniścaya	Chapter IV : Netṛbhedanirṇaya

The treatment of this topic of the Heroes and the Heroines and their types in both the works is in agreement with Daśarūpaka.

Chapter V : Daśaguṇaniścaya	Chapter V : Alaṁkāra-nirṇaya
4, 6, 9, 13, 15, 18, 21, 23, 25,27	2, 5, 6, 3(ab), 7(cd), 3 (cd), 8 (ab), 7(ab), 5 (ab), 6 (ab)

Although the treatment of these ten Guṇas in both the works is in agreement with the one found in Kāvyādarśa, the wording of definitions of a few Guṇas in both these works is very striking and leads one to the inference that S'C probably knew Alaṁkārasaṅgraha:

(i) आरोपादन्यधर्मस्य प्रकृतार्थस्य गौरवम् ।
समाधिरुच्यते सद्भिरिति वा लक्षणं स्मृतम् ॥
—21

समाधिरन्यधर्माणामध्यासादर्थगौरवम् ।
—8 (ab)

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

(ii) पदेन वा प्रसन्नोऽर्थो यत्र सा वा प्रसन्नता ।

—18 (cd)

पदैः प्रसन्नैर्यत्रार्थः प्रसादोऽसौ प्रतीयते ।

—3 (cd)

(iii) पद्ये समासबाहुल्यं गद्ये वा हृद्यमुच्यते ।
ओजो गुणः………………॥

—23

वाक्ये समासबाहुल्यं हृद्यमोजोऽभिधीयते ।

—7 (ab)

(iv) सरसो यत्र शब्दश्च सरसोऽर्थोऽपि जायते ।
तन्माधुर्यमिति प्रोक्तं कर्णानन्दविधायकम् ।।

—25

सरसौ यत्र शब्दार्थौ माधुर्यं श्रुतिमोदकृत् ।

—5 (ab)

(v) शब्दानामभिधेयानां गुणोत्कर्षो यदाथवा ।
तदौदार्यं मतं………………॥

—9

शब्दार्थयोर्गुणोत्कर्षो यत्र सा स्यादुदारता ।

—6 (cd)

Chapter VI : Rīti-niścaya.	Chapter V : Alaṁkāranirṇaya
4 (ab) Four-fold Rīti	1
6-7, 9, 11, 13	9, 10, 11, 12
15-16 Inherent relation between Guṇas and Rasas	13-14

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Chapter VII: Vṛtti-niścaya Chapter VIII: Vṛtti-nirūpaṇa

The treatment of Vṛttis in SC is in close agreement with that of PRY whereas that in Alaṁkārasaṅgraha is in very close agreement with the one in Nāṭyaśāstra.

Chapter IX : Chapter V :
Alaṁkāranirṇaya Alaṁkāranirṇaya

In the treatment of the Arthālaṁkāras Vijayavarṇī and Amṛtānandayogin are heavily indebted to Daṇḍī's Kāvyādarśa. Vijayavarṇī deals with thirty-three Alaṁkāras as found in Daṇḍī's work and in Alaṁkārasaṅgraha, but, in addition, he treats of fourteen Alaṁkāras probably in accordance with Rudraṭa's Kāvyālaṁkāra.

Chapter X : Chapter VI :
Doṣaguṇanirṇaya Doṣaguṇanirṇaya

The treatment of this topic, of Doṣas (and the peculiar circumstances in which they cease to be so) in both the works is after Mammaṭa's Kāvyaprakāśa (Ullāsa VII).

For Private and Personal Use Only

Appendix–E

पारिभाषिकाणामन्येषां च विशिष्टानां शब्दानां विशिष्टस्थल-सूचिका मातृकावर्णक्रमेणानुक्रमणी

अक्रमम् १०·६१
अजहल्लक्षणा २·१७
अतिशयाभिधा (=अतिशयोक्तिः) ९·१७५.९·१७६–१७७
अतिशयोपमा ९·३१–३२
अतिहसितम् ३·७०
अतीतसाध्यगोचरानुमानालंकारः ९·२७८–२७९
अतीताक्षेपालंकारः ९·१५१–१५२
अत्यपकृष्टसमुच्चयः ९·२७३–२७४
अत्युत्कृष्टसमुच्चयालंकारः ९.२७२–२७३
अद्भुताख्यरसवदलंकारः ९·२१६–२१७
अद्भुतातिशयोक्तिः ९·१७९–१८०
अद्भुतोपमा ९·३३–३४
अद्भुतो रसः ३·१०५
अधिकपदम् १०·७५
अनागताक्षेपालंकारः ९·१५३–१५४
अनादराक्षेपालंकारः ९·१६०–१६१
अनियमः (अर्थः) १०·१३१
अनुक्तवाच्यम् (= अनभिहित-वाच्यम्) १०·८१
अनुकूलः (नायकः) ४·१८
अनुचितार्थम् १०·२६
अनुज्ञाक्षेपालंकारः ९·१५८–१५९
अनुभावः ३.१६
अनुमानम् ९·२७६
अनुशयाक्षेपालंकारः ९·१६८–१६९
अनुक्रोशाक्षेपालंकारः ९·१६७–१६८
अनूढा (नायिका) ४·५०
अन्त्य(वर्ति) क्रियादीपकम् ९·११८–११९
अन्त्यवर्तिक्रियापददीपिकालंकारः ९·११०–१११
अन्त्यवर्तिगुणपददीपकालंकारः ९·१११–११२
अन्त्यवर्तिद्रव्यपददीपकालंकारः ९·११२–११३

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

अन्त्यवर्तिसंज्ञापददीपकालंकारः ९·११३–११४
अन्यशब्दसंनिधिः (= शब्दान्तर-संनिधिः, नियामकः) २·३७
अन्यापदेशः ९·१८५–१८६
अन्योन्योपमा ९·२७–२८
अपह्नवः (= अपह्नुतिः) ९·१९५
अपुष्टः (अर्थः) १०·१०१
अपूर्वसमासोक्तिः ९·१८५–१८६
अप्रतीतम् १०·३२
अप्रयुक्तम् १०·१३
अप्रशस्तनिदर्शनालंकारः ९·२६३–२६४
अप्रस्तुतार्थम् १०·८३
अप्रस्तुतप्रशंसनम् (= अप्रस्तुत-प्रशंसा) ९·२२३,९·२२४–२२५, ९·२२५–२२६
अस्थानस्थपदम् (= अपदस्थितम्) १०·७१
अस्थानस्थसमासम् १०·७३
अभवन्मतयोगम् १०·९३
अभावरूपनिर्वर्त्यविषयहेत्वलंकारः ९·९४–९५
अभिन्नपदश्लिष्टम् ९·२५१–२५२
अभिसारिका ४·१०१
अभूतोपमा ९·४७–४८
अमङ्गलम् (अश्लीलम्) १०·१९
अयुक्तरूपकम् ९·७४–७५
अयुक्तार्थान्तरन्यासः ९·१३३–१३४
अर्थः (नियामकः) २·३६
अर्थव्यक्तिः ५·२७
अर्थकृतविरोधालंकारः ९·२०७–२०८
अर्थान्तरन्यासः ९·१२७
अर्थान्तराक्षेपालंकारः ९·१७१–१७२
अर्थान्तरैकवाचकम् १०·८७
अर्थालंकारः ९·७
अर्थावृत्तिः ९·८७–८८
अलंकारः ९·३
अवयवरूपकम् ९·७०–७१
अवयविरूपकम् ९·७१–७२
अवहसितम् ३·७०
अविरुद्धक्रियाश्लेषः ९·२५५–२५६
अविरुद्धश्लेषः ९·२५९–२६०
अवसरः ९·२८२,९·२८३–२८४
अवाचकम् १०·१०
अविमृष्टविधेयांशम् १०·२८
अश्लीलम् १०·१७
अश्लोलः (अर्थः) १०·११९
असमर्थम् १०·५
असाधारणोपमा ९·४६–४७

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

असंभावितोपमा ९.४८–४९
असंमतपरार्थम् १०.८५
अहेतुक: (= निर्निमित्तः, अर्थः) १०.११५
आक्षेप: २.४
आक्षेपरूपकम् ९.८१–८२
आचिख्यासोपमा ९.४१–४२
आदिवर्तिक्रियापददीपकालंकार: ९.१००–१०१
आदिवर्तिगुणपददीपकालंकार: ९.१०१–१०२
आदिवर्तिजातिपददीपकालंकार: ९.९९–१००
आदिवर्तिद्रव्यपददीपकालंकार: ९.१०२–१०३
आदिवर्तिसंज्ञापददीपकालंकार: ९.१०३–१०४
आधिक्योपेतभेदलक्षणव्यतिरेकालंकार: ९.१४३–१४४
आरभटो ७.५
आर्थ: (कवि:) २.४
आलम्बनो विभाव: ३.१५
आवृत्तिः (अलकार:) ९.८७
आशी: (अलकार:) ९.२६८, ९.२६९–२७०, ९.२७०–२७१
आशीर्वचनाक्षेपालंकारः ९.१६१–१६२
इन्दीवरवर्णः ३.११७
उक्तविरुद्धः (अर्थः) १०.१२७
उत्तम: (हास्यरस:) ३.६९
उत्प्रेक्षा ९.११९
उदात्तम् (अलंकार:) ९.१९२
उद्दीपनो विभाव: ३.१५
उपनायकाः ४.२९
उपमा ९.२३
उपमापह्नव: ९.२००
उपमारूपकम् ९.७९–८०
उपमाश्लेष: ९.२६०–२६१
उपहतलुप्तविसर्गम् १०.४४
उपहसितम् ३.७०
उपायाक्षेपालंकारः ९.१६५–१६६
उभयव्यतिरेकालंकार: ९.१४०–१४१
उभयावृत्तिः ९.८९–९०
ऊर्जस्विनाम लंकारः ९.२२१, ९.२२२–२२३
एकव्यतिरेकालंकार: ९.१३९–१४०
एकार्थदीपकम् ९.११७–११८
एकावली ९.२९४, ९.२९५–२९६
ऐश्वर्यमहत्त्वोदात्तालंकार: ९.१९४–१९५
ओज: ५.२३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

औचित्यम् (नियामकः) २·३८
औदार्यम् ४·४१,५·८-९,५·३१
औदार्यम् (अलंकारः) ४·१३५
गर्भितम् १०·५१
गाम्भीर्यम् ४·४०
गुणः २·१२
गुणवैकल्यविशेषोक्तिः ९·२२७–२२८
गुणसहभावकथनसहोक्तिः ९·२४१–२४२
गुणाष्टकम् ४·३५
गौडी रीतिः ६·९
गौणोऽर्थः २·२२
गौरवर्णः ३·१२१
ग्राम्यम् १०·१५
ग्राम्यः (अर्थः) १०·१०९
कथितपदम् १०·५७
कनिष्ठा (मध्या) ४·८१
करुणाख्यरसः ३·७४
करुणाख्यरसवदलंकारः ९·२१३–२१४
करुणात्मकः (विप्रलम्भशृंगारः) ४·१०७
कलहान्तरिता ४·९१
कषायवर्णः ३·११९
कष्टः (अर्थः) १०·१०३
कष्टकल्पना (रसदोषः) १०·१९१–१९२
कान्तिः ४·१२७,५·१५,५·१६
कारणाक्षेपालंकारः ९·१५६–१५७
कारणान्तरकल्पनाविभावना ९·१४८–१४९
कार्यकारणसहजन्मकथनसहोक्तिः ९·२४४–२४५
कार्याक्षेपालंकारः ९·१५७–१५८
कालः (नियामकः) २·३५
किलकिञ्चितम् ४·१४७
कुट्टमितम् ४·१५३
कैशिकी ७·४
क्रमः (अलंकारः) ९·१८९
९·१९०–१९१, ९·१९१–१९२
क्रिया २·११
क्रियावैकल्यविशेषोक्तिः ९·२२९–२३०
क्रियासहभावकथनसहोक्तिः ९·२४२–२४३
क्रियैका अभिन्नश्लेषः ९·२५४–२५५
क्लिष्टम् १०·२३
खण्डता ४·९९
चक्षुःप्रीतिः (= नयनप्रीतिः, अवस्था) ३·४४
चटूपमा ९·४४–४५

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

चेष्टादिः (नियामकः) २·४१
चेष्टाप्रकाशनश्लेषालंकारः ९·१८८–१८९
च्युतसंस्कृति १०·१२
जघन्यः (हास्यरसः) ३·६९
जहत्यजहती लक्षणा २·१९
जहल्लक्षणा २·१५
जागरः (अवस्था) ३·५०
जातिः २·११, ९·१५
जातिवैकल्यविशेषोक्तिः ९-२२८–२२९
जुगुप्साकरम् (अश्लीलम्) १०·२०
ज्ञापकहेत्वलंकारः ९·९७–९८
ज्येष्ठा (मध्या) ४·८१
तनुता (अवस्था) ३·५२
तत्त्वाख्यानोपमा ९·४५–४६
तत्त्वापह्नुतिरूपकम् ९·८४–८५
तुल्ययोगः (= तुल्ययोगिता) ९·२३३, ९·२३४
तेजः ४·३६
त्यक्तपुनःस्वीकृतः १०·१३९
त्रपानाशाः (अवस्था) ३·५६
दक्षिणः (नायकः) ४·२४
दयावीरः ३·८७
दानवीरः ३·८७
दानवीररसाख्यरसवदलंकारः ९·२११–२१२
दीपकम् ९·९८
दीप्तिः ४·१२९
दुष्क्रमः १०·१११
दूत्यः ४·१११
देशः (नियामकः) २·४०
द्रव्यम् (मुख्यार्थः) २·१२
द्रव्यवैकल्यविशेषोक्तिः ९·२३०–२३१
द्राक्षापाकः ८·६
धर्मवीररसाख्यरसवदलंकारः ९·२१२–२१३
धर्माक्षेपालंकारः ९·१५४–१५५, ९·१७३–१७४
धर्मोपमा ९·२४–२५
धर्म्याक्षेपालंकारः ९·१५५–१५६
धीरललितः ४·९
धीरशान्तः ४·११
धीराधीराप्रगल्भा ४·७९
धीरोदात्तः ४·७
धीरोद्धतः ४·१३
धूम्रवर्णः ३·१२२
धृष्टः (नायकः) ४·२२
धैर्यम् ४·१३७
ध्वनिः २·२४

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

नन्दिः ३·१२३
नागरिकः ४·३२
नायकः ४·५
नायिका ४·४४
नालिकेरपाकः ८·७
निदर्शनम् ९·२६१
निन्दापरतुल्ययोगिता ९·२३७–२३८
निन्दास्तुतिः ९·१८६, ९·१८७–१८८
निन्दोपमा ९·३९–४०
नियमनिषेधश्लेषः ९·२५८–२५९
नियमोपमा ९·२९–३०
नियामकाः २·२९
निरर्थकम् १०·८
निर्णयोपमा ९·३६–३७, ९·२९३–२९४
निर्वर्त्यकारकविषयहेत्वलंकारः ९·९३–९४
निश्चय (नयः) ३·११०
निश्चयातिशयोक्तिः ९·१७८–१७९
निश्चयान्तः ९·२९३–२९४
नीलजीमूतसंनिभः ३·१९३
नेतृगुणाः ४·४
नेयार्थम् १०·२१
न्यूनपदम् १०·५५
पञ्चपरमेष्ठिनः ३·११०
पतत्प्रकर्षम् १०·९५
पददोषाः १०·४
पदावृत्तिः ९·८८–८९
परकीया (नायिका) ४·५२–४·५४
परब्रह्म (अधिदेवता) ३·१२५
परवशाक्षेपालंकारः ९·१६४–१६५
परिकरः ९·२९६, ९·२९७–२९८
परिसंख्या ९·२९८, ९·२९९–३००, ९·३००–३०१
परिवृत्तिः ९·२४५
पर्यायोक्तम् ९·२३८, ९·२३९–२४०
पाकः ८·५
पाञ्चाली रीतिः ६·११
पीठमर्दः ४·३१
पुनरुक्तः (अर्थः) १०·११७
पूर्वानुरागः ४·१०५
प्रकरणम् (नियामकः) २·३६
प्रगल्भता ४.६५, ४·१३३
प्रगल्भा अधीरा ४·७७
प्रगल्भा धीरा ४·७४
प्रतिकूलग्रहः (रसदोषः) १०·१९२–१९३
प्रतिकूलवर्णम् १०·६९
प्रतिनायकाः ४·३३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

प्रतिवस्तूपमा ९·५४–५५, ९·२८४, ९·२८५–२८६

प्रतिषेधोपमा ९·४३–४४

प्रतीयमानसादृश्यभेदमात्रव्यतिरेकालंकार: ९·१४२–१४३

प्रतीयमाना (उत्प्रेक्षा) ९·१२१

प्रभुत्वाक्षेपालंकार: ९·१५९–१६०

प्रवास: ४·१०६

प्रशस्तनिदर्शनालंकार: ९·२६२–२६३

प्रशंसोपमा ९·४०–४१

प्रश्नोत्तरालंकार: ९·३०१

प्रसन्नता ५·१८

प्रसिद्धिविरुद्ध: (अर्थ:) १०·१२३

प्रसिद्धिहतम् १०·५९

प्राप्यविषयकारक हेत्वलंकार: ९·९६–९७

प्रेयोऽलंकार: ९·२०१, ९·२०२–२०३

प्रोषितभर्तृका ४·९७

बहूपमा ९·४९–५०

बिब्बोक: ४·१५५

बीभत्सरस: ३·९९

बीभत्साख्यरसवदलंकार: ९·२१४–२१५

बुद्धिमहत्त्वोदात्तालंकार: ९·१९३–१९४

भग्नप्रक्रमम् १०·८९

भयानकरस: ३·९४

भयानकाख्यरसवदलंकार: ९·२१७–२१८

भारती ७·६

भाव: ४·११८

भावा: ३·१२

भावाभास: १०·१८४

भाविसाध्यगोचरानुमानालंकार: ९·२७९–२८०

भ्रान्तिमदलंकार: ९·२८९–२९०

भ्रान्तिमान् ९·२८८

भिन्नपदश्लिष्टम् ९·२५२–२५३

भिन्नाभिन्नविशेषणसमासोक्ति: ९·१८४–१८५

भूषणार्थी २·७

मध्यम: (हास्यरस:) ३·६९

मध्यमा आरभटी ७·१५

मध्यमा कैशिकी ७·१४

मध्या (नायिका) ४·६३

मध्या अधीरा ४·७०

मध्या धीरा ४·६८

मन:सक्ति: (अवस्था) ३·४६

मरणम् (अवस्था) ३·६२

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

महाकाल: ३·१२२
मध्यवर्तिक्रियापददीपकालंकार: ९·१०५–१०६
मध्यवर्तिगुणपददीपकालंकार: ९·१०६–१०७
मध्यवर्तिजातिपददीपकालंकार: ९·१०४–१०५
मध्यवर्तिद्रव्यपददीपकालंकार: ९·१०७–१०८
मध्यवर्तिसंज्ञापददीपकालंकार: ९·१०८–१०९
माधुर्यम् ४·३८,४·१३१,५·२५
मान: ४·१०६
मार्दवानुगनादभाक् २·५
मालादीपकम् ९·११४–११५
मालोपमा ९·५१–५२
मुख्योऽर्थ: २·१०
मुग्धा (नायिका) ४·६१
मूर्च्छा (अवस्था) ३·६०
मोट्टायितम् ४·१४९,४·१५०
मोह: (अवस्था) ३·५८
मोहोपमा ९·३४–३५, ९·२८९–२९०
यत्नाक्षेपालंकार: ९·१६३–१६४
युक्तरूपकम् ९·७३–७४
युक्तायुक्तार्थान्तरन्यास: ९·१३५–१३६
युक्तार्थान्तरन्यास: ९·१३४–१३५
युद्धवीर: ३·८७
युद्धवीररसाख्यरसवदलंकार: ९·२१०–२११
रक्तवर्ण: ३·१२०
रस: ३·५
रसविच्युतम्(= रसच्युतम्)१०·७७
रसवान् (=रसवद्) अलंकार: ९·२०८
रसाभास: १०·१८१
रीति: ६·३
रुद्र: (अधिदेवता) ३·१२०
रूपकम् ९·६५
रोषाक्षेपालंकार: ९·१६६–१६७
रोचिक: (कवि:) २·३
रौद्ररस: ३·८०
रौद्राख्यरसवदलंकार: ९·२१८–२१९
लक्षणा २·१३
ललितम् ४·४२,४·१५७
लव: ९·१८६
लाटी वृत्ति: (=रीति:) ६·१३
लिङ्गम् (नियामक:) २·३७
लीला ४·१३९
वक्रोक्ति: ९·२७४,९·२७५–२७६

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

वचोगोपनलेशालंकारः ९·१८७–१८८
वर्तमानसाध्यगोचरानुमानालंकारः ९·२७७–२७८
वर्तमानाक्षेपालंकारः ९·१५२–१५३
वस्तूपमा ९·२५–२६
वाक्यार्थोपमा (एकेवशब्दा) ९·५२–५३
वाक्यार्थोपमा (अनेकेवशब्दा) ९·५३–५४
वाचिकः (कविः) २·४
वाच्योत्प्रेक्षा ९·१२१,९·१२५–१२६,९·१२६–१२७
वासकसज्जिका ४·८९
वासुदेवः ३·११७
विकार्यविषयकारकहेत्वलंकारः ९·९५–९६
विक्रियोपमा ९·५०–५१
विघ्नराजः ३·११८
विच्छित्तिः ४·१४३
विटः ४·३२
विदूषकः ४·३०
विधाता (अधिदेवता) ३·१२४
विधुप्रबन्धः १·२८
विध्यनुवादविवृत्तः (अर्थः) १०·१३७
विद्याविरुद्धः (अर्थः) १०·१२५
विप्रयोगः (नियामकः) २·३२
विप्रलब्धा ४·९३
विप्रलम्भशृङ्गारः ४·१०४
विप्रलम्भशृङ्गाररसः ३·४०
विभावः ३·१४
विभावना ९·१४७
विभ्रमः ४·१४५
विरहोत्कण्ठिता ४·९५
विरुद्धक्रियाश्लेषः ९·२५६–२५७
विरुद्धमतिकृत् १०·३०
विरोधोपमा ९·४२–४३
विलासः ४·३७,४·१४१
विपर्ययार्थान्तरन्यासः ९·१३६–१३७
विपर्यासोपमा ९·२६–२७
विरुद्धरूपकम् ९·७७–७८
विरुद्धार्थदीपकम् ९·११५–११६
विरोधकः (= विरोधः) ९·२०३
विरोधातिशयोक्तिः ९·१७९–१८०
विरोधिता (=विरोधः, नियामकः) २·३३
विवेकी (कविः) २·७
विशेषपरिवृत्तः (अर्थः) १०·१३३
विशेषस्थार्थान्तरन्यासः ९·१३०–१३१
विशेषोक्तिः ९·२२६
विश्वव्यापिनामार्थान्तरन्यासः ९·१२८–१२९

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

विषमं रूपकम् ९·७५–७६
विषमः ९·२८०
विषयापह्नवालंकारः ९·१९९–२००
विषयद्वेषकः (विषयद्वेषः, अवस्था) ३·५४
विसदृशोर्थपरिवृत्तिः ९·२४७–२४८
विसंधि १०·६४
विहसितम् ३·७०
वीररसः ३·८६
विहृतम् ४·१५९
वृत्तिः ७·३
वैदर्भी रीतिः ६·७
व्यक्तगूढोत्तरप्रश्नोत्तरालंकारः ९·३०४–३०५
व्यक्तप्रश्नगूढोत्तरालंकारः ९·३०३–३०४
व्यक्तप्रश्नोत्तरालंकारः ९·३०२-३०३
व्यक्तिः (नियामकः) २·३९
व्यतिरेकः ९·१३८
व्यतिरेकरूपकम् ९·८०–८१
व्यभिचारिभावः ३·१९
व्यर्थीकृतः १०·११३
व्यवहार (नयः) ३·११०
व्यस्तरूपकम् ९·६७–६८
व्याहतः (अर्थः) १०·१०७
व्याजस्तुतिः ९·२६४
व्याजस्तुत्यलंकारः ९·२६५–२६६
व्रीडाकरम् (अश्लीलम्) १०·१८
शक्तिः (=सामर्थ्यम्, नियामकः) २·३
शठः (नायकः) ४·२०
शतमन्युः ३·१२१
शब्दकृतविरोधः ९·२०४–२०५
शब्दालंकृतयः ९·५
शान्तरसः ३·१०९
शान्तरसाख्यरसवदलंकारः ९·२१९–२२०
शान्तिजिनः ९·२१२
शिल्पिकः (कविः) २·५
शृङ्गाररसः ३·८
शृङ्गाराख्यरसवदलंकारः ९·२०९–२१०
शृङ्गारार्णवचन्द्रिका १·२२
शोभा ४·३९,४·१२५
श्लिष्टम् ९·२५०
श्राद्धदेवः ३·११९
श्रुतिकटु १०·७
श्लिष्टव्याजस्तुतिः ९·२६६–२६७
श्लिष्टाक्षेपालंकारः ९·१६९–१७०
श्लिष्टार्थदीपकम् ९·११६–११७
श्लिष्टार्थान्तरन्यासः ९·१३१–१३२
श्लेषः ५·११,५·१३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

श्लेषोपमा ९·३७–३८
संयोगः (नियामकः) २·३२
संशयः (अलंकारः) ९·२९०,
९·२९१–२९२,९·२९२–२९३,
९·२९३–२९४
संशयाक्षेपालंकारः ९·१७०–१७१
संशयातिशयोक्तिः ९·१७७–१७८
संशयोपमा ९·३५–३६,९·२९३–
२९४
सकलरूपकम् ९·६९–७०
संकरः ९·३०५,९·३०६–३०७,
९·३०७–३०८
संकीर्णम् १०·५३
संकल्पः (अवस्था) ३·४८
सजातिव्यतिरेकालंकारः
९·१४६–१४७
संचारिभावाः (त्रयस्त्रिंशत्) ३·२२
सत्त्वम् ३·१७
संतानोपमा ९·३८–३९
संदिग्धम् १०·२४
संदिग्धः (अर्थः) १०·१०५
सदृशव्यतिरेकालंकारः ९·१४४–
१४५,९·१४५–१४६
सदृशार्थपरिवृत्तिः ९·२४६–२४७
सनियमः (अर्थः) १०·१२९
सनियमश्लेषः ९·२५७–२५८,
९·३००–३०१
समता (=साम्यकम्) ५·२९
समस्तरूपकम् ९·६६–६७
समस्तव्यस्तरूपकम् ९·६८–६९
समाधानरूपकम् ९·८२–८३
समाधिः ५·२०,५·२१
समानविशेषणभिन्नविशेष्य-
समासोक्तिः ९·१८३–१८४
समाप्तपुनरात्तम् १०·७९
समासोक्तिः ९·१८२
समाहितम् ९·२४८
समुच्चयः ९·२७१
समुच्चयोपमा ९·३०–३१
संभोग (शृङ्गार) रसः ३·३७
सविशेषणरूपकम् ९·७६–७७
सहचरभिन्नः १०·१४१
सहेतुव्यतिरेकालंकारः ९·१४२-१४३
सहोक्तिः ९·२४०,९·२४३
साकाङ्क्षः (अर्थः) १०·१२१
साक्षेपव्यतिरेकालंकारः ९·१४१–
१४२
साचिव्याक्षेपालंकारः ९·१६२–
१६३
सात्वती ७·७
सात्विकाष्टकम् ३·१८

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

सात्विकोभाव: ३·१७
साधारणा (नायिका) ४·५७
सामान्यव्यत्यय: (= अविशेष-परिवृत्त:) १०·१३५
सारालंकृति: (= सारालंकार:) ९·२८६,९·२८७–२८८
साहचर्यम् (नियामक:) २·३४
सुधाधवलवर्ण: ३·११८
सूक्ष्म: ९·१८०,९·१८१–१८२
सौकुमार्यम् ५·६
स्तुतिपरतुल्ययोगिता ९·२३५–२३६
स्थायिभाव: ३·३
स्फटिकवर्णभाक् ३·१२५
स्मितम् ३·६९
स्थिरत्वम् (=स्थैर्यम्) ४·३९
स्याद्वाद: ३·१११,१०·९५
स्वकीया (=स्वीया, नायिका) ४·४८
स्वभावविभावना ९·१४९–१५०
स्वभावोक्ति: ९·१४
स्वरादि: (नियामक:) २·४०
स्वरूपापह्नवालंकार: ९·१९६-१९७
स्वशब्दग्रहणम् (रसदोष:) १०·१८७
स्वाधीनपतिका ४·८७
हतवृत्तम् १०·४६
हसितम् ३·६९
हाव: ४·१२१
हास्यरस: ३·६४
हास्याख्यरसवदलंकार: ९·२१५–२१६
हेतु: ९·९१,९·९२
हेतुरूपकम् ९·७८–७९
हेतुविशेषोक्ति: ९·२३१–२३२
हेतूपमा ९·५६–५७
हेत्वाक्षेपालंकार: ९·१७२–१७३
हेमवर्ण: ३·१२४
हेला ४·१२३

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

Appendix–F

REFERENCES

1. Alaṃkārasaṃgraha of Amṛtānandayogin
   – The Adyar Library, Adyar, 1949

2. Alaṅkārasaṅgraha by Amṛtānandayogin
   – Sri Venkatesvara Oriental Institute, Tirupati, 1950

3. Candrāloka of Jayadeva
   – The Gujarati Printing Press, Bombay, 1923

4. Daśarūpaka of Dhanañjaya
   – Nirnaya-Sāgar Edition, Bombay, 1941

5. Kāvyādarśa of Daṇḍin
   – Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1938

6. Kāvyamīmāṁsā of Rājaśekhara
   – Oriental Institute, Baroda, 1934

7. Kāvyaprakāśā of Mammṭa
   – Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur, 1959.

8. Kāvyālaṅkāra of Bhāmaha
   – Kashi Sanskrit Series, Benares, 1928

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

9. Kāvyālaṅkāra of Rudraṭa
– Kāvyamālā 2, Nirṇaya-Sāgar edition, 1909

10. Kāvyālaṅkārasūtravṛtti of Vāmana
– Published by Atmaram and Sons, Delhi, 1954

11. Nāṭyaśastra of Bharatamuni
– Oriental Institute, Baroda, 1956.

12. Pratāprudrayasobhūṣana of Vidyānātha
– Bombay Sanskrit and Prakrit Series, No. LXV 1909

13. Sarasvatīkanṭhābharaṇa by Bhojadeva
– Kāvyamālā 94, Nirṇaya Sāgar edition, Bombay, 1934

14. Vṛttaratnākara by Kedārabhaṭṭa,
– Nirṇaya Sāgar edition, 1908.

15. A History of Sanskrit Literature-A. B. Keith, 1928

16. History of Classical Sanskrit Literature
– M. Krishnamachariar, Madras, 1937.

17. The Sanskrit Drama—A.B Keith, 1964.

18. The Number of Rasas—V. Raghavan
The Adyar Library, Adyar, 1940.

19. Studies on Some Concepts of the Alaṅkāraśāstra
– V. Raghavan
– The Adyar Library, Adyar, 1942.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

20. Jaina Siddhānta Bhāskara, Vol. XXIII, Part I December 1963 – PP. 18-29 – Dr. Nemichandra Shastri's article – Do Alaṁkāra Granthoṅ Ki Pāṇḍulipiyāṅ

21. Praśasti-Sangraha, (PP 73-78) edited by Pt. K. Bhujabali Sastri, Arrah, 1942

■

For Private and Personal Use Only

शुद्धिपत्रम्

पृ०	पं०	एवं पठितव्यम्
९	१६	साजहल्लक्षणेतरा
१३	१६	मात्त्विकाष्टकम्
२२	५	विनिष्कासिताः
२६	१८	शृङ्गाराख्यरसे
२८	१५	लुब्धा धीरोद्धता
२९	४	॥ ३८ ॥
२९	५	शोभा या
४३	१७	गुणोत्कर्षा
४९	९	बीभत्स
५२	९	निष्पाकं
६४	१३	सुधासूतिर्नयं
६८	२०	तन्त्रविदयं
८६	२१	तद्धि पर्यायोक्तं
१०७	१६	असंमतपरार्थं
१०७	१९	इत्यमतपरार्थ–
१०९	२	व्यर्थीकृतो
१०९	२२	[टिप्पणी : अत्र १०७ तमस्य श्लोकस्य मातृकायामेव त्रुटितं द्वितीयार्धम् "व्याहतोऽर्थः स उक्तः स्यात्तत्त्वनिश्चयकोविदैः" इति पूरणीयम् इत्यहं मन्ये ।]
११७	१२	नीरेजादिप्रवर्तनम्

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

MĀṆIKACHANDRA D. J. GRANTHAMĀLĀ

* The Serial Numbers marked with asterisk are out of print.

*1. **Laghīyastraya-ādi-saṁgrahaḥ :** This vol. contains four small works : 1) *Laghīyastrayam* of Akalaṅkadeva (*c.* 7th century A. D.), a small Prakaraṇa dealing with *pramāṇa, naya* and *pravacana.* Akalaṅka is an eminent logician who deserves to be remembered along with Dharmakīrti and others. His works are very important for a student of Indian logic. Here the text is presented with the Sk. commentary of Abhayacandrasūri. 2) *Svarūpasaṁbodhana* attributed to Akalaṅka, a short yet brilliant exposition of *ātman* in 25 verses. 3-4) *Laghu-Sarvajña-siddhiḥ* and *Bṛhat-Sarvajña-siddhiḥ* of Anantakīrti. These two *texts discuss the Jaina doctrine of* Sarvajñatā. Edited with some introductory notes in Sk. on Akalaṅka, Abhayacandra and Anantakīrti by PT. KALLAPPA BHARAMAPPA NITAVE, Bombay Saṁvata 1972, Crown pp. 8-204, Price As. 6/-.

*2. **Sāgāra-dharmāmṛtam** of Āśādhara : Āśādhara is a voluminous writer of the 13th century A. D., with many Sanskrit works on different subjects to his credit. This is the first part of his *Dharmāmṛta* with his own commentary in Sk. dealing with the duties of a layman. PT. NATHURAM PREMI, adds an introductory note on Āśādhara and his works. Ed. by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1972, Crown pp. 8-246, Price As. 8/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

*3. **Vikrāntakauravam** or **Sulocanānāṭakam** of Hastimalla (A.D. 13th century) : A Sanskrit drama in six acts. Ed. with an introductory note on Hastimalla and his works by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1972, Crown pp. 4-164, Price As. 6/-.

*4. **Pārśvanātha-caritam** of Vādirājasūri : Vādirāja was an eminent poet and logician of the 10th century A. D. This is a biography of the 23rd Tīrthaṅkara in Sanskrit extending over 12 cantos. Edited with an introductory note on Vādirāja and his works by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1973, Crown pp. 18-198, Price As. 8/-.

*5. **Maithilīkalyāṇam** or **Sītānāṭakam** of Hastimalla : A Sk. drama in 5 acts, see No. 3 above. Ed. with an introductory note on Hastimalla and his works by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1973, Crown pp. 4-96, Price As. 4/-.

*6. **Ārādhanāsāra** of Devasena : A Prākrit work dealing with religio-didactic topics. Prākrit text with the Sk. commentary of Ratnakīrtideva, edited by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1973, Crown pp. 128, Price As. 4/6.

*7. **Jinadattacaritam** of Guṇabhadra : A Sk. poem in 9 cantos dealing with the life of Jinadatta, edited by PT. MANOHALAL, Bombay saṁvat 1973, Crown pp. 96, Price As. 5/-.

8. **Pradyumnacarita** of Mahāsenācārya : A Sk. poem in 14 cantos dealing with the life of Pradyumna. It is composed in a dignified style. Edited by

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

PTS. MANOHARLAL and RAMPRASAD, Bombay Saṁvat 1973, Crown pp. 230, Price As. 8/-.

9. **Cāritrasāra** of Cāmuṇḍarāya : It deals with the rules of conduct for a house-holder and a monk. Edited by PT. INDRALAL and UDAYALAL, Bombay Saṁvat 1974, Crown pp. 103, Price As. 6/-.

*10. **Pramāṇanirṇaya** of Vādirāja : A manual of logic discussing specially the nature of Pramāṇas. Edited by PTS. INDRALAL and KHUBCHAND, Bombay Saṁvat 1974, Crown pp. 80, Price As. 5/-.

*11. **Ācārasāra** of Vīranandi : A Sk. text dealing with Darśana, Jñāna etc. Edited by PTS. INDRALAL and MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1974, Crown pp. 2-98, Price As. 6/-.

*12. **Trilokasāra** of Nemichandra : An important Prākrit text on Jaina cosmography published here with the Sk. commentary of Mādhavacandra. Pt. Premi has written a critical note on Nemicandra and Mādhavacandra in the Introduction. Edited with an index of Gāthās by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1975, Crown pp. 10-405-20, Price Rs. 1/12/-.

*13. **Tattvānuśāsana-ādi-saṁgrahaḥ** : This vol. contains the following works. 1) *Tattvānuśāsana* of Nāgasena. 2) *Iṣṭopadeśa* of Pūjyapāda with the Sk. commentary of Āśādhara. 3) *Nītisāra* of Indranandi. 4) *Mokṣapañcāśikā*. 5) *Śrutāvatāra* of Indranandi. 6) *Adhyātmataraṅgiṇī* of Somadeva. 7) *Bṛhat-pañca-namaskāra* or *Pātrakesarī-stotra* of Pātrakesarī with a Sk. commentary. 8) *Adhyātmāṣṭaka* of Vādirāja. 9) *Dvā-*

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

trimśikā of Amitagati. 10) *Vairāgyamaṇimālā* of Śrīcandra. 11) *Tattvasāra* (in Prākrit) of Devasena. 12) *Śrutaskandha* (in Prākrit) of Brahma Hemacandra. 13) *Ḍhāḍasī-gāthā* in Prākrit with Sk. chāyā. 14) *Jñānosāra* of Padmasiṁha, Prākrit text and Sk. chāyā. PT. PREMI has added short critical notes on these authors and their works. Edited by PT. MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1975, Crown pp. 4-176, Price As. 14/-.

*14. **Anagāra-dharmāmṛta** of Āśādhara : Second part of the *Dharmāmṛta* dealing with the rules about the life of a monk. Text and author's own commentary. Edited with verse and quotation Indices by PTS. BANSIDHAR and MANOHARLAL, Bombay Saṁvat 1976, Crown pp. 692-35, Price Rs. 3/8/-.

*15. **Yuktyanuśāsana** of Samantabhadra : A logical Stotra which has weilded great influence on later authors like Siddhasena, Hemacandra etc. Text published with an equally important commentary of Vidyānanda. There is an introductory note on Vidyānanda by PT. PREMI. Ed. by PTS. INDRALAL and SHRILAL, Bombay Saṁvat 1977, Crown pp. 6-182, Price As. 13/.

*16. **Nayacakra-ādi-saṁgraha :** This vol. contains the following texts. 1) *Laghu-Nayacakra* of Devasena, Prākrit text with Sk. chāyā. 2) *Nayacakra* of Devasena, Prākrit text and Sk. chāyā. 3) *Ālāpapaddhati* of Devasena. There is an introductory note in Hindī on Devasena and his *Nayacakra* by PT. PREMI. Edited by PT. BANSIDHARA with Indices, Bombay Saṁvat 1977, Crown pp. 42-148, Price As. 15/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

*17. **Ṣaṭprābhṛtādi-saṁgraha :** This vol. contains the following Prākrit works of Kundakunda of venerable authority and antiquity. 1) *Darśana-prābhṛta,* 2) *Cāritra-prābhṛta,* 3) *Sūtra-prābhṛta,* 4) *Bodha-prābhṛta,* 5) *Bhāva-prābhṛta,* 6) *Mokṣa-prābhṛta,* 7) *Liṅga-prābhṛta,* 8) *Śīla-prābhṛta,* 9) *Rayaṇasāra* and 10) *Dvādaśānuprekṣā.* The first six are published with the Sk. commentary of Śrutasāgara and the last four with the Sk. chāyā only. There is an introduction in Hindī by PT. PREMI who adds some critical information about Kundakunda, Śrutasāgara and their works. Edited with an Index of verses etc. by PT. PANNALAL SONI, Bombay Saṁvat 1977, Crown pp. 12-442-32, Price Rs. 3/.

*18. **Prāyaścittādi-saṁgraha :** The following texts are included in this volume. 1) *Chedapiṇḍa* of Indranandi Yogīndra, Prākrit text and Sk. chāyā. 2) *Chedaśāstra* or *Chedanavati,* Prākrit text and Sk. chāyā and notes. 3) *Prāyaścitta-cūlikā* of Gurudāsa, Sk. text with the commentary of Nandiguru. 4) *Prāyaścittagrantha* in Sk. verses by Bhaṭṭākalaṅka. There is a critical introductory note in Hindī by PT. PREMI. Edited by PT. PANNALAL SONI, Bombay Saṁvat 1978, Crown pp. 16-172-12, Price Rs. 1/2/-.

*19. **Mūlācāra** of Vaṭṭakera, part I : An ancient Prākrit text in Jaina Śaurasenī, Published with Sk. chāyā and Vasunandi's Sk. commentary. A highly valuable text for students of Prākrit and ancient Indian monastic life. Edited by PTS. PANNALAL, GAJADHARALAL and SHRILAL, Bombay Saṁvat 1977, Crown pp. 516, Price Rs. 2/4/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

20. **Bhāvasaṁgraha-ādiḥ :** This vol. contains the following works. 1) *Bhāvasaṁgraha* of Devasena, Prākrit text and Sk. chāyā. 2) *Bhāvasaṁgraha* in Sk. verse of Vāmadeva Paṇḍita. 3) *Bhāva-tribhaṅgī* or *Bhāvasaṁgraha* of Śrutamuni, Prākrit text and Sk. chāyā. 4) *Āsravatribhṅgī* of Śrutamuni, Prākrit text and Sk. chāyā. There is a Hindī Introduction with critical remarks on these texts by PT. PREMI. Edited with an Index of verses by PT. PANNALAL SONI, Bombay Saṁvat 1978, Crown pp. 8-284-28, Price Rs. 2/4/-.

21. **Siddhāntasāra-ādi-Saṁgraha :** This vol. contains some twentyfive texts. 1) *Siddhāntasāra* of Jinacandra, Prākrit text, Sk. chāyā and the commentary of Jñānabhūṣaṇa. 2)- *Yogasāra* of Yogicandra, Apabhraṁśa text with Sk. chāyā. 3) *Kallāṇāloyaṇā* of Ajitabrahma, Prākrit text with Sk. chāyā. 4) *Amṛtāśīti* of Yogīndradeva, a didactic work in Sanskrit. 5) *Ratnamālā* of Sivakoṭi. 6) *Śāstrasārasamuccaya* of Māghanandi, a Sūtra work divided in four lessons. *Arhatpravacanam* of Prabhācandra, a Sūtra work in five lessons. 8) *Āptasvarūpam,* a discourse on the nature of divinity. 9) *Jñānalocanastotra* of Vādirāja (Pomarājasuta). 10) *Samavasaraṇastotra* of Viṣṇusena. 11) *Sarvajñastavana* of Jayānandasūri. 12) *Pārśvanātha-samasyā-stotra.* 13) *Citrabandhastotra* of Guṇabhadra. 14) *Maharṣi*-stotra (of Āśādhara). 15) *Pārśvanātha-stotra* or *Lakṣmīstotra* with Sk. commentary. 16) *Nemi-nātha-stotra* in which are used only two letters viz. *n* & *m*. 17) *Śaṅkhadevāṣṭaka* of Bhānukīrti. 18) *Nijātmāṣṭaka* of Yogīndradeva in Prākrit. 19) *Tattvabhāvana*

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

or *Sāmāyika-pāṭha* of Amitagati. 20) *Dharmarasāyaṇa* of Padmanandi. Prākrit text and Sk. chāyā. 21) *Sārasamuccaya* of Kulabhadra. 22) *Aṁgapaṇṇatti* of Śubhacandra. Prākrit text and Sk. chāyā. 23) *Śrutāvatāra* of Vibudha Śrīdhara. 24) *Śalākānikṣepaṇa-niṣkāsana-vivaraṇam.* 25) *Kalyāṇamālā* of Āśādhara. PT. PREMI has added critical notes in the Introduction on some of these authors. Edited by PT. PANNALAL SONI. Bombay Saṁvat 1979 Crown pp. 32-324, Price Rs. 1/8/-.

*22. **Nītivākyāmṛtam** of Somadeva : An important text on Indian Polity, next only to *Kauṭilya-Arthaśāstra.* The Sūtras are published here along with a Sanskrit commentary. There is a critical Introduction by PREMI comparing this work with Arthaśāstra. Edited by PT. PANNALAL SONI, Bombay Saṁvat 1979, Crown pp. 34-426, Price Rs. 1/12/-.

*23. **Mūlācāra** of Vaṭṭakera, part II : Prākrit text, Sk. chāyā and the commentary of Vasunandi, see No. 19 above. Bombay Saṁvat 1980, Crown pp. 332, Price Rs. 1/8/-.

24. **Ratnakaraṇḍaka-śrāvakācāra** of Samantabhadra : With the Sanskrit commentary of Prabhācandra. There is an exhaustive Hindī Introduction by PT. JUGAL KISHORE MUKTHAR, extending over more than pp. 300, dealing with the various topics about Samantabhadra and his works. Bombay Saṁvat 1982, Crown pp. 2-84-252-114, Price Rs. 2/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

25. **Pañcasaṁgrahaḥ** of Amitagati : A good compendium in Sanskrit of the contents of *Gāmmaṭasāra*. Edited with a note on the author and his works by PT. DARBARILAL. Bombay 1927, Crown pp. 8-240, Price As. 13/-.

26. **Lāṭīsaṁhitā** of Rājamalla : It deals with the duties of a layman and its author was a contemporary of Akbar to whom references are found in his compositions. There is an exhaustive Introduction in Hindī by PT. JUGALKISHORE. Edited by PT. DARBARILAL, Bombay Saṁvat 1948, Crown pp. 24-136, Price As 8/-.

27. **Purudevacampū** of Arhaddāsa : A Campū work in Sanskrit written in a high-flown style. Edited with notes by PT. JINADASA, Bombay Saṁvat 1985, Crown pp. 4-206, Price As. 12/-.

28. **Jaina-Śilālekha-saṁgraha** : It is a handy volume living the Devanāgarī version of *Epigraphia Carnatica* II (Revised ed.) with Introduction, Indices etc. by PROF. HIRALAL JAIN, Bombay 1928, Crown pp. 16-164-428-40, Price Rs. 2/8-.

29-30-31. **Padmacarita** of Raviṣeṇa : This is the Jaina recension of Rāma's story and as such indispensable to the students of Indian epic literature. It was finished in A. D. 676, and it has close similarities with *Paümcariu* of Vimala (beginning of the Christian era). Edited by PT. DARBARILAL, Bombay Saṁvat 1985, vol. i, pp. 8-512 : vol. ii, pp. 8-436 ; vol. iii, pp. 8-446. Thus pp. about 1400 in all, Price Rs. 4/8/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

32-33. **Harivaṁśa-purāṇa** of Jinasena I : This is the Jaina recension of the Kṛṣṇa legend. These two volumes are very useful to those interested in Indian epics. It was composed in A. D. 783 by Jinasena of the Punnāṭa-saṁgha. There is a Hindī Introduction by PT. PREMIJI. Edited by PT. DARBARILAL, Bombay 1930, vol. i and ii, pp. 48-12-806, Price Rs. 3/8/-.

34. **Nītivākyāmṛtam,** a supplement to No. 22 above : This gives the missing portion of the Sanskrit commentary, Bombay Saṁvat 1989, Crown pp. 4-76, Price As. 4/-.

35. **Jambūsvāmi-caritam** and **Adhyātma-kamalamārtaṇḍa** of Rājamalla : See No. 26 above. Edited with an Introduction in Hindī by PT. JAGADISHCHANDRA, M. A., Bombay Saṁvat 1993, Crown pp. 18-264-4, Price Rs. 1/8/.

36. **Triṣaṣṭi-smṛti-śāstra** of Āśādhara : Sanskrit text and Marāṭhī rendering. Edited by PT. MOTILAL HIRACHANDA, Bombay 1937, Crown pp. 2-8-166, Price As. 8/-.

37. **Mahāpurāṇa** of Puṣpadanta, Vol. I **Ādipurāṇa** (Saṁdhis 1-37) : A Jaina Epic in Apabhraṁśa of the 10th century A. D. Apabhraṁśa Text, Variants, explanatory Notes of Prabhācandra. A model edition of an Apabhraṁśa text, Critically edited with an Introduction and Notes in English by DR. P. L. VAIDYA, M. A., D. Litt., Bombay 1937, Royal 8vo pp. 42-672, Price Rs. 10/-.

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

37 (a). Rāmāyaṇa portion separately issued, Price Rs. 2.50.

38. **Nyāyakumudacandra** of Prabhācandra Vol. I : This is an important Nyāya work, being an exhaustive commentary on Akalaṅka's *Laghīyastrayam* with Vivṛti (see No. 1 above). The text of the commentary is very ably edited with critical and comparative foot-notes by PT. MAHENDRAKUMARA. There is a learned Hindī Introduction exhaustively dealing with Akalaṅka, Prabhācandra, their dates and works etc. written by Pt. KAILASCHANDRA. A model edition of a Nyāya text. Bombay 1938, Royal 8 vo. pp. 20-126-38-402-6, Price Rs. 8/.

39. **Nyāyakumudacandra** of Prabhācandra, Yol. II: See No. 38 above. Edited by PT. MAHENDRAKUMAR SHASTRI who has added an Introduction Hindī dealing with the contents of the work and giving some details about the author. There is a Table of contents and twelve Appendices giving useful Indices. Bombay 1941. Royal 8vo. pp. 20+94+403-930, Price Rs. 8/8/-.

40. **Varāṅgacaritam** of Jaṭā-Siṁhanandi : A rare Sanskrit Kāvya brought to light and edited with an exhaustive critical Introduction and Notes in English by PROF. A. N. UPADHYE, M. A., Bombay 1938, Crown pp. 16+56+392, Price Rs. 3/-.

41. **Mahāpurāṇa** of Puṣpadanta, Vol. II (Saṁdhis 38-80) : See No. 37 above. The Apabhraṁśa Text critically edited to the variant Readings and Glosses, along with an Introduction and five Appendices by

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

DR. P.L. VAIDYA, M.A.,D.Litt., Bombay 1940. Royal 8vo. pp. 24+570. Price Rs. 10/-.

42. **Mahāpurāṇa** of Puṣpadanta, Vol. III (Saṁdhis 81-102) : See No. 37 and 40 above. The Apabhraṁśas Text critically edited with variant Readings and Glosses by DR. P. L. VAIDYA, M.A., D. Litt. The Introduction covers a biography of Puṣpadanta, discussing all about his date, works, patrons and metropolis (Mānyakheṭa). PT. PREMI'S essay 'Mahākavi Puṣpadanta' in Hindī is included here. Bombay 1941. Royal 8vo pp. 32+28+314. Price Rs. 6/-.

42(a). **Harivaṁśa** portion is separately issued. Price Rs. 2.50.

43. **Ajanāpavanaṁjaya-nāṭakam** and **Subhadrā-nāṭikā** of Hastimalla : Two Sanskrit Dramas of Hastimalla (see also No. 3 above). Critically edited by PROF. M. V. PATWARDHAN. The Introduction in English is a well documented essay on Hastimalla and his four plays which are fully studied. There is an Index of stanzas from all the four plays. Bombay 1950. Crown pp. 8+68+120+128. Price Rs. 3/-.

44. **Syādvādasiddhi** of Vādībhasiṁha : Edited by PT. DARBARILAL with Introductions etc. in Hindī shedding good deal of light on the author and contents of the work. Bombay 1950 Crown pp. 26+32+34+80. Price Rs. 1-50.

45. **Jaina Śilālekha-saṁgraha.** Part II (see No. 28 above) : The texts of 302 Inscriptions (following A. Guérinot's order) are given in Devanāgarī with summary

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

in Hindī. There is an Index of Proper Names at the end. Compiled by PT. VIJAYAMURTI, M.A. Bombay 1952. Crown pp. 4+520. Price Rs. 8/-.

46 **Jaina Śilālekha-saṁgraha,** Part III (see Nos. 28 & 45 above) : The texts of 303-846 inscriptions (following Guérinot's list) is given in Devanāgarī with summary in Hindī compiled by PT. VIJAYAMURTI, M.A. There is an Index of Proper Names at the end. The Introduction by SHRI G. C. CHAUDHARI is an exhaustive study of inscriptions. Bombay 1957. Crown pp. 8+178+592+42. Price Rs. 10/-.

47. **Pramāṇaprameyakalikā** of Narendrasena (A.D. 18th century): A Nyāya text dealing with Pramāṇa and Prameya. The Sanskrit text critically edited by Pt. DARBARILAL. The Hindī Introduction deals with the author and a number of topics connected with the contents of this work. Bhāratiya Jñānapīṭha Kashi, Varanasi 1961. Price Rs. 1.50.

48. **Jaina Śilālekha-saṁgraha**, Part IV (see Nos. 28, 45 & 46 above) : This vol. contains some 654 inscriptions along with 324 Pratimā-lekhas of Nagpur in Appendix. Compiled by DR. VIDYADHAR JOHARAPURKAR with an exhaustive study of the inscriptions in the introduction and Indexes in the end. Varanasi Vīra Nirvāṇa Saṁvat-2491, Crown pp. 10+34+506. Price Rs. 7/-.

49. **Ārādhanāsamuccayo-Yogasāra Saṁgrahaśca** : This vol. contains two small sanskrit texts—1) Ārādhana samuccaya of Sri Ravicandra Munīndra

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

and 2) Yogasārasamuccaya of Sri Gurudas. Edited with indexes of verses and introductions by Dr. A. N. UPADHYE, Varanasi 1967, crown pp. 8+58. Price Re. 1/.

50. **Śṛgārārṇavacandrikā** of Vijayavarṇī. A hitherto unpublished work on Sanskrit poetics. Critically edited by Dr. V. M. Kulkarni with Introduction, detailed table of contents and six valuable Appen dexes. Varanasi 1969, crown pp. 12+66+176. Price Rs. 3/-.

For copies please write to—

BHĀRATĪYA JÑĀNAPĪTHA

3620/21 Netaji Subhash Marg,

Delhi—6 (India).

For Private and Personal Use Only

For Private and Personal Use Only

Shri Mahavir Jain Aradhana Kendra www.kobatirth.org Acharya Shri Kailassagarsuri Gyanmandir

भारतीय ज्ञानपीठ

उद्देश्य

ज्ञान की विलुप्त, अनुपलब्ध
और अप्रकाशित सामग्री का
अनुसन्धान और प्रकाशन
तथा लोक-हितकारी
मौलिक साहित्य का निर्माण

■

संस्थापक
श्री शान्तिप्रसाद जैन

अध्यक्षा
श्रीमती रमा जैन

■

मुद्रक : सन्मति मुद्रणालय, दुर्गाकुण्ड मार्ग, वाराणसी-५

For Private and Personal Use Only